

EUROTRANZICIJA

Broj 2 • mart–april 2001. • Beograd • <http://www.eurotranzicija.org>

Rusija – Evropa – Balkan

Šta je uloga Evropskog pokreta na Balkanu?

Misije OEBS na Balkanu

Zašto je potrebna reforma MMF-a

SRJ i Svetska trgovinska organizacija

EUROTRANZICIJA

Časopis za društvo, politiku,
ekonomiju, kulturu i kritiku

Redakcija

Čedomir Čupić
Slobodan Marković
Galjina Ognjanov
Dragan Stojović
Refik Šećibović
Marinko Vučinić

Glavni urednici

Aleksandra Verbič
Vladimir Pavićević

Prevodilac

Oliver Bačlić

Tehnički urednik

Mirko Milićević

Lektura i korektura

Miroslav Maksimović

Naslovna strana

Marijana Mirjanić

Izdavač

Beogradska otvorena škola
Palata Beograd
Masarikova 5/XVI
11000 Beograd
Tel/fax: +381 11 36 13 112
e-mail: bos@bos.org.yu
Web: <http://www.bos.org.yu>

Za izdavača

Vesna Đukić-Šećibović

Štampa

Akademija, Beograd

Javno glasilo EUROTRANZICIJA,
upisano je u Registar javnih glasila.

ISSN 1450-9849

Časopis je izdat uz podršku

Pojedine fotografije objavljene u časopisu
EUROTRANZICIJA, preuzete su iz publikacija
Evropske Unije, uz odobrenie kancelarije

sadržaj

POLITIKA

Jelica Kurjak

Rusija – Evropa – Balkan 3

Alan Djuks

*Šta je uloga Evropskog pokreta na
Balkanu?* 6

Branislav Milinković

Misije OEBS na Balkanu 8

Georg Megl

Da li je ovaj rat dobar? 10

Ilija Đukić

*Prilog građenju nove
spoljne politike Jugoslavije* 19

Vlatko Sekulović

Još jednom o Haškom tribunalu 24

Milan Sitarski

*Naše stranke
na političkoj mapi Evrope* 26

mart, april 2001

Čedomir Čupić

*Od dezintegracije do integracije
– odnosi Srbije i Crne Gore* 31

Dušan T. Bataković

*Kosovo i Metohija: od teškog
nasleđa do mogućih rešenja* 34

LIČNI STAV

Marinko Vučinić

Nema kolektivne krivice 40

EKONOMIJA

Sandra Savanović

Zašto je potrebna reforma MMF-a .. 41

Predrag Bjelić

*SR Jugoslavija i Svetska
trgovinska organizacija* 45

Mirko Stojčević

*Privrede balkanskih zemalja
i perspektive regionalne
privredne saradnje* 51

Zoran Bogetić

*U susret liberalizaciji
trgovine i tržišta* 58

Božo Stojanović

Tok i dinamika tranzicije 62

Dejan Erić

*Šta mogu očekivati domaća
preduzeća u novim
izmenjenim uslovima* 64

KULTURA

Mark Abeles

Hodočašće na Solitre 68

Ana A. Jovanović

*Abelesova antropologija
države i analiza značenja
današnjih političkih rituala* 73

OBRAZOVANJE

Iskra Maksimović

*Evropsko obrazovanje i princip
doživotnog učenja* 75

Jelica Kurjak

RUSIJA – EVROPA – BALKAN

Istorija Rusije obeležena je periodima potrage za sopstvenim identitetom. Tokom XX veka ova zemlja našla se dva puta u takvoj prilici: prvi put 1917. godine, kada je izvršen revolucionarni prevrat i carska Rusija preko noći postala socijalistička, i, drugi put, kada se 1991. godine raspao Sovjetski Savez – i kao država i kao imperija, a Rusija krenula u dug i neizvestan period sklapanja političkog, ekonomskog, nacionalnog, kulturnog, vojnog, spoljnopolitičkog i svekolikog mozaika samobitnosti.

Veza sa Evropom oduvek je, istorijski posmatrano, za Rusiju predstavljala stratešku orijentaciju koja je ostajala nedovršena u svom ostvarenju: iako je Rusija bila aktivni učesnik većine događaja koji su obeležili promene u konfiguraciji političke karte evropskog kontinenta, ona je, u osnovi, ostajala omeđena okvirima borbe za samobitnost.

Kao i većina zatvorenih društava, i Rusija je posle raspada sovjetske države odabrala model razvoja po ugledu na zapadnoevropske višepartijske parlamentarne demokratije, u političkoj sferi, i tržišno modeliranje privrede po ugledu na korigovani liberalizam zapadnoevropskog tipa, kako bi se što pre uključila u već poodmakle tokove integrisanja na evropskom i svetskom nivou.

Veza sa Evropom oduvek je, istorijski posmatrano, za Rusiju predstavljala stratešku orijentaciju koja je ostajala nedovršena u svom ostvarenju: iako je Rusija bila aktivni učesnik većine događaja koji su obeležili promene u konfiguraciji političke karte evropskog kontinenta, ona je, u osnovi, ostajala omeđena

okvirima borbe za samobitnost koja je podrazumevala dvojstvo – evropsko i azijsko (odnosno slovensko). Ta omeđenost predstavljala je najvažniji faktor ograničavanja razvoja zemlje i većitog vraćanja na iskonsko pitanje – zašto? Rusija se pomeri korak ka evropskoj civilizaciji, a onda se, pod uticajem izuzetno snažnih snaga tradicionalizma, vrati nekoliko koraka unazad; i, umesto da nastavi sa traganjem za načinima kako ostvariti započete procese kretanja, Rusija se pita zašto je uopšte krenula u takvu avanturu. Ipak, i pored svih ograničavajućih momenata, Rusija je u periodima okretanja ka Evropi uzimala onoliki deo civilizacijskih tekovina koliko je mogla da „propusti“ kroz „filter“ svoje specifičnosti.

Posle raspada sovjetske imperije, Rusija se našla u veoma delikatnoj situaciji: smanjena teritorija, smanjenje mogućih

strateških sirovinskih izvora, manja vojna moć, problemi sa ruskim življem van ruskih granica, potpuno nova konstelacija snaga u međunarodnim odnosima, gubljenje pozicije supersile i sl. Svi ovi momenti nametali su novom ruskom rukovodstvu, inače liberalno orijentisanom, opredeljenje za, kako se smatralo, one strateške i taktičke sadržaje pomoću kojih bi se mogao postići brzi ekonomski razvoj i brže uključivanje u započete procese integracije na evropskom kontinentu. Promene na unutrašnjem planu najpre su se odvijale u domenu formiranja višepartijskog sistema i aktiviranja uloge parlamenta u političkom sistemu. Politička pluralizacija je ponovo otvorila staru civilizacijsku dilemu u ovoj zemlji: za ili protiv približavanja Evropi, odnosno, koliko (i zašto) promena koje bi Rusiju približile zapadnoevropskoj civilizaciji. Društvo se neminovno

polarizovalo na tzv. mondijaliste i na tradicionaliste, odnosno slovenofile.

U skladu sa političkom i društvenom polarizacijom u odnosu prema promenama, odvijao se i proces opredeljivanja u odnosu na ponašanje Rusije na međunarodnoj sceni. Taj proces događao se paralelno sa raspadom SFR Jugoslavije i ratovima koji su tim povodom započeli. S tim u vezi, slobodno se može reći da je povratak Rusije na međunarodnu scenu bio u tesnoj vezi sa njenom ulogom u procesu traganja za načinima rešavanja krize na prostoru prethodne Jugoslavije. Takav kontekst događanja u velikoj meri će opredeliti i rusku spoljnopoličku taktiku, njen odnos prema zapadnoevropskim partnerima, SAD, ali i drugim procesima koji su obeležili karakter međunarodnih odnosa na kraju XX veka.

Opredeljenje ruskog rukovodstva za reformski karakter promena podrazumevalo je približavanje ove zemlje institucionalnim okvirima Evropske unije i Severoatlantskog saveza. To je bila strategija koja je trebalo da ukaže na opredeljenost Rusije za novi put razvoja i na odlučnost da se raskrsti sa sistemskim okvirom u kome je zemlja živela sedam decenija. Rusija je, sledeći takvo opredeljenje, veoma brzo postala članica gotovo svih relevantnih institucija zapadnoevropskog sveta,

da bi krajem maja 1997. godine sklopila i specijalni ugovor Rusija-NATO čime je bio zakružen put uključivanja u Evropu. Mnogim analitičarima ovakav razvoj događaja izgledao je prebrz za zemlju koja se tako sporo pokreće, ali i previše radikalna za zemlju sa složenim mentalnim, političkim, verskim i kulturnim sklopom, kakva je Rusija. Zbog toga su mnogi bili skloni da takav tok događaja vezuju za opredeljenja i karakter pojedinih ličnosti (najpre za ministra inostranih poslova Andreja Kozirjeva), što u ruskoj političkoj kulturi nije nebitno, dok su drugi nastojali da procese objašnjavaju kategorijalnim aparatom „novog svetskog poretka“ u kome je Rusija postala žrtvom zapadnih zemalja (pre svega SAD).

U skladu sa prozapadnom orijentacijom odvijao se i odnos Rusije prema sukobima na Balkanu: Rusija se od samog početka rata na prostoru prethodne Jugoslavije principijelno zalagala za rešavanje sukoba u okviru sistema Ujedinjenih nacija i posebno OEBS-a, što ju je još više približilo zapadnim partnerima, a posebno od momenta kada je (neočekivano za mnoge) početkom 1992. godine priznala nezavisnost Hrvatske i Slovenije, a polovinom iste godine i Makedonije i Bosne i Hercegovine. Ovakav razvoj događaja još više je približavao Rusiju evropskim procesima integracije a na unutrašnjem planu stvarao iluziju da se radi o ravnopravnim partnerima – što je, nema sumnje, ruskom rukovodstvu i bilo cilj.

Tok promena na političkom planu bio je mnogo brži i očitiji nego na ekonomskom, a to je, kako je vreme odmicalo,

dovelo do svesti da Rusija postaje sve više zavisna od stranog kapitala i gotovog novca, te da nije u stanju da tezu o ravnopravnom partnerstvu prenese na ekonomski plan. Sudar ideologije i stvarnosti, po ko zna koji put u istoriji, doveo je ovu zemlju u situaciju ponovnog preispitivanja i realnog sagledavanja činjenica. To je uticalo na ponovno, ovoga puta još jasnije, polarizovanje između „patriota“ (u čijoj grupaciji su se sada nalazili zajedno i komunisti i patriotske snage i ortodoksni tradicionalisti) i liberalno orijentisanih snaga. Ovakva situacija manifestovala se u dolasku na mesto ministra spoljnih poslova Jevgenija Primakova, koji je izašao sa novom doktrinom o potrebi promene strategije i prioriteta u korist „prvih suseda“, što je zapravo značilo svest o tome da Rusija nije u stanju da drži korak sa zapadnim zemljama, te da se mora orijentisati na realniju politiku. Takva politika predstavlja neku vrstu blagog izolacionizma: zapravo, radi se o već viđenim istorijskim momentima kada se Rusija posle „izleta“ u budućnost povlači, kako bi „svarila“, odnosno prilagodila preuzete inovacije sopstvenom civilizacijskom kodu.

Orijentacija na regionalnu silu „respektabilnog karaktera“ predstavlja, u stvari, i realnost i zamku za ovu zemlju. Realnost utoliko što Rusija danas jeste regionalna zemlja, sa doista impozantnim mogućnostima koje se moraju respektovati, ali zemlja koja objektivno nije u stanju, zbog svoje ekonomske situacije, da učini išta ozbiljnije na međunarodnom planu. Zamku zbog toga što orijentacija na bivše republike sovjetske države može, dugoročno gledano, Rusiju uvući u lokalne procese ne samo pojedinih zemalja, već i

pojedinih regiona koji su, za proteklih deset godina od kako se razvijaju samostalno, u mnogo čemu inkompatibilni sa ruskim strateškim, pa čak i taktičkim interesima. Tu treba napomenuti još jedan veoma značajan momenat, a to je uključivanje zemalja postsovjetskog regiona, bez obzira na tempo, sadržaj i političku nameru, u proces globalne ekonomske i bezbednosne politike. Očigledno je, zapravo, da Rusija u ovom momentu nema dugoročnu strategiju odnosa prema postsovjetskom prostoru, ali je nema ni prema Evropi. Rusija još uvek reaguje na posledice, a ne na uzroke. To je posebno došlo do izražaja za vreme NATO intervencije na Kosovu, odnosno u SR Jugoslaviji. Rusija je, kao i u odnosu na rat u prethodnoj Jugoslaviji, dosledno zastupala stav da sporeve treba rešavati mirnim putem, u okviru odgovarajućih organa Ujedinjenih nacija, odnosno OEBS-a. Diplomatska aktivnost u tom pravcu je bila više nego velika, ali se, na kraju ispostavilo da je Rusija ostala na nivou odluka i rešenja svojih zapadnih partnera. Ali, postoji jedan značajan momenat koji bi mogao imati uticaja na odnose ove zemlje sa evropskim partnerima i posebno sa SAD. Naime, rusko rukovodstvo je iskoristilo Kosovo kao neku vrstu studije slučaja i obnovilo rat u Čečeniji, dosledno, kao i NATO, ne poštujući norme međunarodnog prava, a pravdajući aktivnost „unutrašnjom stvari“. Rusija je na taj način prihvatila „pravila igre“ zacrtana na samitu OEBS-a u Istanbulu, 1999. godine, prema kojima zapadnoevropske zemlje, odnosno NATO, mogu intervenirati u lokalnim konfliktima radi postizanja mira.

Mogućnosti Rusije da utiče na neminovno širenje sis-

tema evropske bezbednosti na transatlantski prostor veoma su ograničene: o tome svedoči i veoma brzo normalizovanje odnosa sa NATO posle intervencije na Kosovu, započinjanje razgovora o SALT-3, ali i izražena bojazan u vezi sa najavom SAD o postavljanju novog antiraketnog kišobrana.

Osnovne strateške poluge ruske politike nacionalne bezbednosti tiču se pre svega očuvanja teritorijalnog integriteta i teritorijalne celovitosti zemlje i stvaranja uslova u kojima se Rusija može razvijati u relativno mirnom okruženju. S tim ciljem je doneta i nova Konceptija nacionalne bezbednosti i nova Vojna doktrina i nova Doktrina spoljne politike (tokom 2000. godine). U tom kontekstu evropska politika je na drugom mestu i nju karakteriše pragmatični odnos. Približavanje Nemačkoj otuda treba shvatiti u funkciji održavanja ravnoteže prema drugim zapadnoevropskim zemljama koje imaju manje razumevanja za ruske probleme (Francuska, Engleska, pa i SAD), ali i stvaranje dobrih odnosa sa zemljom kojoj Rusija najviše duguje. Uostalom, dobri odnosi sa Rusijom uvek su odgovarali i Nemačkoj kada se ova nalazila u specifičnim odnosima sa prvim evropskim suparnikom – Francuskom – oko nekih strateških pitanja (primata u Evropi, recimo). Odnosi Rusije sa ostalim delovima Evrope, u tom kontekstu i prema Balkanu i SR Jugoslaviji, u funkciji su ruske evropske politike.

Rusija je, kao i Balkan, potraživač novca i kapitala i kao takva u tom domenu malo toga može da pruži ovim zemljama. S druge strane, postoje i neke tradicionalne veze, kao što je energija, gde se Rusija javlja kao primarni izvoznik. Treba, međutim, reći da sa promenama u SR Jugoslaviji i ova komponenta

može postati manje strateški značajna u odnosima između dve zemlje, što zahteva preispitivanje sadržaja i karaktera odnosa i sa ruske i sa jugoslovenske, odnosno, srpske strane. Vreme „tradicionalnih odnosa“ očigledno je davno završeno, ako je uopšte i postojalo kao realnost. Čini se da se više radilo o mitovima koji su odgovarali određenim političkim elitama i u Rusiji i u Jugoslaviji, koje su njima vešto manipulirale u svrhu dnevno-političkih potreba, kao što je slučaj sa režimom Slobodana Miloševića. Odnosi se, više nema sumnje, moraju zasnovati na pragmatičnim interesima. Stoga je veoma značajno pratiti, analizirati i stvarati odnos prema prostoru tzv. Velikog Sredozemlja za koji Rusija ima itekako interesa, jer je to „put nafte i gasa“. Čini se da će ovaj „put“ biti dugoročnije u centru strateškog interesa mnogih zemalja.

Alan Djuks

ŠTA JE ULOGA EVROPSKOG POKRETA NA BALKANU?

Evropski pokret, osnovan na Kongresu u Hagu 1948. godine, ima kao svoj osnovni cilj promovisanje političke i ekonomske integracije u Evropi, jer je to najbolji način da se ostvare mir, demokratija i napredak. Nacionalni saveti osnovani su u trideset jednoj zemlji. Svi oni deluju u okviru osnovnih ciljeva pokreta, koje promovišu u skladu sa njihovim nacionalnim političkim, ekonomskim i društvenim sistemima.

Osnovni ciljevi Evropskog pokreta veoma su relevantni za područje Balkana, čije su se zemlje, nakon decenije sukoba, opredile za evropsku ideju i evropske vrednosti. Samit u Zagrebu, održan krajem 2000. godine, jasno je potvrdio da je normalizacija odnosa u regionu neophodna. Kao organizacija koja pravi mrežu kroz grupe civilnog društva, Evropski pokret može da učestvuje u tom procesu

članstvom u pokretu, budu zastupljeni glavni pravci demokratskog političkog opredeljenja.

Neki nacionalni saveti imaju zajedničke članove, spon-

zore, donatore ili sve troje ujedno. To je naročito pokazano tokom 2000. godine na kursu međunacionalnog dijaloga o proširenju EU i njenoj institucionalnoj reformi. Na kursu je učestvovalo 20 nacionalnih ogranaka Evropskog pokreta, a konsultovan je i veliki broj nevladinih organizacija, te društava koja se imaju smatrati civilnim.

Nacionalni saveti Evropskog pokreta postoje i u Hrvatskoj, Srbiji i Sloveniji. Oskora, nacionalni ogranci formirani su i u Bosni i Hercegovini, Makedoniji, Crnoj Gori, Bugarskoj i Rumuniji.

Nedavno održani međunacionalni dijalozi jasno su pokazali da su nacionalni saveti spremni konstruktivno saraduju. Iskustvo je pokazalo važnost postojanja mreže nacionalnih saveta, kao i nacionalnih saveta i grupa koje na jedan dobar način reprezentuju civilni sektor u njihovim zemljama.

U okviru samih nacionalnih saveta postoje značajni izvori iskustva, mašte i dobre volje. Isti izvori nalaze se i u grupama civilnog društva.

Osnovni ciljevi Evropskog pokreta veoma su relevantni za

Osnovni ciljevi Evropskog pokreta veoma su relevantni za područje Balkana.

Članovi Evropskog pokreta su pojedinci koji dele osnovne ciljeve pokreta. To su ljudi iz različitih društvenih krugova. Svi nacionalni saveti trude se da,

zore, donatore ili sve troje ujedno.

Na evropskom nivou, članstvo uključuje i brojne nevladine organizacije širom Evrope.

Raznolikost članstva važno je preimućstvo Evropskog

područje Balkana, čije su se zemlje, nakon decenije sukoba, opredile za evropsku ideju i evropske vrednosti. Samit u Zagrebu, održan krajem 2000. godine, jasno je potvrdio da je normalizacija odnosa u regionu neophodna. Kao organizacija koja pravi mrežu kroz grupe civilnog društva, Evropski pokret može da učestvuje u tom procesu.

Budućnost naroda balkanskih država zavisiće, ipak, prvenstveno od njih samih. Građani država članica Evropske unije, zajedno sa državama kandidatima za članstvo, nadaju se da će to biti mirna, demokratska, stabilna i uspešna budućnost. Vremenom će se iskristalisati stav da miran, demokratski, stabilan i uspešan region Balkana, bez obzira na konfiguraciju država, treba da bude deo proširene EU.

Do tog stava neće doći sve dok u regionu postoji nasilje i sukobi.

Vlade ili narodi koji ne pripadaju balkanskom regionu možda i imaju ideje kako bi trebalo da izgleda sistem odnosa na Balkanu, ali oni ne treba da ih šire ili nameću ljudima koji misle sasvim drugačije.

Evropska unija je već pokazala spremnost da obezbedi znatna finansijska sredstva za obnovu i razvoj regiona. Članovi Ujedinjenih nacija znatno su doprineli očuvanju mira i administrativnog prestrukturiranja područja jugoistoka Evrope. Nadam se i verujem da će takvo angažovanje trajati dokle god je to potrebno.

Ipak, jasno je da političke snage na balkanskom tlu treba da se odvoje od takve vrste spoljne intervencije što je moguće pre. Ovo se mora postići mirnim i demokratskim rešavanjem konflikata, političkim prilagođavanjem, uz poštovanje osnovnih demokratskih prava.

Deklaracija usvojena na samitu u Zagrebu jasno proizlazi

iz ovih principa. Ona, pre svega, zahteva normalizaciju odnosa u susedstvu, a nakon toga i prijavu za članstvo u EU. Deklaracija daje niz postupaka i mera vezanih za delovanje Pakta za stabilnost, trgovinu, politički dijalog, reforme i sigurnu saradnju. Ove mere obezbeđuju okvir za delovanje u regionu i podršku spolja za političke i ekonomske razvojne procese.

Evropska unija se založila da će nastaviti da bude motivaciona sila Pakta za stabilnost. Kvalitet i suština reformi i, u okviru njih, izgledi i brzina napretka, zavise isključivo od ljudi koji žive na tom prostoru. Osnovna stvar jeste da je ljudima omogućeno da izražavaju svoju veru i želje demokratski tako da sami mogu da definišu politička rešenja koja će omogućiti stvarni, mirni napredak.

Branislav Milinković

MISIJE OEBS NA BALKANU

Osnovni zadatak OEBS u periodu posle okončanja hladnog rata jeste rano upozoravanje na napetosti unutar i između država, sprečavanje sukoba, rukovođenje krizama i pomoć prilikom izgradnje društva posle okončavanja oružanih konfrontacija. Kao najprepoznatljivija delatnost organizacije u ostvarivanju ovog zadatka, u poslednjih nekoliko godina, izdvaja se raspoređivanje dugoročnih misija u zemljama u kojima postoje potencijali za izbijanje nasilnih sukoba ili potreba postkonfliktne rehabilitacije. Ovakvih misija ima ukupno dvadesetak i uglavnom su raspoređene na prostorima bivšeg Sovjetskog Saveza i bivše Jugoslavije. Ipak, Jugoistočna Evropa predstavlja region njihove najveće koncentracije.

Prve dve takve misije u istoriji OEBS ustanovljene su u SR Jugoslaviji i Makedoniji još u drugoj polovini 1992. godine. Misija za Kosovo, Sandžak i Vojvodinu je na terenu delovala svega devet meseci, a zatim joj je jugoslovenska vlada otkazala gostoprimstvo, uslovljavajući njeno prisustvo ukidanjem suspenzije SRJ na članstvo u OEBS. Misija u Skoplju postoji i danas. Obično se ocenjuje da je uspela da doprinese smanjivanju etničkih napetosti između Makedonaca i predstavnika albanske manjine.

Do sredine devedesetih godina, misije OEBS bile su re-

Misija OEBS koja je početkom 2001. godine raspoređena u SR Jugoslaviji imaće zadatak da pruži stručnu pomoć predstavnicima jugoslovenskih vlasti, kao i zainteresovanim pojedincima, grupama i organizacijama u oblastima demokratizacije i ljudskih prava, uključujući i prava lica koja pripadaju nacionalnim manjinama.

lativno malobrojnog sastava, svega deset-petnaest diplomata. Velike misije OEBS takođe su, po prvi put, raspoređene na Balkanu – najpre u Bosni i Hercegovini posle Dejtonskog mirovnog sporazuma (1995), potom u Hrvatskoj (1996), a na kraju i na Kosovu (Verifikaciona misija za Kosovo 1998. i misija OEBS kao deo UNMIK od juna 1999). Trenutno na Balkanu deluje i misija OEBS u Albaniji, koja je uspostavljena 1997. godine, posle prevremenih izbo-

ra do kojih je došlo zbog haosa izazvanog raspadom piramidarnih bankarskih šema. Početkom januara 2001. godine Stalni savet OEBS je, na osnovu poziva nove jugoslovenske vlade, ustanovio i misiju OEBS za SRJ.

Misija OEBS za Bosnu i Hercegovinu predstavlja deo sveobuhvatnih napora međunarodne zajednice na sprovođenju Dejtonskog mirovnog sporazuma. Ona ima dva osnovna zadatka. Prvi se odnosi na organizovanje pregovora iz domena regionalne stabilnosti koji su predviđeni Aneksom 1-B Dejtonskog sporazuma. U tom smislu, već 1996. godine postignut je Sporazum o merama za jačanje poverenja unutar Bosne i Hercegovine između Federacije i Republike Srpske, kao i Sporazum o subregionalnoj kontroli naoružanja između Bosne i Hercegovine, Hrvatske i SR Jugoslavije. Još uvek se vode pregovori o stabilizaciji čitavog

regiona, u kojima učestvuju svi susedi ove tri zemlje i ostale zainteresovane zemlje OEBS. Drugi zadatak OEBS u Bosni i Hercegovini tiče se organizacije i sprovođenja izbora. Tu je OEBS preuzeo izuzetna i prilično kontroverzna ovlašćenja na osnovu kojih ima prava da stavi u podređeni položaj, pa čak i eliminiše, one stranke i pojedince koji se protive sprovođenju Dejtonskog sporazuma.

Misija u Hrvatskoj započela je svoju aktivnost sa svega nekoliko članova i sa relativno ograničenim mandatom. Međutim, mandat joj je, postepeno, značajno proširen, posebno u oblasti zakonodavnih reformi i kontrole nad radom policije, tako da se i ukupan broj članova misije popeo na 250. Sve aktivnosti ove misije bi se, takođe, mogle svrstati u dve velike grupe. Prva se tiče normalizacije međuetničkih odnosa u zemlji, posebno između Hrvata i Srba, kako bi se omogućio povratak onih koji su u periodu 1991–1995 bili prinuđeni da napuste svoje domove, ali i sprečio dalji egzodus pripadnika srpske zajednice. U drugoj grupi su naponi misije usmereni u pravcu šire demokra-

Misija OEBS za Bosnu i Hercegovinu predstavlja deo sveobuhvatnih napora međunarodne zajednice na sprovođenju Dejtonskog mirovnog sporazuma.

tizacije hrvatskog društva, posebno u domenu izbornih zakona i delovanja medija. Misija je bila uspešnija na ostvarenju rezultata iz druge nego iz prve grupe. Promena vlade u Hr-

rešenja njenog statusa. Misija OEBS predstavlja komponentu UNMIK koja ima zadatak da se bavi razvojem demokratskih institucija na Kosovu, pitanjima iz oblasti zaštite ljudskih prava i organizacijom izbora. Uspešno su organizovani lokalni izbori u jesen 2000, ali je njihov veliki nedostatak što nije obezbeđeno učešće Srba.

Misija OEBS koja je početkom 2001. godine raspoređena u SR Jugoslaviji imaće zadatak da pruži stručnu pomoć predstavnicima jugoslovenskih vlasti, kao i zainteresovanim pojedincima, grupama i organizacijama u oblastima demokratizacije i ljudskih prava, uključujući i prava lica koja pripadaju nacionalnim manjinama. Iz ovako širokog polja u mandatu, naglašeno je da će misija posebno izdvojiti obuku sudija i pripadnika policije, kao i aktivnost na planu medija. Ova misija, koja će brojati nekoliko desetina članova, biće prinuđena da saraduje sa ostalim misijama međunarodnih organizacija u SRJ, kao što su misije Saveta Evrope, Evropske unije, Komesarijata UN za izbeglice i druge.

Misija je uspostavljena za period od jedne godine, ali se može očekivati da će, kao i u slučaju svih ostalih misija koje su raspoređene na terenu, doći do rutinskog produžavanja njenog mandata. Okončanje mandata Misije, o čemu odluku donosi Stalni savet OEBS u saradnji sa zemljom domaćinom, zavisi od procene političkih tela OEBS da li sama država domaćin može na sebe da preuzme zadatke misije. Kvalitet saradnje jugoslovenskih vlasti sa misijom OEBS sigurno će uticati na približavanje zemlje evropskim integracionim tokovima.

Georg Megl

DA LI JE OVAJ RAT DOBAR?

Etički komentar

Gotovo jednoglasna podrška u Nemačkoj ratu NATO-a protiv Jugoslavije pripisuje se onome što se naziva „humanitarnim ciljem“. Cilj naše humanitarne intervencije je zaustavljanje genocida – ili, kako se to ponekad opisuje, sprečavanje „novog Aušvica“. Oni koji su protiv Aušvica moraju podržavati ovaj rat. Ova teza je naj snažniji kalibar moralne artiljerije koja je dejstvovala sa naše strane u toku našeg moralnog rata. To je sigurno najefikasniji oblik artiljerije jer je univerzalno razumljiv celom političkom svetu, uključujući bivše pacifiste. Ali, da li je ovaj argument ispravan? Da li je ovaj rat dobar? Da li, zaista, rat može biti moralno dobar?

Verujem da se na ovo pitanje, ili bar na suštinu problema, može odgovoriti relativno lako. Sigurno da je na ovo pitanje mnogo lakše dati odgovor nego na mnoga druga moralna pitanja. I pored toga, mnogi od nas imaju dosta poteškoća da pronađu stvarno dobro baziran stav o etičkom legitimitetu rata NATO-a protiv Jugoslavije – pod pretpostavkom da od početka želimo da imamo sopstveni stav. Ja ne želim nikome da uskratim pravo na sopstveno mišljenje – ali će možda moji komentari olakšati nekim ljudima da zauzmu stav. Zato vas pozivam da zajedno, korak po korak, razmotrimo fundamentalne moralne odluke i činje-

Da li je ova takozvana humanitarna intervencija bila dobra stvar – dobra u moralnom smislu? Za odgovor na ovo pitanje trebalo bi prvo raščistiti sa tim šta su zapravo humanitarne intervencije i koji su neophodni (i, možda, zajedno dovoljni) uslovi da bi one bile moralno opravdane. Odgovore na ta pitanja pružam ovde, a rezultat je da se NATO intervencija može osporiti.

nične pretpostavke od kojih zavisi naša moralna procena intervencije NATO-a. Čak i ako ostanete neodlučni u konačnom stavu, ja sam postigao svoj cilj ukoliko znate zašto ste ostali neodlučni.

Samoodbrana i urgentna pomoć

Hajde da počnemo sa uobičajenim primerom samoodbrane i pomoći u hitnim slučajevima. Ako neko pokuša da ugrozi moj život i ne mogu da izbegnem njegov napad ni na koji način, ja mogu pokušati da se odbranim tako što ću ubiti napadača pre nego što on ubije mene. Obratite pažnju na reč „mogu“ – ja nisam ni pod kakvom prinudom da tako i postupim. Možda svoj život ne vrednujem toliko da sam spreman i da ubijem kako bih ga sačuvao. Samoodbrana je pravo, a ne obaveza.

Nasuprot tome, kad god je u pitanju hitna pomoć, ne dovo-

di se u pitanje moj život, već život neke druge osobe. Recimo da ubica želi da ubije bespomoćno dete. Ako ne postoji drugi način da se spasi detetov život, mogu li ja pokušati da ubijem ubicu? Naravno da mogu. U stvari, to je na neki način i moja obaveza. Iako mogu izabrati da izgubim svoj život, možda neću moći da se suzdržim da ne spasem život deteta. Drugim rečima, imamo pravo i na samoodbranu, i na pružanje pomoći u hitnom slučaju – ali ovo poslednje je, možda, i obaveza. (Da li smo, i u kojoj meri, u obavezi da pomognemo zavisi ne samo od stepena ugroženosti, već i od stepena rizika kojem smo izloženi, posmatrano sa aspekta našeg sopstvenog prava na život. Dalje, rizik koji smo bezuslovno spremni da preuzmemo takođe zavisi i od toga koliko je nama samima vredan život žrtve.)

Ovaj pristup, zasnovan na primeru samoodbrane i hitne pomoći, gotovo uvek se odabira pri vaganju moralne opravdanosti dozvole ili čak obaveze da se počinu ubistvo. Takođe se koristi i u analizi drugih slučajeva – uključujući i rat. Služimo se njime ne samo da

bismo opravdali mobilizaciju, već i samo ratovanje. Na kraju, u pitanju je opšti princip, jer se i države mogu posmatrati kao pojedinci. Tako, bilo koji pojedinac, bio on osoba ili kolektiv ljudi organizovanih u državu, ima pravo da brani svoj opstanak – iako to može značiti kraj za napadača. Odbrambeni ratovi nisu ništa drugo do primeri samoodbrane države, a ratovi radi pomoći (nezavisno od toga da li se vode u okviru odbrambenog pakta) nisu ništa drugo do primeri hitne međunarodne pomoći. Sledstveno tome, po principu osnovne premise, oni su moralno opravdani. I konsekvantno, bar što se tiče prava da se pristupi nekom ratu (*jus ad bellum*), ovi ratovi se opisuju kao „pravedni ratovi“. Dobro za sada – možda?

No, na ovom mestu nailazimo na problem. Države, same po sebi, čine pojedinci, odnosno grupe pojedinaca. Iako bi glavni cilj države trebalo da bude zaštita sopstvenih građana, sve države ne ispunjavaju tu obavezu. Šta je sa slučajevima gde se državni aparat okreće protiv svojih građana ili, što je češće, protiv pojedinih grupa građana? Da li i oni takođe imaju pravo na samoodbranu u slučaju da su im ugrožene bitne stvari (opstanak i život dostojan čoveka)? Naravno da imaju. Ovo je čuveno pravo na otpor – moralno pravo koje ugrožena grupa ima u odnosu na svoju državu, iako takvo pravo nije zapisano u zakonima države ili se decidirano zabranjuje. Konsekvantno tome, grupe imaju pravo na pružanje pomoći spolja u hitnim slučajevima kada ugrožena grupa nije u mogućnosti da sama sebi pomogne.

Ipak, grupe – na primer političke partije, etničke ili reli-

giozne grupe, itd. – mogu biti ugrožene ne samo od strane države, već i od drugih grupa. Država dostojna poštovanja obavezna je da odgovori na takvo ugrožavanje u skladu sa svojom osnovnom ulogom, tj. ulogom zaštitnika. Ali ova uloga se, ipak, ne ispunjava u pojedinim slučajevima; tako represija, proterivanje ili uništavanje jedne grupe od strane druge ponekad odgovara onima na vlasti, pa umesto da je sprečavaju, oni je mogu čak započinjati ili podržavati. I u ovom slučaju, takođe, ako država ignoriše svoju obavezu, neko sa strane može priskočiti u pomoć onima koji nisu dovoljno sposobni da se sami odbrane.

Dozvolite mi da vam postavim pitanje: da li vam je bilo lako da opravdanje samoodbrane i urgentne pomoći prihvatite u poslednja dva slučaja kao i u prethodna dva? Ako jeste, vi ste već prekoračili kritičnu granicu – granicu jedne države. Oni koji se slažu sa principom da možemo priskočiti u pomoć ugroženoj grupi ili populaciji i u poslednja dva slučaja evidentno veruju da je pružanje pomoći samo po sebi veoma bitno – bitnije od izvora ove pomoći, bila ona domaća ili strana.

I tu su u pravu. Da Hitler nije započeo osvajanja u inostranstvu i da se zadržao samo na koncentracionim logorima u Nemačkoj, da li je ostatak sveta trebalo da ostane po strani samo zato što je firer svoju politiku istrebljivanja zadržao na lokalnom nivou? Svet je mogao da postupi i na takav način. Ali to ni u kom slučaju ne bi bilo pri-

hvatljivo ponašanje. Tada pacifizam postaje zločin, dok stavljanje stanovišta „nikad više Aušvic“ iznad stanovišta „nikad više rat“ postaje ispravno.

Još jedna, trenutno često korišćena moralna premisa, takođe je ispravna: ako se novi Aušvic može sprečiti, onda mora biti sprečen, bez obzira na mesto događaja. Ovo se lako može generalizovati: kršenje ljudskih prava nije unutrašnja stvar jedne države. U poređenju sa kršenjem ljudskih prava, kršenje državnih granica je manje zlo, a uopšte nije zlo u slučaju zločina na nivou Aušvica. Državni suverenitet nije najviše dobro.

Ako odgovorimo da ljudi kao takvi imaju pravo da se organizuju u obliku države – drugim rečima, ako kažemo da je pitanje države samo po sebi pitanje ljudskih prava – moramo imati na umu da postoje ozbiljna i manje ozbiljna ljudska prava. Pravo da se živi sa ove ili one strane bavorske granice zasigurno je manje ozbiljno nego pravo na sam život.

Humanitarna intervencija – koncept

Hajde da prionemo na posao. Intervencije stranih država mogu se opravdati tačno

na ovaj način. Ne govorimo samo o slanju paketa humanitarne pomoći i o snabdevanju oružjem, već takođe o vojnim operacijama u najužem smislu reči, tj. operacijama u kojima je vojnim snagama stavljen na raspolaganje čitav spektar različitih sredstava. Takozvana humanitarna intervencija, u krajnjem slučaju, može se opravdati na ovaj način sve dok se taj termin koristi u značenju intervencija koje blisko odgovaraju gore navedenoj strategiji opravdanosti. Sledeća definicija odgovara najbolje:

Humanitarna intervencija (HI) koju preduzima država ili grupe država (X) protiv druge države (Y) u korist Z (određeni pojedinci ili grupe) je humanitarna intervencija ukoliko X preduzme ovu intervenciju sa namerom da spreči, zaustavi ili smanji trenutno ozbiljno kršenje ljudskih prava vis-a-vis Z koje je prouzrokovano, podržavano ili nesprečavano od Y na teritoriji Y.

Vrlo je sporno pitanje da li je preduslov za intervenciju da pripadnici ugrožene grupe Z budu državljani Y (ili da su bili državljani Y). Da li se akcija spasavanja u kojoj država X pokušava vojnom silom da spase svoje državljane na kriznom području teritorije Y može nazvati humanitarnom intervencijom? Nemojmo odmah ulaziti u ovo. U sledećem delu teksta ionako ću se baviti slučajem u kojem su oni zbog kojih se pokreće intervencija pripadnici druge države. Tada korišćenje simbola Y postaje znatno prikladnije.

Prema teoriji humanitarnih intervencija (HI), to su akcije preduzete s određenom svrhom. One imaju cilj: subjekt X namerava da intervencijom u Y zaštiti grupu Z od ozbiljnog

kršenja ljudskih prava sa kojom se suočava. To je ta *humanitarna namera* koja intervenciju čini humanitarnom ili, bolje rečeno, koja bi trebalo da je učini humanitarnom. Iako prema HI intervencionist X („intervenišući subjekt“) veruje i nada se da će intervencija postići nameravani cilj, pitanje da li će ga zaista i ostvariti zavisi od mnogo više stvari nego od snage njegove vere u uspeh. Iako se „intervenišući subjekt“ prirodno uzda u uspeh intervencije, svi znaju da nije svaka nameravana akcija uspešna, pa ni intervencije nisu izuzetak.

Dobro bi, dakle, učinili ako bi napravili razliku između intervencija u smislu pokušaja i uspešnih intervencija. Intervencija je uspešna ako stvarno postigne cilj na planirani način, tj. intervencijom. Osim ako drugačije nije navedeno, „intervencijama“ ću ubuduće nazivati samo pokušaj intervencije. Naravno, nije intervencija sama po sebi ta koja se pokušava; zapravo, čini se pokušaj ostvarivanja zacrtanog cilja. Humanitarne intervencije su specijalni pokušaji spašavanja; pokušaji koji, ako uspeju, znače spas ugrožene grupe.

Dalje, moramo napraviti razliku između subjektivne i objektivne interpretacije gore navedene definicije humanitarne intervencije. Prema subjektivnoj interpretaciji, humanitarna intervencija postoji ako „intervenišući subjekt“ X veruje da je Z ugrožen i da se ta ugroženost mora rešavati putem intervencije.

Humanitarne intervencije u ovom smislu ne moraju biti odgovor na stvarnu ugroženost; bilo bi dovoljno da su one odgovor na samo pretpostavljen napad. Pod tim okolnostima

intervencija bi se mogla smatrati humanitarnom a da pre intervencije nikome nije falila dlaka sa glave. Prema ovom shvatanju, intervencija je humanitarna ako je „intervenišući subjekt“ smatra takvom.

Sa druge strane, mnogi su do sada shvatali da gornja definicija – a ovo odgovara objektivnoj interpretaciji – znači da humanitarna intervencija postoji jedino ako je Z stvarno ugrožen, a X veruje da je ugroženost moguće rešiti intervencijom. X ne samo što veruje da je Z ugrožen, već da se to i događa. Po ovoj interpretaciji, humanitarna intervencija je dopunjena objektivnim komponentama stvarne pretnje. X tada sprovodi intervenciju ne samo sa namerom da reši opasnu situaciju (koja je, možda, samo pretpostavljena od strane X) u kojoj se nalazi žrtva; hitnost stvarno postoji – i X sprovodi intervenciju sa ciljem da žrtvi pruži urgentnu pomoć.

Oni koji intervenišu prirodno veruju da je pretpostavljena opasnost stvarna. Sa tačke gledišta intervencionog subjekta, humanitarna intervencija je uvek objektivna. Da li je ovo stanovište ispravno, potpuno je drugo pitanje.

Humanitarne intervencije moraju (da bi bile takve) biti povezane sa adekvatnim humanitarnim namerama (za pružanje urgentne pomoći); prema subjektivnoj interpretaciji, humanitarne intervencije su takve samo zbog plemenitosti njihovih namera. Ovo nije tako u slučaju akta samoodbrane i urgentne pomoći, bar što se tiče krivičnog zakona. Prema krivičnom zakonu, ove akcije su isključivo definisane objektivnim karakteristikama samoodbrambene situacije praćene postojanjem

nezakonitog napada. Prema članu 32, stav 2 nemačkog krivičnog zakona, samoodbranom se naziva postupak zaštite sebe ili neke druge osobe od napada. Preciznije, prema stavu 1 člana 32, oni koji se tako ponešu (brane) – ne krše zakon. Uopšte se ne spominju namere. One se uključuju samo u slučaju pretpostavljenog čina samoodbrane, tj. kada neko pogrešno pretpostavi potrebu za samoodbranom.

Ova razlika između čina samoodbrane i urgentne pomoći, sa jedne strane, i humanitarne intervencije kao posebnog (možda samo pretpostavljenog) slučaja ne može, stoga, biti previše naglašena. Šta čini nešto

aktom samoodbrane isključivo je definisano objektivnim karakteristikama situacije; stav akcionog subjekta i njegova namera su potpuno irelevantne pri proceni da li će se, ili neće, njegovo činenje nazvati samoodbranom. Ukratko, samoodbrana je objektivna kategorija. Nasuprot tome, humanitarne intervencije su (u najmanju ruku) subjektivne. Intervencija je humanitarna (pod pretpostavkom da se grupa Z nalazi

Opravdanja humanitarne intervencije

Da bi bila moralno opravdana po analogiji urgentne pomoći, humanitarna intervencija mora takođe korespondirati sa shvatanjem da je ona vid urgentne pomoći. Dakle, u grupi koja se pokušava zaštititi intervencijom mora postojati situacija hitnosti. Ugrožena grupa mora patiti ili biti direktno ugrožena ozbiljnim kršenjem ljudskih prava.

Dalje, intervencija mora biti poslednji raspoloživi način kojim se može otkloniti ili smanjiti pretnja Z-u. Intervencija je, tako, jedino moralno opravdana ako se opasnost ne može otkloniti bez intervencije. Hajde da sumiramo ova dva stava na sledeći način:

HI je jedino moralno opravdana u slučaju da se ozbiljno kršenje ljudskih prava ne može sprečiti ni na jedan drugi način.

Bilo kakvo kršenje ljudskih prava ne pruža nam nužno opravdanje za intervenciju jer bi se, u suprotnom, rat po principu humanitarne intervencije mogao voditi i protiv zemalja kao što je SAD. Naime, smrtna kazna u SAD se po mišljenju Amnesty Internacional smatra čistim kršenjem ljudskih prava. Time se postavlja veoma teško pitanje koliko ozbiljno mora biti ugrožavanje ljudskih prava da bi se opravdala intervencija. Ja sugerisem da sada *pro argumento* učinimo nešto što inače ne bismo učinili: da rešimo dilemu oko toga kakva su to kršenja ljudskih prava u drugim državama koja bi zahtevala intervenciju po samoj njenoj definiciji. Možemo reći, na primer, da su izvršeni masovni zločini protiv čovečnosti u stepenu koji nas je

naterao da verujemo da je to razlog NATO intervencije u kosovskoj krizi, uključujući sve masakre, sistematska silovanja i masovna izgnanstva koja su bila navedena od strane SAD i drugih država kao razlog za intervenciju. U sledećem, mi ćemo stepen zločina naveden u pravu takvim izveštajima nazvati kosovskom dimenzijom (KD). Onda je naš prvi stav:

HI je jedino moralno opravdana u slučaju da se masovni zločini protiv čovečnosti ne mogu sprečiti na drugi način.

Pored toga što će me poštediti muka preciznog kvantifikovanja zločina, ova gruba pretpostavka sigurno će me poštediti još težeg zadatka – verifikacije. (Odmah pošto počnemo donositi odluke o određenom slučaju, biće naravno nemoguće da se izbegne ova teška obaveza provere). Iako je KD (kosovska dimenzija) srećom na nešto nižem stupnju skale zločina u odnosu na ono viđeno u Aušvicu, KD – i ovo je tačno ono na šta ciljamo – mora da bude dovoljno strašna kako bi postojao razlog za humanitarnu intervenciju. Drugim rečima: KD treba da bude isključivi razlog za humanitarnu intervenciju.

Fakat da je potrebno sredstvo da bi se ostvario neki cilj još ne znači da je upotreba ovog sredstva takođe razumna. Nije svako neophodno sredstvo istovremeno i korisno. Da uzmemo jedan vrlo banalan primer: ako želite uloviti ribu u jezeru, morate zabaciti udicu ili mrežu, itd. Ali nijedna od ovih obaveznih mera ništa ne znači ako od početka nema ribe u jezeru. Ili da uzmemo bliži primer: da bi bilo udobno u hladnoj kući, mora se upaliti vatra. Međutim, ovo neće do-

prineti mnogo komforu ako imate kuću punu gasa koji će eksplodirati pri prvoj varnici. Fakat da je sredstvo neophodno nije i dovoljan uslov; to mora biti praktično sredstvo koje će pomoći u ostvarivanju cilja. Ovaj uslov bi takođe trebalo da važi i za humanitarne intervencije i njihovu moralnu dopustivost.

HI je moralno dopustiva jedino ako je vrsta intervencije (a) pogodna za ostvarenje cilja.

Ovaj stav nas vodi u analizu uslova kojima se bavi teorija pravednog ratovanja, u okviru kategorije pravda u ratu (*jus in bello*). Prvi uslov kojim smo se bavili bio je kako da moralno opravdamo početak intervencije; sada nas interesuju moralna ograničenja vezana za intervenciju kao način da se nešto okonča.

Ova ograničenja takođe ne dolaze kao grom iz vedra neba. Ona su najviše rezultat korespondirajućih moralnih ograničenja za opšte slučajeve samoodbrane i hitne pomoći. Čak i u slučajevima samoodbrane, žrtva i oni koji mu dolaze u pomoć mogu se odlučiti da ne preduzimaju bilo kakvu akciju samo zbog toga što se stvorila određena situacija. Mi tvrdimo da akcija mora biti „potrebna“, što znači da nezavisno od praktičnosti, koja je gore navedena, kontraakcija u datoj situaciji mora biti preduzeta na najblaži moguć način. Vratimo se na primer bespomoćnog deteta kome pretil ubica: naravno, ako mogu (ako moram) ja ću neutralisati ubicu, ali ne tako što ću mu prerezati grkljan u slučaju kada sam dovoljno vešt da ga onesvestim sa par karate poteza dok policija ne stigne – i ako time što se ne prihvatam noža ne povećavam rizik za sopstveni

život više nego u slučaju da ga upotrebim.

Zato što bi u primeru vojnih intervencija fraza „najblaža moguća reakcija“ mogla zvučati cinično, ja ću formulisati nov uslov (b) na sledeći način:

HI je jedino moralno dopustiva ako tip intervencije (b) omogućava da se cilj intervencije ostvari sa najmanje štete po metu intervencije.

Ova formulacija isključivo je usmerena prema prethodnoj pretpostavci, koja kaže da strana protiv koje se usmerava urgentna pomoć ne sme biti ozleđena više nego što je to neophodno. Sledstveno tome, nova situacija (b) određuje samo štetu na račun strane koja je dala povod za intervenciju – ukratko, neprijatelja protiv koga je (ili da budem precizniji: protiv čijih je masovnih zločina protiv čovečanstva) intervencija usmerena.

Šteta koju snosi meta intervencije nije jedina vrsta šteta koja se mora uzeti u obzir pri moralnoj oceni intervencije. I svakako nije najvažnija šteta. Oni koji prete onima koji pružaju urgentnu pomoć su samo spomenuti. Hajde da ih ostavimo za neko vreme po strani. Oni koji se u toku normalne samoodbrane ili urgentne pomoći ne smeju povrediti jasno su definisani zakonskom regulativom rezervisanom za te slučajeve: samoodbrana ili urgentna asistencija mogu biti usmereni samo ka agresoru, nikako prema legalnim interesima drugih. Dobro naciljani snajperski metak protiv teroriste koji drži taoce, ako je to stvarno jedini način spasavanja otetih, može biti opravdan po krivičnom zakonu, ali prestaje to da bude istog momenta kada druga osoba bude ugrožena ovim metkom.

Ova zabrana je potpuno prihvatljiva unutar okvira krivičnog zakona. Unutar moralnih razmatranja (posao kojim se ovde bavimo) biće ipak nemoguće održati ovu zabranu u svim situacijama. Na ovom mestu bi mogao započeti proces vaganja, sličan onom koji se primenjuje u bilo kom uvodnom seminaru u odlučivanju *pro et contra* korisnosti. Da iskoristimo jednu od najčešćih vežbi: pretpostavimo da je terorista uzeo 20 talaca i da smo gotovo stopostotno sigurni da će, pošto mu zahtevi nisu ispunjeni, razneti sebe zajedno sa ostalim taocima u narednih nekoliko sekundi. Ne bi li SAS snajperistu koji je naciljao teroristu trebalo pustiti da puca, iako se ne može sa stopostotnom sigurnošću isključiti mogućnost da će pogoditi nedužnog prolaznika koji je iznenada zalutao u maršrutu njegovog projektila? I ako ste neodlučni, da li biste isto tako bili da je terorista oteo 50 ljudi? Ili 200? Ili 1.000? Ove simulacione igre su grozne. Ali etika i ne bi trebalo da bude smešna.

KD (kosovska dimenzija) ne može se porediti ni sa jednim scenarijem pljačke banke. One koji sa ovog aspekta posmatraju stvari prihvatajući humanitarnu intervenciju koju sam definisao kao opciju *prima-facie*, već su se odlučili. Iz moralnih razloga oni su spremni da prekorače granicu koju (shodno kontekstu) dopušta krivični zakon. Mi time zalazimo u polje gde ono što je zabranjeno zakonom postaje moralno dozvoljeno. Vojne intervencije koje ne dovode osobe sa strane u rizik jednostavno ne postoje. Čak ni vojne inetrvencije sa najplemenitijim humanim namerama nisu izuzetak. Nemoguće je odobriti humanitarnu intervenciju i u isto vreme zanemariti one sa

strane koji su stavljeni u rizičnu poziciju.

Ovo sigurno ne znači da se rizik može zanemariti u budućnosti. Naprotiv: kada se god tokom intervencije opasnost za ljude sa strane ne može isključiti, sve se mora učiniti kako bi se osiguralo da opasnost bude minimalna. Ovo konkretno znači:

HI je jedino moralno dopustiva ako tip inetrvencije (c) maksimalno smanjuje opasnost po ljude sa strane.

Ma ko da su pomenuti ljudi sa strane, oni sigurno ne podrazumevaju one protiv kojih je intervencija uperena (kako bi se zaustavili njihovi zločini), niti sam „intervenišući subjekt“. Pretpostavka (b) se bavila metom intervencije; „intervenišući subjekt“ je bio zanemaren u prethodnim pretpostavkama. Ovaj propust se dopunjuje uslovom (d):

HI je jedino moralno dopustiva ako tip intervencije (d) minimalizuje štetu ili opasnost po samog „intervenišućeg subjekta“.

U ekstremnom slučaju, na primer, ova pretpostavka spre-

čava državu koja interveniše da jednostavno iskoristi svoje građane kao topovsku đulad kako bi intervenciju učinila uspešnom. Naravno, ova opasnost ne postoji u našem slučaju – bar ne sada. Ipak, koncept štete ili opasnosti prirodno podrazumeva malo više od izgubljenog života. Ne biti ubijen nije jedina ljudska vrednost.

Pretpostavke od (a) do (d) obuhvataju suštinu onoga što se često opisuje kao obaveza da se stvari održe u proporciji. Ne

mogu ovde da ulazim u triptanje da li gornje pretpostavke pokrivaju sve aspekte proporcije – i ako ne, kako bi mogli da ispravimo nepravdu prema ovim nepokrivenim slučajevima. Ovo nije veliki gubitak, jer su potrebni uslovi koji su do sada istaknuti dovoljni za analizu NATO intervencije.

Da bi, ipak, bili sigurni, i kako bi osigurali da niko ne gleda na zbir ovih uslova kao na sasvim dovoljan, čak i samo za svrhu eksperimenta, ja bih voleo da uključim jednu sigurnosnu klauzulu (iako mnogi mogu verovati da se radi o slučajnosti):

HI je jedino moralno dopustiva sve dok sama po sebi ne dovodi do masivnih zločina protiv čovečnosti.

Ovo znači da je humanitarna intervencija jedino moralno opravdana ako ne uključuje iste stvari protiv kojih bi trebalo da se bori i iz kojih proizlazi razlog postojanja humanitarnih intervencija. Humanitarne intervencije koje, u poređenju sa zločinima koje treba da spreče, i same dovode do ogromnih zločina protiv čovečnosti, ne mogu biti moralno dopustive. Humanitarne intervencije ne smeju davati povoda za moralno opravdane humanitarne kontra-intervencije.

Humanitarne intervencije i međunarodno pravo

Još jedna pretpostavka za moralnu prihvatljivost humanitarne intervencije nedostaje našim neophodnim uslovima – ona čija je nužnost bila tema ključnih kotroverzi čitave debate o ratu (protiv Jugoslavije):

HI je jedino moralno dopustiva ako je intervencija sankcionisana (a) međunarodnim pravom i (b) posebnom rezolucijom donetom u Savetu bezbednosti UN.

Zašto ovaj uslov nedostaje? Jednostavno zato što svet još nije spreman da ovaj preduslov momentalno bude smislen. Međunarodno pravo još nije dovoljno razvijeno, a procedura za donošenje rezolucije Saveta bezbednosti ima još puno nedostataka.

Ovo je (kao što je trebalo znati pre rata) veoma neizvesna situacija. Tiče se odnosa prava i moralnosti. Moralna pitanja su blisko povezana sa pravnim pitanjima – i zato moramo napraviti jasnu razliku između

njih tako da njihova bliska veza ne može dovesti do bilo kakve konfuzije. Ako je nešto pravno neophodno, ono je generalno takođe i moralno neophodno. Obratite pažnju: „generalno“ – ne „uvek“ (u suprotnom ne bi bilo ikakve potrebe raspravljati o moralnoj opravdanosti zakonskih regulativa). Postoje izolovani slučajevi u kojima nije samo moralno dozvoljeno već je moralno neophodno prekršiti postojeće zakone, a to su slučajevi gde ono što je zakonski neophodno može čak biti moralno zabranjeno. Naravno, uvek će biti potrebni čvrsti razlozi za takve izuzetke sa aspekta moralnih vrednosti (koje se ne mogu previše vrednovati) i pravnih normi – i ovi razlozi najverovatnije stvarno postoje u veoma retkim slučajevima.

Ove potencijalne razlike između prava i morala javljaju se u svim oblastima prava – uključujući i trenutno važeće međunarodno pravo. Mogu postojati slučajevi u kojima kršenje važećeg međunarodnog prava nije samo moralno dopustivo, već može biti i moralno neophodno. Takav slučaj je moj fiktivni gore navedeni scenario Aušvica: postojanje Aušvica i svih ostalih koncentracionih logora isključivo u Nemačkoj, ali bez nemačkih osvajačkih ratova. Štaviše, ako biste takođe pretpostavili da je nacistička Nemačka i član Saveta bezbednosti UN sa pravom veta, pokažite mi one koji bi u odgovoru na situaciju bili spremni da zahtevaju ono zbog čega bi mnogi u sadašnjem trenutku bili spremni da slepo potpisuju peticije: poštovanje međunarodnog prava – ma kakve bile posledice. Ako bi se svet ponašao u skladu sa trenutnim međunarodnim

pravom, posledica bi bila da je svet osuđen na ulogu posmatrača. Ipak, moralnost nalaže potpuno suprotno. Dimenzija Aušvica zahteva humanitarnu intervenciju – iako u suprotnosti postojećem međunarodnom pravu, očigledno i bez odobrenja Saveta bezbednosti (kojeg ionako ne bi bilo u već pretpostavljenoj situaciji zbog prava na veto nacističke Nemačke). Kraj fikcije.

Da bi ovu sumnjivu pretpostavku koja se tiče međunarodnog prava stvarno mogli napraviti neophodnim uslovom, međunarodno pravo se mora promeniti tako da u slučaju fiktivnog scenarija Aušvica, moralno neophodna humanitarna intervencija protiv nacističke Nemačke ne bi dalje mogla biti blokirana i pored veta člana Saveta bezbednosti.

Da bih pojasnio sebe, sada bih dodao par tačaka.

Tačka 1: Kosovska dimenzija, kao što je gore pomenuto, nije indentična dimenziji Aušvica.

Tačka 2: Jugoslavija nije nacistička Nemačka.

Podtačka 2.1: Niti je to Srbija.

Tačka 3: Jugoslavija nije član Saveta bezbednosti.

U svetlu kosovske dimenzije, jednostavno pozivanje na Aušvic nije dovoljno da se dođe do istog zaključka za stvarnu kosovsku krizu kao za fiktivnu krizu Aušvica.

Još jedan aspekt do sada je bio potpuno zanemaren u debati vezanoj za validnost trenutnog rata pod međunarodnim pravom. Ova debata jednostavno pretpostavlja da bi sve bilo u redu da su, pored NATO-a, i UN bile za ovaj rat. Ovo je trenutno pravno tačno, ali u moralnom smislu potencijalno

pogrešno. Potrebno je mnogo više od podrške UN za intervenciju (čak i humanitarnu intervenciju) da bi ona bila moralno prihvatljiva. Kako smo gore videli, još neki uslovi moraju takođe biti ispunjeni. A i oni bi tada mogli biti prekršeni, čak i sa odobrenjem Saveta bezbednosti.

Neka ovo bude dovoljno glavnoj temi, bar što se tiče naše diskusije o učešću Federalne Nemačke u ratu. Ako se zakon međunarodnog prava stvarno protivi ovom našem ratu, kako se njegov duh može odrediti na način da se suština ovog prava može uskladiti sa našom humanitarnom svešću i tradicijom? Ovo je pitanje oko koga se naši pisci-humanisti, ministri skloni intervenciji i drugi stručnjaci međunarodnog prava spore svakog dana otkako je rat (NATO-a protiv Jugoslavije) počeo. U međuvremenu avijacija NATO-a obavila je više od 20.000 letova. Hajde da postponiramo apologetičnu odbranu međunarodnog prava do sutra. Današnje pitanje glasi: da li je rat moralno dobar?

Da li je ovaj rat dobar – relevantna pitanja

Da li je ovaj rat dobar? Da li je intervencija NATO-a u Jugoslaviji moralno ispravna? Sada, pošto smo objasnili ključne koncepte, a poznat nam je i najveći deo moralnih zahteva, „sve“ što nam je potrebno za odgovor na ovo pitanje su činjenice. Kao i do sada, one se mogu podeliti u tri kategorije: čisti fakti, manje jasni i oni o kojima još ne znamo ništa. Mi bismo, najpre, trebalo da pokušamo da zasnujemo naš slučaj na prvoj grupi činjenica, čistim faktima. Ali, nažalost, baš je ova grupa najskromnija – što je najverovatnije uvek i slučaj, bar

kad su u pitanju relevantne činjenice koje se tiču perioda rata. Zato se u tim periodima moramo služiti manje jasnim činjenicama – što čini konačne moralne odluke manje vrednim.

Da li je naša intervencija u Jugoslaviji moralno dopustiva? Pitanje se sada može formulirati preciznije: da li su svi preduslovi koji se moraju ispuniti kako bi intervencija bila moralno legitimna stvarno ispunjeni? Znamo koji su to preduslovi. Pa, hajde, onda, da proverimo NATO intervenciju – od sada pa na dalje ukratko ću je zvati intervencijom – testiranjem ovih preduslova.

Intervencija obuhvata mnogo toga. Može značiti odluku da se vojno interveniše, da se započne intervencija, da se ona izvrši na određeni način (na primer, napad avionima umesto kopnene invazije ili da bombe budu bačene samo sa velike visine, čime se povećava rizik od kolateralnih šteta), itd. Ovo su vrlo različite stvari. Slično tome, moralno prosuđivanje o tim različitim stvarima takođe može biti različito. Ipak, uvek mora biti jasno šta ove i druge stvari znače kada govorimo o intervenciji.

Moramo sebi postaviti sledeća pitanja:

- Da li je bila ili je trenutno intervencija stvarno neophodna kako bi eliminisala razlog za intervenciju?
- Da li je način intervencije stvarno koristan za njen cilj?
- Da li se intervencija sprovodi tako da sami „intervenišući subjekti“ uzrokuju sebi i drugima minimalnu štetu?
- Da li se intervencija odvija na takav način da je praćena minimalnim nanošenjem potrebne štete meti intervencije kako bi se postigao željeni cilj?

- Da li se intervencija sprovodi na takav način da je rizik za ljude sa strane minimalan?
- Da li je intervencija sa naše strane povezana sa zločinima širokih razmera protiv čovečnosti?

Analiza intervencije zahteva odgovor na ovu listu pitanja u celini.

Šta bi trebalo da znači „najmanje moguće štete“ u tri područja šteta koja se uzimaju u obzir („intervenišući subjekt“, meta intervencije, ljudi sa stra-

ne), moguće je bliže odrediti jedino uzimajući u obzir minimiziranje sveukupne štete. Na taj način, nećemo moći da izbegnemo moralno vaganje različitih uslova za minimiziranje štete. Zar nas moralni razlozi ne teraju da posvetimo prioritet minimiziranju štete trećim licima u odnosu na umanjivanje štete nanete meti intervencije – i preko umanjivanja štete koju podnosi „intervenišući subjekat“? Sigurno se ne može reći da je intervencija moralnija ukoliko onaj koji interveniše podnosi manje štete (na račun trećih lica).

Mi se bavimo moralnom evaluacijom konkretne intervencije – procenjujući akciju, ne aktere. Za ovu analizu su, stoga, pre svega bitne posledice intervencije, a ne (pretpostavljene ili stvarne) namere vezane za nju. Da li se mi stvarno stalno moramo podsećati da su to dve različite stvari? I da istorija sadrži dovoljno primera kako najbolja namera može dovesti do najgorih posledica? I suprotno tome, gde najgora namera može ponekad dovesti do dobrog. Mi primarno uzimamo u obzir namere kada procenjujemo aktera (ličnost, instituciju); a analiziramo posledice kada želimo da prosuđujemo o samom činu.

Ova razlika ima jasnu primenu. Sama činjenica da je intervencija humanitarna (tj. da je povezana sa humanitarnom namerom) sama po sebi ne čini intervenciju dobrom – ni blizu. Razlog je naveden gore: uslov za moralno opravdanje humanitarne intervencije nije prosto ispunjen postojanjem humanitarne namere.

Razdvajanje procenjivane namere i procenjivane posledice uskraćuje veliki deo navodnog

moralnog aspekta prepostavka o pravim namerama intervenišućeg aktera. Za onoga ko je u neprilici najbitnije je da dobija pravu pomoć – a ne motivi koji stoje iza akta pružanja pomoći (ili nepružanja). Te namere i motivi u najboljem slučaju postaju relevantni ako analiziramo razloge za istovetno ponašanje u svim budućim slučajevima.

Tokom moralnih procena neko često upada u zamku *fictitious da capo*. Oženili ste pogrešnu zenu, u pravom ste neredu i razmišljate šta je najbolje za sve, uključujući i decu. Poslednja stvar koja će pomoći je (nečija) poruka „zar ti nisam rekao“ – kao da možete jednostavno izaći iz trenutne situacije i vratiti se u vreme kada niste bili zajedno i ponovo doneti pravu odluku. Relevantno pitanje je šta treba sada učiniti?

Svi dobronamerni saveti koji se tiču onoga šta je trebalo ili nije trebalo da različite strane učine ranije, tako da pitanje „intervencija da ili ne?“ nije ni trebalo postavljati, jednako su irelevantni za moralnu procenu

Pitanje	Odgovor
Da li je intervencija stvarno neophodna da bi se eliminisao razlog za intervenciju?	Intervencija da, ali ne u ovom obliku.
Da li je način intervencije stvarno koristan za svoj cilj?	Definitivno ne.
Da li se intervencija sprovodi tako da je za one koji intervenišu šteta minimalna?	Bar što se ljudskih života tiče, da.
Da li se intervencija izvodi na način da se minimalna potrebna šteta nanosi meti intervencije kako bi se postigao cilj?	Očigledno da.
Da li se intervencija odvija na način koji minimalizuje rizik nanošenja štete autsajderima?	Ne.
Da li intervencija sa naše strane isključuje zločine protiv čovečnosti širokih razmera?	Ne. (Manje-više iz dana u dan.)

trenutne situacije. Naknadnu pamet treba iskoristiti u rešavanju sličnih situacija u budućnosti; to nije dobro za moralnu procenu trenutne situacije, koju očigledno nismo uspeali da rešimo na bolji način. Referenca za uzrok trenutne situacije pomaže nam da je razumemo; ona ne rešava moralni problem u trenutku kada si već duboko u njemu.

Ovo nas dovodi blizu dela mog komentara koji, osim ako me ne možete ubediti u suprotno, nosi takoreći moje filozofsko osiguranje. Ako je ovo bilo filozofsko izlaganje, onda sada dolazimo do onoga što je Maks Veber nazvao ličnim mišljenjem. Ipak, ja mislim da bi svi slušaoci trebalo da budu u stanju da mogu doći do sopstvenog odgovora koristeći ovde opisan pristup.

Moj sopstveni test neophodnih uslova navedenih ovde za moralnu opravdanost humanitarne intervencije koja je u toku (20. maj 1999), dovodi me do sledećih rezultata:

Ilija Đukić

PRILOG GRAĐENJU NOVE SPOLJNE POLITIKE JUGOSLAVIJE

Svih proteklih godina sva alternativna, demokratsko-opoziciona promišljanja o spoljnoj politici Jugoslavije polazila su ili se završavala ukazivanjem da je promena spoljne politike nemoguća bez korenite promene unutrašnje politike, unutrašnjeg stanja države i društva, kao i bez promene pravaca njihovog daljeg razvoja koji bi bili usklađeni sa dominantnim tokovima savremene Evrope i sveta (umesto da idu u sve veći raskorak sa svetom i udaljavanje od Evrope).

Svako traganje za novom spoljnom politikom i nalaženjem svog mesta u međunarodnim, posebno u evropskim odnosima, mora – da bi bilo plodotvorno – polaziti od zatečenih, odnosno stvorenih realnosti u protekloj deceniji. To znači od realnosti same Srbije i SRJ, kao i od realnosti Evrope i sveta. Samo ona politika koja polazi od realnog stanja u međunarodnim odnosima, od realnih procena pravaca razvoja u međunarodnim odnosima, od realnog odnosa snaga (umesto od željenih, subjektivnih, iracionalnih projekcija), može biti uspešna, može osigurati savremene nacionalne i državne interese i biti prihvatljiva svom okruženju i svojim partnerima. Jedino tako može se izgraditi međunarodni položaj koji omogućava da se utiče na sopstvenu sudbinu – sposobnost koju su Miloševićeva Srbija i

Svako traganje za novom spoljnom politikom i nalaženjem svog mesta u međunarodnim, posebno u evropskim odnosima, mora – da bi bilo plodotvorno – polaziti od zatečenih, odnosno stvorenih realnosti u protekloj deceniji. To znači od realnosti same Srbije i SRJ, kao i od realnosti Evrope i sveta.

Jugoslavija izgubile, pa su se češće pojavljivale kao objekt umesto kao subjekt međunarodnih odnosa.

Davno je završeno vreme hladnog rata, ravnoteže moći i ravnoteže straha. Završena je era bipolarizma, stvaraju se novi odnosi, novi raspored snaga i njihovih centara. Konfrontacija je ustupila mesto partnerstvu, sučeljavanje dogovaranju i pregovaranju. Svet je postao bolji, ali i dalje nije i ne može biti idealan. Nije nikad ni bio. Samodovoljnost je ustuknula pred tokovima integracije i regionalne saradnje. Jugoslavija je postala manja, ona je jedna od zemalja u lancu novonastalih država na tlu nekadašnje Jugoslavije i sastavni je deo izmenjene političke karte Jugoistočne Evrope, a pogotovo Balkana. Ona se danas okreće svom prirodnom i civilizacijskom okruženju, ali sa teškim bremenom jučerašnjice, sa potrebama čije zadovoljenje prevazilazi njene sopstvene privredno-finansijske resurse, sa razo-

renom strukturom društva. Srbija i Jugoslavija izlaze iz izolacije i samoizolacije, ispod sankcija spolja i blokada iznutra, ali sa razorenom privredom, sa nesređenim unutrašnjim državnim pitanjima i delom teritorije koji je pod faktičkim protektoratom. Njen unutrašnji društveni i politički razvoj i dalje će biti presudan za njen međunarodni položaj i spoljnu politiku.

Preduslovi za građenje nove spoljne politike

Nužan je puni raskid, diskontinuitet sa politikom vodenom proteklih deset godina. Uprošćeno govoreći, nova politika mora u svemu biti suprotna prethodnoj: otvaranje prema svetu umesto konfrontacije, saradnja i partnerstvo umesto samoizolacije, rešavanje otvorenih i spornih pitanja umesto njihovog umnožavanja, poštovanje i izvršavanje međunarodno-pravno preuzetih obaveza; uvažavanje drugih zemalja i naroda umesto nacionalne samodovoljnosti i samoobmanjivanja da su za sve nedaće kroz koje je prolazila Srbija i njeni građani krivi isključivo drugi.

Spoljna politika mora biti racionalna, vezana za realno stanje i tokove, za realan odnos snaga u međunarodnim odnosima, za realno ostvarive savremene državne i nacionalne interese a ne za subjektivne, iracionalne, ideološke i kvazi-

naučne projekte, mora da se oslanja na realistične procene sopstvenog položaja, mogućnosti i moći. Drugi uvek ima na umu ono što neko misli o samom sebi, ali postupa uvek u skladu sa onim što on misli o nekome. To važi i za države i njihove odnose...

Uvažavanje međunarodno-pravno preuzetih obaveza i njihova primena spada u nezaoobilazne preduslove izgradnje kredibiliteta Jugoslavije, uostalom kao i svakog drugog subjekta u međunarodnim odnosima. Uverljivost, prihvatljivost i uspešnost spoljne politike direktno zavise od poštovanja međunarodno prihvaćenih obaveza. Ovo se odnosi kako na obaveze koje je preuzela prethodna država – SFRJ – tako i na sporazume i obaveze koje je međunarodnim sporazumima i aktima Ujedinjenih nacija preuzela SRJ, a posebno se odnosi na Dejton-Pariski mirovni sporazum za Bosnu i Hercegovinu i na Rezoluciju Saveta bezbednosti UN 1244 o Kosovu. U takve međunarodno-pravne obaveze spada i saradnja sa Tribunalom za ratne zločine na teritoriji bivše SFRJ u Hagu.

Za razliku od obaveza koje proizlaze iz prethodna dva međunarodna dokumenta, saradnja sa Haškim tribunalom je političkim izjavama čelnika evropskih zemalja i SAD, pa i samog Tribunala, u kontekstu tek izvršenih promena u Srbiji i Jugoslaviji i potrebe konsolidacije nove, demokratske vlasti, „odgođena“ na izvesno vreme, ali ostaje kao međunarodno-pravna obaveza preuzeta upravo od strane Miloševića i bivšeg režima. Haški tribunal je međunarodnopravna činjenica i organ UN a saradnja sa njim je neizbežna.

Uspešna spoljna politika svake demokratske zemlje, odnosno njeno građenje, pa i sprovođenje, zahteva da budu zadovoljeni i neki važni uslovi, odnosno potrebe. To su javnost spoljne politike, jasne nadležnosti u sferi njenog „pravljenja“ i odlučivanja i, razume se, kvalifikovana diplomatija.

U demokratskom društvu javnost spoljne politike ne sme biti zamenjena odlučivanjem u zatvorenom krugu, a još manje prepuštena moćnom pojedincu ili vladajućoj porodici, što je tipično za autoritarne režime

kakav je bio doskorašnji u Srbiji i Jugoslaviji. Uz javnost, poseban značaj ima jasna podela uloga između predstavničkih tela (parlament) i izvršnih (vlada) kao izraz odgovornosti prvih za izradu i usvajanje osnovnih smernica spoljne politike, a drugih za njihovu primenu i izvršavanje.

O strateškim pravcima delovanja

Projektovanje i izgradnja međunarodno-političkog položaja zemlje i pravaca njene spoljne politike od primarnog su značaja za svaku ozbiljnu, celovitu i racionalnu spoljnu politiku. Njeno formulisanje i razvijanje je ozbiljan i složen proces, a ona treba da zadovolji dva kriterija: da bude optimalna i ostvariva. Treba da se oslanja na realnu sliku sveta, na realističko zaključivanje o pravcima razvoja međunarodnih odnosa, ali i da bude dovoljno fleksibilna za ostvarivanje državno-nacionalnih interesa date zemlje i njenog društva.

Ima nekoliko spoljnopolitičkih opcija Srbije, odnosno Jugoslavije, i svaka ima svoje zastupnike. Jedna od njih je o Srbiji u bloku slovenskih ili pravoslavnih naroda. Druga, relativno novija, jeste koncepcija o bloku „slobodoljubivih i nezavisnih naroda i država“ sa Srbijom u njegovim „prvim redovima“ tj. u predvodničkim redovima. Proizvoljnost projekcije sveta je više nego očigledna u oba slučaja. Prva opcija je uživala razumevanje, ako ne i podršku bivšeg beogradskog režima, a ušla je u pro-

gram Srpske radikalne stranke kao njena „slovenska varijanta“. Svoju kulminaciju ova varijanta je doživela u kontekstu vojne intervencije NATO, izglasavanjem odluke bivše Savezne skupštine o uključivanju Jugoslavije u Savez Rusije i Belorusije. Druga opcija, koja je u svojoj suštini prizivanje vremena konfrontacija u međunarodnim odnosima, nadograđena opcijom nesvrstane politike, bila je postala oficijelna opcija, čak je predstavljala osnovnu aktivnost zvanične Miloševićeve diplomatije prema trećem svetu i zemljama u razvoju. Danas, posle demokratskog preokreta u Srbiji i Jugoslaviji, obe su marginalizovane, ali nisu bez svojih zastupnika.

Postoji i koncept o neutralnom statusu, ili o aktivnoj neutralnosti Srbije na međunarodnoj, odnosno na evropskoj sceni. On zastupa poziciju nezvezivanja, posebno ugovornog, za bilo koju veliku silu odnosno bezbednosni projekat dok se ne izgradi evropska bezbednosna politika i njen sistem, kako se time ne bi unapred ograničavala sloboda izbora sopstvenih postupaka pa i nadmetanje jačih ili velikih oko prostora Srbije i Jugoslavije. Ovaj koncept, polazeći od pitanja bezbednosne politike, međutim, ne osporava evropsku opciju spoljne politike kao jedino optimalnu i realnu za Srbiju i Jugoslaviju.

Sada, posle demokratskog preokreta u Srbiji i Jugoslaviji, može se slobodno zaključiti da je evropska opcija kao strateško opredeljenje za međunarodno-političku poziciju i politiku

Srbije odnela ubedljivu prevagu. Ovo ne samo zato što novo državno rukovodstvo ne propušta priliku da to jasno i javno stavi do znanja, već zato što je ona tekovina izvršene promene u Srbiji i Jugoslaviji.

bolizovao, izvršeno je ne samo zbog nagomilanog nezadovoljstva građana, već i njihovim težnjama i programskim opredeljenjima Demokratske opozicije Srbije da Srbija bude tamo gde i pripada ekonomski i poli-

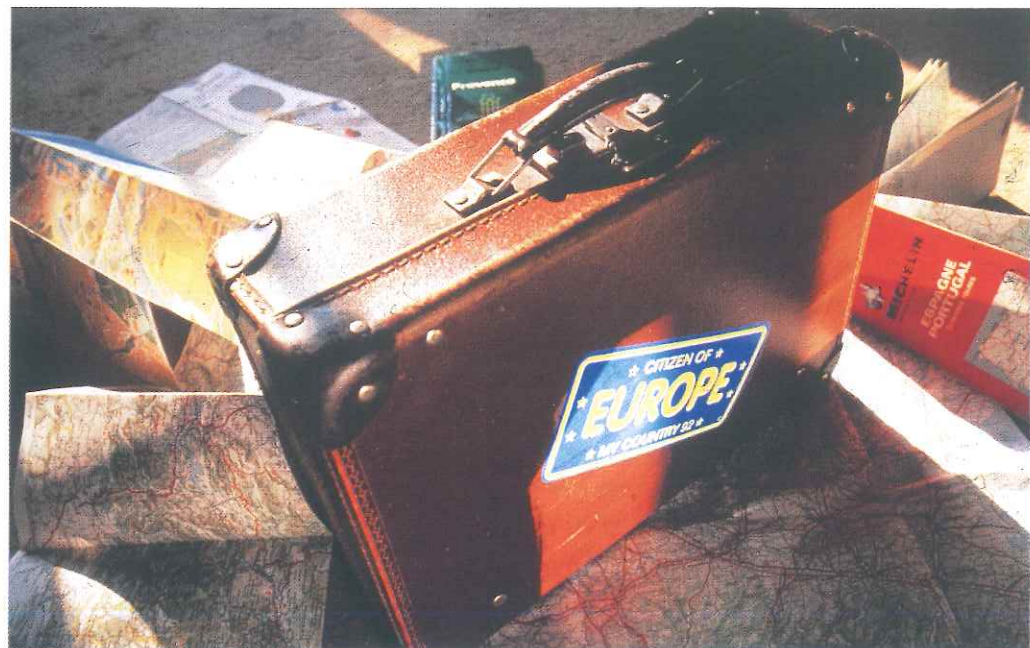
Ostvarivanje vitalnih interesa Srbije, posebno u vezi sa ekonomskim razvojem, ne može se zamisliti mimo uključivanja u evropske regionalne i kontinentalne integracione tokove, bez ulaska u Pakt stabilnosti za Jugoistočnu Evropu, bez povezivanja sa Evropskom unijom i ulaska u druge evropske organizacije i institucije kao OEBS, Savet Evrope itd. Srbija i Jugoslavija moraju, u sopstvenom interesu, da preuzmu svoj deo obaveza, odgovornosti i saradnje sa svojim neposrednim i širim evropskim okruženjem, sa vitalno važnim partnerima kao što su Nemačka, Rusija, Francuska, Velika Britanija, Italija i sve druge evropske zemlje.

Izborna i faktičko plebiscitarno odbacivanje Miloševića i režima koji je on stvorio i sim-

tički – u Evropi. Posmatrano u istorijskom kontekstu, vekovni spor između evropeizacije Srbije i njenog patrijarhalnog konzervativizma, iako ovim nije konačno završen, doveo je snage modernizacije i evropeizacije u odlučujuće vođstvo.

Bezbednosna politika

Bezbednosna politika Srbije i Jugoslavije kao sastavni deo ukupnog koncepta njenog međunarodnog položaja ima poseban značaj. Jugoslavija teško može osigurati realnu bezbednost sama za sebe, bez obzira na impresivne efektivne u ljudstvu i u tehnici koje je uglavnom nasledila od bivše Jugoslavije – zbog čega se postavlja pitanje tehnološke modernizacije armije, a uz to i određivanja njenog mesta primerenog položaju i ulozi u

demokratskom sistemu. Ruinirana i iscrpena privreda i finansije teško mogu osigurati tehnološko unapređivanje armije. Zato uključivanje u evropski sistem bezbednosti treba da bude cilj Srbije. Tu se, međutim, postavljaju i neka druga pitanja.

Prvo je pitanje samog evropskog bezbednosnog koncepta, politike i sistema koji je još uvek u ranoj fazi. Još stoji pitanje da li će NATO prerasti u sveevropski bezbednosni sistem, ili će Evropa izgrađivati svoj bezbednosni identitet, politiku i sistem. Uz to, ne treba potcenjivati ni političko-psihološki efekat kosovskog rata i vojne intervencije NATO kako na građane, tako i na postojeće vojno-bezbednosne strukture. Otuda je verovatna određena uzdržanost Jugoslavije, tim pre što odlučivanje o ovim pitanjima ne spada u ovom trenutku u neposredne prioritete. Jasno je, ipak, ako se svi u Evropi nađu unutar NATO, odnosno unutar Partnerstva za mir, rešenje bi se onda moglo tražiti u statusu kakav imaju zemlje koje su se odlučile samo za ovu drugu opciju tj. učesće samo u programu Partnerstvo za mir.

Uravnotežena međunarodna saradnja

Ostvarivanje evropske opcije podrazumeva održavanje i unapređivanje odnosa sa SAD, kao i sa drugim ključnim faktorima u međunarodnim odnosima i organizacijama. Isključivo vezivanje za SAD, kao primarna strateška orijentacija, predstavljalo bi pretenciozno i anahrono iskakanje iz evropskog konteksta. Sa druge strane, ostvarivanje evropske opcije podrazumeva neprekidno unapređivanje odnosa sa SAD kako na bilateral-

nom planu tako i kroz druge organizacije, uključiv evropske i evroatlantske. Iako postoje tačke u kojima se ne poklapaju ili se čak razilaze interesi Evrope i SAD, u sadašnjem rasporedu snaga u svetu odnosi sa SAD, i njihovo razvijanje, čine vitalni interes Evrope, drugih ključnih zemalja u svetu, uključiv Rusiju, pa to treba da bude snažan interes i Jugoslavije. Zato je obnavljanje odnosa prekinutih tokom kosovskog rata, i njihovo vraćanje u što razvijeniji partnerski odnos, ne samo poželjno već i nužno.

Civilizacijski i istorijski razlozi upućuju Srbiju i Jugoslaviju na svestrano razvijanje odnosa sa Rusijom, koja i posle raspada SSSR spada među najuticajnije faktore u Evropi, a svojim odbrambeno-vojnim potencijalima i statusom spada u ključne faktore balansa snaga na međunarodnoj sceni. Osnova za sadržajne i stabilne odnose sa Rusijom već postoji, tim pre što je i njen strateški interes čvršće povezivanje sa Evropom i preuzimanje njenih vrednosti i standarda, jer neke svoje razvojne potrebe ne može izolovano ostvarivati. Sve to čini solidnu osnovu realnih, stabilnih i pragmatičnih odnosa, uz uvažavanje i negovanje tradicije i međusobne bliskosti naroda.

Imajući u vidu stanje globalnih međunarodnih odnosa, kao i pravce njihovog razvoja, razvijanje odnosa i sa ključnim zemljama izvan evroatlantskog prostora zadržava svoj značaj za novu spoljnu politiku Jugoslavije. Postepen, ali vidljiv prelazak sa monopolarnog sveta ka multipolarizmu je očigledan. Na tim osnovama dolazi i do proširivanja Grupe 7 plus Rusija, u koju će, nesumnjivo ući i Kina.

Uz to, očigledan je porast značaja i uloge ključnih zemalja Latinske Amerike. Otuda optika nove spoljne politike mora sve to imati u vidu, iako ona, sama po sebi, više ne može imati globalni karakter kakav je imala spoljna politika bivše Jugoslavije.

Odnosi sa susednim državama

Početak i kraj XX veka na balkanskim prostorima obeleženi su nasiljem i ratovima. Promena do koje je došlo u Srbiji ima sve izgleda da bude granični događaj koji označava kraj serije ratova i nasilja, prevlast demokratije nad istorijom nasilja i kriza regionalnih razmera koje su se prelivale i dalje od samog regiona. Zajedno sa već izvršenim promenama u Hrvatskoj, promena u Beogradu i Srbiji označava razvoj u pravcu stabilizacije celog prostora Jugoistočne Evrope. Uklonjene su granice na kojima je bio zastavljen tok demokratskih promena koje vode Balkan u svet, Evropu i XXI vek.

Ovim razvojem, nisu uklonjene sve neuralgične tačke i moguće turbulencije koje očekuju svoje rešenje. Ostaje složeno i prioritarno pitanje sređivanja odnosa Jugoslavije sa njenim susedima, a tu je i Kosovo, koje je još daleko od normalnog života, gde se još nije ušlo u nenasilne oblike života i punu primenu Rezolucije Saveta bezbednosti Ujedinjenih Nacija 1244, koja ostaje ključni međunarodno prihvaćeni dokument za delovanje svih aktera kosovske krize i razrešavanje kosovskog čvora.

Sređivanje odnosa sa novim i starim susedima i građenje međusobnog poverenja

treba da bude u vrhu prioriteta promenjene Srbije i Jugoslavije. Postizanje tog cilja ne zavisi prosto od uspostavljanja i održavanja normalnih odnosa sa njima u svim sferama. Suštinsko ostvarivanje takvog cilja zahteva svestrane i mnogostruke napore, zbog čega treba da teče i kroz dalje unutrašnje promene u Srbiji, kroz sagledavanje i uklanjanje korena koji su doveli do rušilačke politike u protekloj deceniji, do otuđivanja, sukobljavanja i ratovanja, do zabluda i pogrešnih projekcija vlastitih i tuđih interesa i, konačno, do načina njihovog ostvarivanja.

Nužno je oslobađanje od ratobornog, agresivnog nacionalizma i njegovih korena, kao i od stvorenog stanja „duha nacije“. Razumljivo da će sličnih ili istih potreba biti i na drugim stranama, ali to ne sme biti razlog odlaganja niti potcenjivanja ove potrebe, a drugi neka rešavaju takve ili slične potrebe kod sebe. Ovakvo stvaranje osnove za novo međusobno poverenje dalo bi snažan kredibilitet ukupnoj novoj politici i njenoj uverljivosti, ne samo u odnosima sa susednim zemljama.

Uz to, kada su u pitanju odnosi sa državama i narodima koji su nekad bili u sastavu zajedničke državne tvorevine, ideje državotvorstva, državotvorne reintegracije treba da budu jasno odbačene i zamenjene konceptom mira, stabilnosti svih i svake države ponaosob. Cilj svih treba da bude

stabilizacija celog prostora i njegovo prožimanje konceptom razvoja i zadovoljavanja savremenih ekonomskih i političkih potreba.

Najzad, kada je u pitanju geostrateški položaj Jugoslavije na Balkanu, nema sumnje da i u savremenim uslovima ona zauzima njegovo središte, njegovu prirodnu „raskrnicu“. To je položaj koji daje značajne prednosti, ali on nameće i ne manje značajne obaveze prema neposrednom okruženju, ali i prema evropskom i bliskoistočnom prostoru. Gde vodi oslanjanje samo na prednosti ovog položaja, na tragičan način je demonstrirala politika obojenog režima i njegovog tvorca. Svaka demokratska vlast i njena politika to mora imati u vidu, upravo radi stabilnosti sopstvene zemlje kao i šireg prostora u kome je ona smeštena.

Ako se imaju u vidu pobrojani faktori – suočavanje sa samima sobom, odbacivanje državotvorstva kao cilja reintegracije prostora bivše Jugoslavije i uvođenje sklada između prednosti i obaveza koje nameće

geostrateški položaj Srbije i Jugoslavije, uz već odbačenu a ranije tvrdoglavo branjenu miloševićevsku tezu o kontinuitetu međunarodnog personaliteta sadašnje i bivše Jugoslavije – onda sva ostala pitanja iz odnosa sa susedima, i naročito sa novonastalim samostalnim državama na tlu nekadašnje zajedničke, koliko god bila značajna i složena, dobijaju status normalnih međudržavnih pitanja i problema koji se, onda, mogu rešavati direktnim pregovorima u obostranu korist. Što je za budućnost još važnije, to otvara prostor za formulisanje i ostvarivanje zajedničkih interesa, što Srbiji i Jugoslaviji onda jača kredibilitet u međunarodnim odnosima. Miloševićeva Srbija i Jugoslavija su bile poznate ne po tome što su imale probleme sa susedima, već po tome što su ih umnožavale. Nova Srbija i Jugoslavija treba da budu poznate po tome što ih rešavaju na konstruktivan, demokratski način, uz očuvanje sopstvenog, ali i uz uvažavanje i razumevanje interesa drugih.

Vlatko Sekulović

JOŠ JEDNOM O HAŠKOM TRIBUNALU

Jedan od osnovnih nacionalnih interesa i državnih ciljeva Srbije u narednom periodu jeste borba protiv svih oblika kriminala, koji preti da ugrozi i samu bezbednost i ustavni poredak zemlje. U tom procesu neophodno je da se pre svega privedu pravdi oni koji su osumnjičeni za najteža krivična dela i oni koji su najodgovorniji za opšte stanje u kome se naše društvo nalazi. Najgora kategorija zločina koji su počinjeni u proteklih deset godina sigurno su krivična dela koja spadaju u korpus ratnih zločina. Ogromna količina materijalnih dokaza i iskaza svedoka govore o nezamislivim patnjama kroz koje su prošli nedužni civili u sukobima na prostoru bivše SFRJ u periodu 1991–1999, a koji su ostavili za sobom preko 200.000 mrtvih, preko 3.000.000 izbeglica, ogromne materijalne gubitke i nemerljive socijalne i psihološke posledice po stanovništvo čitavog regiona.

Dakle, ukoliko je nesumnjivo utvrđeno da je ratnih zločina bilo, potrebno je utvrditi individualnu krivicu za te zločine. To je jedini način da se sa čitavih etničkih grupa skine odgovornost koja im se olako prišiva za ono što se desilo u proteklih deset godina. Naime, može biti kolektivne samorefleksije nad negativnim događajima iz prošlosti, ali ne može biti kolektivne krivično-pravne odgovornosti. Zato je potrebno

Ukoliko je nesumnjivo utvrđeno da je ratnih zločina bilo, potrebno je utvrditi individualnu krivicu za te zločine. To je jedini način da se sa čitavih etničkih grupa skine odgovornost koja im se olako prišiva za ono što se desilo u proteklih deset godina.

da se otkriju i privedu pravdi oni koji se kriju iza generičkih naziva kako bi napokon bili ostvareni ciljevi krivično-pravne zaštite osnovnih ljudskih vrednosti i postavljeni osnovni temelji postojanja svakog društva, a to su zaštita života, tela, imovine itd. Bez takvog delovanja, Srbija ne može imati budućnost kao pravno uređena zajednica, već će nastaviti da bude talac siledžija i zločinaca, tzv. „nacionalnih heroja“.

Krivično-pravna zaštita ima takođe i svrhu pružanja kompenzacije žrtvama za patnje i gubitke koje su preživele. Ukoliko toga nema, nema ni pravde; ako nema pravde, nema ni pomirenja; ako nema pomirenja, nema ni mira; ako nema mira, nema ni budućnosti. Pošto su ratni zločini počinjeni na prostoru koji ne obuhvata samo pravosudni sistem Srbije, već i drugih država, to su i žrtve građani i tih država, bez obzira na njihovu nacionalnost. Zato je potrebno da se postupak utvrđivanja krivično-pravne odgovornosti izvede na način i pred institucijama koje su opšte pri-

hvaćene. Jedina institucija koja zadovoljava navedene kriterijume je Međunarodni krivični sud za bivšu Jugoslaviju – MKSJ, koji su osnovale Ujedinjene nacije i čiji Statut obavezuje sve članice koje su pristupile toj organizaciji. Pošto je pristupanje UN dobrovoljno, onda i izvršavanje obaveza prema Haškom sudu mora biti dobrovoljno za sve države nastale na prostoru bivše SFRJ, uključujući i Srbiju. Pri tom, reč je o veoma ozbiljnoj instituciji u kojoj su strogo odvojene nadležnosti odbrane, sudija i tužilaštva, i koja poštuje sve principe modernog pravosuđa. U Haškom sudu radi preko 1300 ljudi, a samo predmet Momčila Krajišnika ima preko dva miliona stranica. Već i ovi podaci ilustruju koliko je sredstava i napora uloženo u rasvetljavanje pojedinih tragedija koje su se dogodile u oružanim sukobima na prostoru bivše SFRJ.

Iz navedenih razloga može se zaključiti da MKSJ nema alternativu. Ukoliko bi bilo koje osumnjičeno lice za koje je utvrđena nadležnost MKSJ, na osnovu Statuta, podignute optužnice i pokrenutog postupka, bilo izvedeno pred nacionalni sud za ta ista krivična dela, a bez odobrenja MKSJ, UN ne bi mogle da prihvate presudu nacionalnog suda. U suprotnom, takav čin bi derogirao sve dotadašnje pravne akte koje je MKSJ doneo, čime bi bio

uništen integritet ove institucije i otvorila se mogućnost za počinioce ratnih zločina da izbegnu odgovornost.

Naravno, to ne znači da utvrđena odgovornost za krivična dela, za koja je predviđena nadležnost MKSJ, isključuje odgovornost za druga krivična dela. Jedno isto lice može biti optuženo i osuđeno za ratne zločine pred MKSJ, a potom da mu bude suđeno za druga krivična dela za koja se pretpostavlja nadležnost nacionalnog pravosuđa.

Dakle, u konkretnom slučaju Slobodana Miloševića, kome su građani Srbije već izrekli moralnu i političku presudu 5. oktobra 2000, postoji osnovana sumnja da je taj pojedinac odgovoran i za ratne zločine zbog kojih je podignuta i optužnica pred MKSJ. Srbija, odnosno SRJ, može da izruči to lice Ujedinjenim nacijama, a potom, nakon okončanja tog procesa, sprovede postupak i utvrdi eventualnu odgovornost i za ona krivična dela za koja je predviđena nadležnost nacionalnog pravosuđa, npr.: zlo-

upotreba položaja, korupcija, organizovanje politički motivisanih krivičnih dela, itd.

Primerbe i osporavanja, prividno pravnog karaktera, koje se mogu čuti na račun Haškog suda, najčešće su izraz političke volje onih pojedinaca koji ne žele da se suoče sa odgovornošću za katastrofalne posledice koje su proizveli nacionalistički pokreti tokom devedesetih na prostoru bivše SFRJ. Rad i presude Međunarodnog krivičnog suda za bivšu Jugoslaviju imaju izvesne političke posledice. Tako je u presudi protiv Duška Tadića utvrđen međunarodni karakter sukoba u Bosni i Hercegovini, odnosno da je SRJ izvršila agresiju nad tom državom. Međutim, takva ocena zasnovana je na konkretnim dokazima koji potvrđuju logističku, pa čak i direktnu umešanost jedinica VJ na teritoriji Bosne i Hercegovine.

Razvoj međunarodnog krivičnog prava doveo je do ustanovljenja Nirnberškog suda, koji je utvrdio krivično-pravnu odgovornost za jedan broj ratnih zločinaca. Uporedo sa tim

procesima, u svim evropskim zemljama na stotine optuženih prošlo je kroz sudski postupak kako bi se utvrdila njihova eventualna individualna odgovornost za počinjena zlodela u toku Drugog svetskog rata i izrekle adekvatne sankcije. Bez udaljavanja ratnih zločinaca iz vlastitih sredina i eliminisanja njihovog pogubnog delovanja na ustavni poredak, kao pravni izraz određenog sistema vredno-

sti, evropska društva sigurno ne bi mogla da se međusobno pomire i krenu putem saradnje i integracije. Dakle, u temeljima Evropske unije nalazi se pobeda nad nacional-socijalističkom ideologijom i njenim pseudo-vrednostima, kao i proces utvrđivanja pojedinačne odgovornosti za ratne zločine. Nikakva Evropska zajednica za ugalj i čelik ne bi bila moguća da su odnosi između zemalja ugovornica bili i dalje opterećeni nerešenim pitanjem odgovornosti za ratne zločine. Evropske integracije znače pre svega sistem ekonomske i političke saradnje koji se zasniva na određenim osnovnim vrednostima, a jedna od tih je vladavina prava i krivično-pravna odgovornost koja iz nje proističe. Ukoliko želimo Srbiju integrisanu u evropske tokove, ako želimo bolju budućnost za nas i za buduće generacije, moramo se hrabro i beskompromisno suočiti sa problemom ratnih zločina, što pretpostavlja i bezuslovnu saradnju sa Međunarodnim krivičnim sudom za bivšu Jugoslaviju.

Milan Sitarski

NAŠE STRANKE NA POLITIČKOJ MAPI EVROPE

Uz čitavu deceniju zakašnjenja u odnosu na ostale istočnoevropske zemlje, ali ništa manje spektakularno od tamošnjih zbivanja iz 1989, oktobarski događaji u Srbiji konačno su pokrenuli čitav niz pitanja vezanih za približavanje Evropskoj uniji gotovo poslednje države na kontinentu koja se uključuje u taj proces. Pored ekonomskog, pravnog, bezbednosnog, kulturnog i nekih drugih, ovaj proces ima i naglašen politički aspekt, čak i ako politiku definišemo u najužem mogućem smislu – kao delovanje političkih stranaka na javnoj sceni i njihovom borbom za vlast. Može se čak reći da su organi vlasti formirani putem višestranačkih, slobodnih i fer izbora – ustanove bez kojih nijedna država ne može očekivati prijem u savremenu porodicu evropskih nacija. Stoga ne čudi što se prvi značajniji iskoraci Srbije ka Evropi u poslednjih nekoliko decenija, vremenski poklapaju sa prvom izbornom smenom vlasti obavljenom 24.9.2000, kao i održavanjem prvih izbora usklađenih sa opšteprihvaćenim kriterijumima Evrope i ostalog slobodnog sveta – što su građani ove zemlje najzad doživeli 23.12. iste godine – a verifikovale za to kompetentne institucije, OEBS pre svih.

Proces je, međutim, tek na početku, jer uvođenje jednakih uslova za sve učesnike stranačke utakmice i demokratskih pravila

Kao i u najvećem broju evropskih nacionalnih parlamenata, predstavničkim telom Evropske unije dominiraju poslaničke grupe umerene levice i umerene desnice. Dominantni položaj stranaka umerene levice i desnice obezbeđuje Evropskom parlamentu, kao i većini evropskih parlamenata, neophodnu stabilnost, utoliko pre što se glavni predstavnici obeju političkih struja već više decenija stabilno zalažu za postepenu ali snažnu evropsku integraciju.

igre nije samo po sebi dovoljno za potpunu evropeizaciju političkog života zemlje. Uz te, zaista nužne uslove potrebno je i formiranje relativno stabilne stranačko-političke scene, čiji će akteri, samim mestom koje na njoj zauzimaju, biti obavezani da svoje dnevno-političke poteze vuku u skladu sa očekivanjima svojih pristalica. To je, opet, uslovljeno stratifikacijom društva, tj. njegovim raslojavanjem na više ili manje trajne grupe čiji su pripadnici povezani srodnosću interesa i pogleda na svet. Njihovo političko artikulisanje jedan je od glavnih zadataka stranaka.

Ovi procesi su se u zemljama razvijene i stabilne demokratije odigrali u poslednjih nekoliko vekova, a u nekima od njih društvena, pa i politička scena nekoliko decenija nije pretrpela veće izmene. Prilično uporediv razvoj društvenih i političkih prilika u velikom broju evropskih zemalja omogućio je da se, u periodu nastanka zajedničkih institucija, političke stranke povežu i na nadnacionalnom nivou, po principu programske i ideološke bliskosti. U Evropskom parlamentu, na primer, velika većina poslanika je, bez obzira na svoju nacionalnu pripadnost tj. državu

čiji su državljani i od čijih su birača i dobili mandat, udružena u parlamentarne grupe koje su slične odgovarajućim grupama unutar nacionalnih predstavničkih tela.

Umerena Evropa

Kao i u najvećem broju evropskih nacionalnih parlamenata, predstavničkim telom Evropske unije dominiraju poslaničke grupe umerene levice i umerene desnice. Prve su okupljene u grupi Partije evropskih socijalista (PES), čije su članice gotovo sve socijalističke, socijaldemokratske i laburističke stranke koje deluju u državama članicama EU. Među njima se posebno ističu danas vladajuće stranke najvećih zemalja na kontinentu – nemački socijaldemokrati kancelara Šredera, britanski laburisti premijera Blera, francuski socijalisti premijera Žospena, grčki PASOK premijera Simitisa, dok Italiju predstavljaju socijalisti premijera Amata i reformisani komunisti doskorašnjeg premijera D'Aleme. Iako trenutno nisu na vlasti, značajnu ulogu na političkoj sceni svojih zemalja igraju španski socijalisti bivšeg premijera Gonzalesa i austrijski socijaldemokrati bivšeg kancelara Vranickog. U ostalim članicama Unije takođe deluju uglavnom snažne stranke umereno leve orijentacije. One već tradicionalno, negde i duže od veka, okupljaju ne samo radništvo, kao na početku svog delovanja, već i šire slojeve stanovništva naklonjene planskoj aktivnosti države na smanjivanju socijalnih razlika i razvlašćivanju centara moći nasleđenih iz predemokratskih vremena (Crkva, zemljoposedi i sl.), uz strogo poštovanje pravila demokratske parlamentarne borbe. Sa ovom parlamentarnom grupom često

sarađuju, nekad i kao pridružene članice ili posmatrači, ideološki bliske stranke iz bivših komunističkih zemalja, pa i iz republika bivše Jugoslavije. Reč je uglavnom o reformisanim naslednicama tamošnjih komunističkih partija koje su se prilagodile novonastalim okolnostima.

U Srbiji se glavne odrednice novonastale političke scene dosta razlikuju u odnosu na većinu istočnoevropskih zemalja – uvođenje i desetogodišnje trajanje autoritarnog umesto demokratskog sistema, učešće u ratnim sukobima u susedstvu i na sopstvenoj teritoriji, kao i visok stepen izolacije u odnosu na Evropu kao prirodno okruženje. Na početku prve decenije 21. veka, može se postaviti pitanje približavanja stranaka sa političke scene Srbije srodnim strankama iz zemalja članica EU i onih koje su na putu priključenja Uniji.

Stranke umerene desnice formirale su Evropsku narodnu stranku (EPP) koja okuplja stranke hrišćansko-demokratske orijentacije. Njene članice su Narodna stranka aktuelnog španskog premijera Aznara i istoimena stranka sadašnjeg austrijskog kancelara Šisela. Izborna sreća nije u drugoj polovini prošle decenije bila sklona mnogim članicama EPP, tako da su uprkos uglavnom snažnoj poziciji na evropskim političkim scenama mnoge od njih danas van vlada svojih zemalja. Svakako treba pomenuti nemačku Hrišćansko-demokratsku uniju, koja je izgubila vlast posle šesnaestogodišnje dominacije svog lidera, bivšeg kancelara Kola, da bi danas bila suočena sa ozbiljnim skandalima, uključujući

jući i one direktno vezane uz njegovo ime. Ovoj grupaciji pripadaju i grčka Nova demokratija kao i frakcije nekada jedinственih i moćnih italijanskih demohrišćana, koje, usled potpune redefinicije partijskog sistema te zemlje u protekloj deceniji, danas nalazimo unutar obe velike koalicije – vladajuće Koalicije maslina i opozicionog Bloka slobode. Ove stranke su mahom nastale kao plod nastojanja zapadnoevropskih crkava, prvenstveno katoličke, da, u uslovima demokratizacije tih društava, pruže odgovor naglom širenju levičarskih pokreta, uglavnom izrazito ateističkog profila. To je bio osnovni razlog da te crkve praktično raskinu svoj vekovni savez sa privilegovanim slojevima koji je pretio da im radikalno smanji uticaj na šire mase stanovništva. Hrišćansko-demokratske (često – narodne) stranke uglavnom iz tih razloga zalažu se za naglašenu ulogu države u regulaciji društvenog života i redistribuciji bogatstva i beneficija u korist siromašnijih slojeva, ali se od stranaka levice bitno razlikuju po ideološkim motivima i podlozi takve politike. U poslednjih nekoliko godina, EPP se integrisala sa grupom evropskih demokrata (ED) kojoj pripadaju francuski degolisti predsednika Širaka i britanski konzervativci bivšeg premijera Mejdžora. Ove, i njima srodne stranke umerene desnice, razlikuju se od hrišćanskih demokrata po svojoj liberalnijoj, mnogo manje socijalno orijentisanoj ekonomskoj politici, kao i po svojoj nereligioznoj, mada ne i anti-religioznoj ideologiji. Većina stranaka nastalih u Istočnoj Evropi posle pada Berlinskog zida sarađuje sa ovim grupacijama.

Radikalna Evropa

Dominantni položaj stranaka umerene levice i desnice obezbeđuje Evropskom parlamentu, kao i većini evropskih parlamenata, neophodnu stabilnost, utoliko pre što se glavni predstavnici obeju političkih struja već više decenija stabilno zalažu za postepenu ali snažnu evropsku integraciju. Postoji, naravno, širok manevarski prostor i za delovanje ostalih stranaka i njihovih grupacija. Levu stranu političkog spektra upotpunjuju dve značajne poslaničke grupe. Grupa zelenih okuplja relativno mlade stranke, uglavnom nastale pre dve do tri decenije, sa glavnim ciljem očuvanja životne sredine u uslovima pojačane industrijske ekspanzije u Evropi. Iako nije pravilo, uglavnom saraduju sa socijalistima, pa su nemački zeleni, koje vodi ministar spoljnih poslova Fišer, koalicioni partneri u Šrederovoj vladi, kao što i njihovi italijanski istomišljenici participiraju u višegodišnjoj vladi levog centra, uprkos dve promene na njenom čelu.

Komunističke, i njima srodne partije, oformile su poslaničku grupu zajedno sa skandinavskim strankama ekološke orijentacije, nešto bližim pogledima radikalne levice. U godinama pred nestanak tzv. realnog, boljševičkog socijalizma, a naročito posle toga došlo je do dubokih promena kod komunističkih partija, kako na teoretsko-ideološkom tako i na praktično političkom planu. Današnji položaj snažnijih komunističkih partija Zapadne Evrope nije ujednačen – u Španiji se nalaze u opoziciji prema desničarskoj, a u Nemačkoj prema umereno levoj vladi, u Fran-

cuskoj pripadaju vladajućoj levoj koaliciji, dok u Italiji nereformisano krilo nekada jedinstvenih komunista najčešće pruža podršku manjinskoj vladi levog centra iako u njoj ne učestvuje. Zanimljivo je da nema bitnijih stranaka iz bivših komunističkih zemalja zainteresovanih da saraduju sa ovom grupacijom.

Na desnici takođe nalazimo poslaničke grupe nezamisljivog značaja. Jedna od njih je grupa Evropskih liberala, čije su značajnije članice stranke bivših nemačkih ministara spoljnih poslova Genšera i Kinkela, kao i uglednog ali po svoj prilici većito opozicionog britanskog političara Ešdauna. Liberalne stranke su ukorenjene na političkoj sceni još u vremenima koja prethode uvođenju opšteg prava glasa. Njihov uticaj je, međutim, drastično opao u poslednjih pola veka zbog naglašenog elitizma i socijalne uskogrudosti, koja danas negde prerasta i u etničku i kulturnu, kao reakcija na nagli porast imigrantskih populacija.

Pored liberala, na evropskoj desnici deluju i grupe Evropa nacija i Evropa ra-

zličitosti, koje okupljaju protivnike daljih integracionih procesa na zajedničkoj ideji očuvanja klasičnog državnog suvereniteta, što donekle protivreči njihovom učešću u radu Evropskog parlamenta. Neke od njih su u tolikoj meri ublažile svoje isprva ekstremne stavove da su ulazile u koalicije sa strankama izrazito proevropske orijentaci-

je. Tako je Finijeva Nacionalna alijansa u Italiji prošla kroz preobražaj sličan onom komunističkih partija posle sloma SSSR-a, ali polazeći od stadijuma neofašističkog pokreta.

Deo poslanika koji pripadaju strankama radikalne desnice nije prišao nijednoj od postojećih grupa, već su se udružili u novu, radi tehničkih pogodnosti koje donosi pripadnost parlamentarnoj grupi, ali nisu pokazali ozbiljnu nameru da formulišu zajedničku ideologiju. Među pristalicama ovih stranaka neretko dolazi do ispoljavanja ksenofobije i izolacionističkih stremljenja, ali su te pojave u velikoj meri suzile njihov koalicioni potencijal, pa njihov ulazak u trajnije većinske koalicije danas nije izgledan u većim evropskim zemljama.

Tako Nacionalni front francuskog političara Le Pena ne uspeva da uspostavi bilo kakvu trajnu međustranačku saradnju ni na nacionalnom, a pogotovo ne na evropskom nivou. Izuzetak je danas austrijska Slobodarska partija kontroverznog lidera Hajdera, čiji je ulazak u vladu doveo ovu zemlju u svojevrsnu diplomatsku izolaciju, više zbog njegove ekstremne retorike nego zbog mogućnosti njene praktične realizacije, za šta ne postoji skoro nikakav manevarski prostor.

Srbija pred vratima Evrope

U zemljama koje su u poslednjoj deceniji 20. veka odbacile boljševičku varijantu totalitarizma, i pristupile izgradnji demokratskog poretka prvi ili drugi put u svojoj istoriji, društveno raslojavanje i njime uslovljeno profilisanje političke scene odigravaju se raznoliko. Negde su u skladu sa nacionalnom tradicijom iz predkomunističkog perioda ili na zapadu oprobanim obrascima, dok su negde do jačeg izražaja došle lokalne specifičnosti ili potpuno originalna rešenja. U Srbiji se glavne odrednice novonastale političke scene dosta razlikuju u odnosu na većinu istočnoevropskih zemalja – uvođenje i desetogodišnje trajanje autoritarnog umesto demokratskog sistema, učešće u ratnim sukobima u susedstvu i na sopstvenoj teritoriji, kao i visok stepen izolacije u odnosu na Evropu kao prirodno okruženje. Na početku prve decenije 21. veka, može se postaviti pitanje približavanja stranaka sa političke scene Srbije srodnim strankama iz zemalja članica EU i onih koje su na putu priključenja Uniji.

Stranke koje su dominirale srbijanskom scenom devedesetih godina u velikoj meri su

doprinile tadašnjoj neuklopljivosti Srbije u bilo kakve, pa i političke integracione procese. Zbog toga, danas je dosta teško zamisliti njihovo skoro povezivanje sa nadnacionalnim evropskim međustranačkim organizacijama. Socijalistička partija Srbije (SPS) nije održavala nikakve veze sa evropskim socijalistima koji su složno osuđivali agresivno nacionalističku komponentu njene politike, a skoro nikakve ni sa komunistima, među kojima su neki imali razumevanja za oštre stavove srpskih socijalista prema politici zapadnih sila. Srpska radikalna stranka (SRS) do sada je saradivala isključivo sa strankama ekstremne desnice koje nisu priključene nijednoj evropskoj parlamentarnoj grupi, a i ta saradnja je jenjavala kada je njena bliskost vladajućim socijalistima bila suviše očigledna. Srpski pokret obnove (SPO), uprkos svojoj javno proklamovanoj evropskoj orijentaciji, propustio je da razvije značajnu saradnju sa srodnim strankama, pre svega hrišćansko-demokratskim i ostalima sa umerene desnice. To je verovatno posledica načina rukovođenja ovom strankom koji prilično odudara od običaja ustanovljenih u većini stranaka u Evropi, kao i saradnje sa SPS na mnogim nivoima vlasti u drugoj polovini prošle decenije, što je predstavljalo drastičan zaokret u odnosu na odlučan opozicioni stav stranke s početka devedesetih.

Tako u obzir za ozbiljnu saradnju sa evropskim strankama dolaze praktično samo članice sadašnje vladajuće koalicije, Demokratske opozicije Srbije (DOS), koje se tokom čitavog svog delovanja zalažu za približavanje Srbije EU sa perspektivom njenog učlanjenja. Pošto je koalicija nastala radi ostvare-

nja prvog i nezaobilaznog cilja – slamanja autoritarnog i izolacionističkog režima koji je, u fazi slabljenja, počeo da pokazuje i totalitarne osobine – u njoj se našao čitav spektar stranaka različite političke orijentacije. Ova, za uobičajene prilike neprirodna situacija, izgleda da neće dugo potrajati, jer se međusobne razlike, potisnute zbog ostvarenja pomenutog cilja, sve jasnije ocrtavaju kada na dnevni red dolaze pitanja strateškog opredeljivanja prema glavnim problemima srbijanskog društva. Pošto je, dakle, neminovno relativno skoro profilisanje političke scene, tj formiranje blokova stranaka u kojima će se one okupiti po principu programske bliskosti, postavlja se i pitanje njihove saradnje, pa i članstva u organizacijama evropskih stranaka.

Umerenu levicu na novoj političkoj sceni Srbije predstavljaće nekoliko stranaka koje su uspele da formulišu i zastupaju levičarske ideje, uz istovremenu naglašenu distancu prema elementima nacional-boljševizma koje je zastupao deo režima. Tu, pre svih, spada Socijaldemokratija (SD), stranka nastala relativno kasno, posle masovnih demonstracija 1996/97 povodom krađe na lokalnim izborima, kada je režim pretrpeo prvi značajniji poraz. Njeni osnivači, uglavnom uspešni ljudi iz vremena jednopartijskog sistema koji su napustili dosta visoke funkcije na početku Miloševićevih ratnih avantura i izolacije, dali su stranci profil blizak biračima naklonjenim pre prilagođavanju osnovnih tekovina titoizma demokratskim uslovima nego njihovom napuštanjem. Po tome je slična Socijaldemokratskoj uniji (SDU), nastaloj 1996, odvajanjem levog krila Građanskog saveza Srbije

Konačne rezultate procesa uklapanja političkih stranaka Srbije u evropske organizacije odrediće, pre svega, dinamika i trajanje evropeizacije ove zemlje i njenog okruženja, sposobnost svake od njih da opstane do tada na hirovitoj balkanskoj političkoj sceni, kao i za sada još nepredvidive okolnosti koje će biti dominantne u vreme dovršavanja ovog procesa.

kad je ova stranka ušla u koaliciju Zajedno, umereno desnog usmerenja. Ove stranke se razlikuju po tome što SD, kroz imidž svojih predstavnika, diskretno zastupa reafirmaciju moralne strogosti karakteristične za deo, pre svega vojnih zvaničnika prethodnog režima, uz naglašen pozitivan odnos prema očuvanju SRJ, dok SDU naročito insistira na etničkoj toleranciji i otvorenosti prema svetu kao glavnim tekovinama bivše Jugoslavije i njenog režima. Dve levičarske stranke deluju i u okviru bloka zagovornika veće autonomije Vojvodine. Reformska demokratska stranka Vojvodine (RDSV) nastala je iz vojvođanskog ogranka Saveza reformskih snaga Jugoslavije poslednjeg premijera SFRJ Markovića, dok je Liga socijaldemokrata Vojvodine autohtona stranka koju su osnovali ljudi iz sličnih krugova. U dosadašnjem delovanju RDSV je pokazala više umerenosti i sklonosti da saraduje sa strankama čije je sedište van Vojvodine, dok je LSV primetno radikalnija u zahtevima za autonomiju Pokrajine. Sve do sada pobrojane stranke mogle bi prostor za saradnju tražiti u krugovima evropskih socijalista, a autonomističke i u grupi zelenih koja okuplja i stranke regionalističke orijentacije. Saradnju sa tom grupom možda će razviti i regionalističke

stranke bez levičarskog predznaka. To, pre svih, važi za Koaliciju Vojvodina, tj. članicu istomene koalicije Narodnu seljačku stranku koja je, po raspadu koalicije, zadržala ranije zajedničko ime, umereni Savez vojvođanskih Mađara kao i za Listu za Sandžak, koaliciju stranaka koje zastupaju interese muslimanskog stanovništva ove regije.

Liberalnoj grupi verovatno će gravitirati više članica sadašnjeg DOS-a. Dve među njima su osnovali nekadašnji funkcioneri bivših vladajućih partija koji su se sa njima razilili. Nova Demokratska (ND) nastala je od nekadašnjeg Saveza socijalističke omladine, na višestranačku scenu stupila u savezu sa tada vodećom opozicionom snagom – SPO, da bi u periodu 1994–1998. bila u koaliciji sa SPS iz koje je istisnuta ulaskom SRS. Demokratsku alternativu (DA) osnovala je grupa pripadnika umerene struje SPS posle izborne krađe u kojoj je odbila da saučestvuje. Obe ove stranke, uprkos ranijoj karijeri svojih osnivača, bliže su evropskim liberalima nego socijalistima, zbog prilično elitističkog nastupa i promovisanja menadžerskih vrhova i imidža. Liberalnom delu političkog spektra nedvosmisleno pripadaju Demokratski centar (DC), nastao 1996. odvajanjem elitističkog i ideološki veoma umerenog krila od Demokratske stranke, kao i Građanski savez Srbije (GSS) koji vodi poreklo od Saveza reformskih snaga za Srbiju i srodnih grupa, ali se, posle izdvajanja SDU, od umerene levice vidno pomerio ka centru. Najveće članice DOS-a, Demokratska stranka (DS), najstarija postkomunistička opoziciona stranka u Srbiji iz koje su, otcepljenjem, nastale mnoge njene sadašnje koalicione partnerke, i Demo-

kratska stranka Srbije (DSS) – upravo tako formirana, 1992, izlaskom konzervativnog krila DS zbog odbijanja većine da se stupa u koaliciju sa SPO (DEPOS) – ideološki su najbliže umernoj desnici i grupi njenih poslanika u Evropskom parlamentu – Evropskoj narodnoj stranci (EPP/ED). Kao nešto bliža centru, DS bi možda mogla da se koleba između ove i liberalne grupe, ali njen masovni karakter i nešto naglašeniji socijalni i nacionalni momenat ipak je približava umernoj desnici. S druge strane, DSS bi možda mogla da nađe zajednički jezik i sa grupom Evropa nacija, s obzirom na svoj konzervativizam i privrženost klasičnom shvatanju suvereniteta. Ta dilema bi se mogla postaviti i pred Pokret za demokratsku Srbiju (PDS), koji je osnovala grupa visokih oficira ražalovanih zbog protivljenja ekstremno nacionalno neodgovornoj i avanturističkoj politici režima poznih devedesetih. Za Novu Srbiju (NS), nastalu odvajanjem istaknutih lokalnih aktivista SPO kada je ova stranka otpočela više-manje otvorenu kolaboraciju sa režimom, i za Demohrišćansku stranku Srbije (DHSS), formiranu razlazom sa DSS dela dugogodišnjih članova nezadovoljnih krutim nacionalnim stavovima vođstva, EPP/ED se nameće kao najlogičniji izbor.

Konačne rezultate procesa uklapanja političkih stranaka Srbije u evropske organizacije odrediće, pre svega, dinamika i trajanje evropeizacije ove zemlje i njenog okruženja, sposobnost svake od njih da opstane do tada na hirovitoj balkanskoj političkoj sceni, kao i za sada još nepredvidive okolnosti koje će biti dominantne u vreme dovršavanja ovog procesa.

Čedomir Čupić

OD DEZINTEGRACIJE DO INTEGRACIJE

– Odnosi Srbije i Crne Gore –

Drama raspada druge Jugoslavije ulazi u poslednji čin. Jedan od najopasnijih i najmoćnijih aktera njenog razaranja, Slobodan Milošević, i njegova vladavina kontrolisanog haosa sišli su sa scene na način koji niko nije očekivao – građanskom neposlušnošću i odlučnošću. Formula *bojkot-blokada-bager* moćno se suprotstavila represivnoj sili Miloševićeve vladavine, zaustavivši je, umrtvivši je do njenog okretanja i stavljanja u službu građana. Nije to bilo ni dobrovoljno, ni razumno, već je nametnuto kao nužnost. Nema te policije ni armije koja može krenuti na milionsku skupinu građana.

U tom poslednjem činu, završnu pastoralu i rolu treba da odsvira i odigra nova vlast koja pretenduje da uvede demokratske standarde uređenja društva i države. Sada se razrešavaju dva preostala problema raspada: Kosovo, povodom kojeg je i otpočela drama raspada, i Crna Gora, koju je još krajem 1991. međunarodna zajednica prozvala i pozvala da se javi na haški šalter. Da li taj šalter za nju još važi, znaće se tokom ove godine. U prvoj godini novog veka i milenijuma, na pomolu je sređivanje i utemeljenje budućih odnosa na ovim prostorima, ili njihovo prividno zataškavanje.

Odnosi Srbije i Crne Gore su i teški i izazovni. Od pravičnog, dobrog i korisnog razrešenja zavisice njihova bu-

Jedan od značajnih, možda i presudnih činilaca razrešenja odnosa Srbije i Crne Gore i opstanka Jugoslavije jeste međunarodna zajednica, posebno Evropska unija i Sjedinjene Američke Države. Od njihove procene demokratskih procesa i u Srbiji i u Crnoj Gori, kao i od ispunjenja obaveza prema međunarodnim organizacijama u čije smo članstvo primljeni ili vraćeni, prevashodno po pitanju Haškog tribunala, zavisice i podrška ponuđenim platformama.

dućnost, ali i budućnost zaživljavanja demokratskog obrasca mišljenja, delovanja i ponašanja i kod jednih i kod drugih. Za sada su ti odnosi preopterećeni različitim nepovoljnim okolnostima i uslovima i zategnuti do kraja. To je razlog zbog kojeg se oni ne mogu jednostavno i jednostrano ni posmatrati, ni analizirati, ni razrešiti. I jedna i druga strana pribavljaju i mogu pribaviti argumente za svoja viđenja i pristupe tom odnosu. Čak i bolji argument se u ovakvoj situaciji teško prihvata. Preostaju poslednja sredstva – strpljenje, dijalog i vreme. Svaka brzina može izazvati loše, čak pogubne posledice i po jedne i po druge. Takođe, granice mirnog razrešenja ne treba, niti smeju da se prekorače, potrebno je na miran način izaći iz problema, nezavisno da li će uslediti razlaz ili zajednički, kompromisni opstanak.

Razlaz Srbije i Crne Gore počinje u okviru vladajućih političkih elita, odnosno izbijanjem sukoba Slobodana Miloševića i Mila Đukanovića oko procene i ocene građanskog protesta 1996/67. godine. Taj sukob se otvorio i proširio na unutrašnji

sukob u vladajućoj Demokratskoj partiji socijalista Crne Gore, što je za posledicu imalo njeno cepanje i formiranje nove stranke – Socijalističke narodne partije. Nova stranka, s Momir Bulatovićem na čelu, podržala je Miloševića i ponašala se kao njegova ekspozitura u Crnoj Gori. Ona je imala zadatak da potpuno blokira DPS, iz čega je proizišla velika netrpeljivost i otpočeo verbalni rat – na ivici pretvaranja u oružani. To je još više homogenizovalo DPS i njene simpatizere u samoodbrani, jer su, pored dojučerašnjih partijskih kolega, za protivnika imali i deo stanovništva, kao i vojni vrh koji se stavio u ličnu Miloševićevu službu.

Sukob je na različite načine intenziviran, uz stalne verbalne napade, pretnje i incidente. Nad Crnom Gorom lebdele je realna opasnost i pretnja uvođenja vanrednog stanja ili delimične vojne intervencije, ili izazivanja oružane pobune dela stanovništva, posebno na severu republike. Vojska Jugoslavije formirala je i Sedmi bataljon vojne policije, koji je bio tamo smešten, bez konsultacija i pristanka jednog od članova Vrhovnog saveta odbrane Savezne Republike Jugoslavije, što je bila zakonska i ustavna uzurpacija.

Odluka Skupštine Crne Gore o predstavljanju u Veću republika Savezne skupštine SRJ nije ispoštovana i izabrana delegacija nije prihvaćena, zbog čega su se poslanici vladajuće koalicije Crne Gore povukli iz parlamenta. Ostali su samo poslanici SNP i Srpske narodne stranke s kojima je tajno pripremljena promena Ustava SRJ u julu 2000. Ustav je izmenjen s jednim, prethodno isključenim poslanikom DPS, čiji je poslanički mandat izgubio legalnost. Čak ni svi poslanici koji su dobili poziv za tu sednicu parlamenta

do samog početka nisu znali dnevni red. Bivši poslanik DPS doveden je u Beograd posebnim avionom Vlade SRJ, što se u normalnim okolnostima nikako ne čini. Ustavna promena se odnosila na način izbora predsednika Jugoslavije bez saglasnosti vladajuće koalicije iz Crne Gore.

U protekle tri godine, razni patriotski savezi, zavičajni klubovi Crnogoraca u Beogradu i Srbiji i politički kalkulanti i mešetari krstarili su Crnom Gorom, sazivajući plemenske i bratstveničke zborove i skupštine. Prizvani su premoderni oblici patrijarhalnog udruživanja radi otvaranja sukoba i izazivanja zle krvi među građanima Crne Gore. Lepi običajni obrasci i tradicija su poslužili u manipulativne svrhe opake Miloševićeve politike.

Crnogorska vlast je optužena i za pružanje azila liderima i predstavnicima opozicionih stranaka iz Srbije. Ona je zbog toga proglašena izdajničkom i neprijateljskom. Optužena je i za saradnju sa zemljama NATO-a tokom i posle bombardovanja.

Sve je to uticalo da se pogoršaju odnosi između savezne države i Crne Gore, ali i između Crne Gore i Srbije. Paternalistički odnos SRJ i Srbije prema Crnoj Gori, ustavne uzurpacije i napadi postali su realnost tih odnosa. Takav ambijent je opteretio i razumne i racionalne ponude koje se posle 5. oktobra iz Srbije šalju Crnoj Gori. Činjenica je da su za sticanje poverenja potrebni konkretni rezultati koji će omogućiti i garantovati poverenje, a ne samo predlozi, ponude i programi.

U savremenom političkom životu se pokazalo da nije dovoljno i da nije bitno samo

ponuditi institucionalni inženjering da bi problemi bili razrešeni i uspostavljeno poverenje. Uslovi i situacija su najčešće bitniji od institucionalizacije. I kada se ispune uslovi, bez postojanja preduslova određeno rešenje ne može da profunkcioniše. Naravno, bez institucionalizacije se ne može, ali treba biti obazriv i odmeriti kada je i u kom obliku nju moguće ponuditi.

I za najrazumniji i najracionalniji predlog, prethodno treba stvoriti ambijent u kojem neće dominirati ogorčenost, ucena i ultimativnost. Posebno treba pripremiti javnost na razborito a ne emocionalno reagovanje. Jer, tamo gde u politici dominiraju samo emocije, teško je naći pravedno, dobro i korisno rešenje. Mediji su jednog momenta, i u Srbiji i u Crnoj Gori, do histeričnih reakcija podgrevali loše i ekstremne emocionalne izlive građana. U Srbiji je počela čak i pretnja onima poreklom iz Crne Gore ili se izjašnjavaju kao Crnogorci, da ih u slučaju odvajanja Crne Gore treba proterati. Takođe, u svakodnevnim razgovorima bila je primetna u najmanju ruku netrpeljivost prema Crnoj Gori i Crnogorcima, do konstatacija da su oni najveći krivci za lošu politiku u Srbiji i Jugoslaviji.

Dobro je što posle tih verbalnih iskaza nisu usledile konkretne aktivnosti i delovanja koja bi bila pogubna po građane Srbije. Takav odnos se može označiti diskriminatornim. Ako je Srbija država građana u kojoj su građanska prava izvedena iz prirodnih prava (na život, na raspolaganje telom, na svojinu i na slobodu), temelj na kome se garantuju i kolektivna prava, pa i pravo na nacionalno poreklo i osećaj, onda se nikome ne sme prebacivati zbog razlike, poseb-

nosti, kamoli pretiti ili tražiti ultimativno opredeljenje. Ne bi smelo ni da se Crnogorci i oni koji se tako nacionalno opredeljuju, ili oni koji se smatraju Srbima-Crnogorcima ili Srbima poreklom iz Crne Gore, u Srbiji tretiraju kao taoci ili da se osećaju taocima. To je rđavo i opasno, jer se iz toga lako može izroditi osećanje nesigurnosti i frustracije. Oni koji to zahtevaju ili podržavaju, lako bi se latili i ekstremističkih fanatičnih postupaka i delovanja prema svima koji potiču iz Crne Gore. Savremena višenacionalna zajednica, koja pretenduje da uspostavi dobro uređen demokratski poredak, to sebi ne sme da dozvoli. Oni koji druge obeležavaju na ovaj ili onaj način, ovakvim ili onakvim trakama, neka se na osnovu iskustava iz 20. veka zapitaju ko su i kako završavaju njihove namere. Jedno je tačno – obeleženi nisu krivci za svoj beleg. Podjednako je opasno i da oni poreklom iz Crne Gore u Srbiji kreću u akcije optuživanja Crne Gore, posebno neodmerenim i netačnim podacima o broju Crnogoraca u Srbiji ili minimiziranjem Crne Gore. Opake su i otrovne izjave da u Srbiji živi nekoliko stotina hiljada Crnogoraca (pogledati popise stanovništva iz 1971, 1981. i 1991. godine) ili da je „Crna Gora metoh manastira cetinjskog“, odnosno Srpske pravoslavne crkve. Ova poslednja izjava je krajnje uvredljiva, cinična i maliciozna, netačna i nepravilna. Ima tu nešto od one ljudske nesreće o kojoj piše Anatol Frans u „Savremenoj istoriji“, o Jevrejima prognanim iz Austrije, koji iz straha od daljeg proganjanja i da bi se udomili u novoj domovini Francuskoj, osnivaju antisemitska udruženja i stavlja-

ju se na čelo progona francuskih Jevreja. Zbog toga bi bilo dobro da se zamisle svi poreklom iz Crne Gore kada daju takve izjave – gde će ih one odvesti i gde ćemo svi biti odvedeni, ako one prevladaju.

Jedan od snažnijih argumentata za opstanak SRJ, koji se posebno poteže iz Srbije, delimično i iz opozicionih krugova u Crnoj Gori, vezan je za evropske integracione procese. To je neosporno razuman, racionalan i valjan argument, ali ne vodi računa o tome šta se i kako može integrisati. Za dobru integraciju potrebni su određeni preduslovi i uslovi. Evropske integracije ne nastaju kao integracije bilo čega i po svaku cenu, nego se integrišu samo dobro utemeljeni evropski poreci, koji su prevashodno institucionalno standardizovani i koji kao takvi funkcionišu. To se ovde često gubi iz vida ili ne zna, a ako se zna, onda je iza toga najčešće na delu kalkulacija: neko treba da bude izigran i prevaren. Zbog toga je važnije i bitnije urediti unutrašnje odnose prema demokratskim principima, na osnovu kojih će se pripremiti nove konstitucije u Srbiji i Crnoj Gori i pokazati kakvu integraciju je moguće ostvariti. Činjenica je da se izgubljeno poverenje teško vraća, posebno kad je u novim okolnostima opterećeno zadržavanjem pređašnjih ustavnih uzurpacija. Da li je moguće zalagati se za legalitet izveden iz uzurpatorske konstitucije? Ne može se uzurpatorski legalitet smatrati legalitetom i na njega se pozivati da bi se izbeglo namirenje pravde.

Ono što je bitno i razborito jeste da su sva rešenja odnosa bolja od sukoba i rata. Dobro bi bilo da se konstituiše federacija zasnovana na ravnopravnim

odnosima. Jedna od garancija ravnopravnosti trebalo bi da bude jednodomna Savezna skupština sastavljena na paritetnoj osnovi. Naravno, ne treba potpuno odbacivati ni savez država kao privremeno rešenje, a da potom usledi integracija na višem, kvalitetnijem nivou. Prema svim varijantama treba biti otvoren i strpljiv, da bi bilo iznađeno što optimalnije rešenje. To važi i za Crnu Goru i za Srbiju. Svaka isključivost ili ultimativnost su loši po razvoj i život ovih zajednica.

Jedan od značajnih, možda i presudnih činilaca razrešenja odnosa Srbije i Crne Gore i opstanaka Jugoslavije jeste međunarodna zajednica, posebno Evropska unija i Sjedinjene Američke Države. Od njihove procene demokratskih procesa i u Srbiji i u Crnoj Gori, kao i od ispunjenja obaveza prema međunarodnim organizacijama u čije smo članstvo primljeni ili vraćeni, prevashodno po pitanju Haškog tribunala, zavisiće i podrška ponuđenim platformama. Ako procene da procesi tranzicije idu ka demokratizaciji i da se ispunjavaju obaveze prema međunarodnim organizacijama, podrška će verovatno biti za opstanak federacije uređene prema standardima demokratskih federalnih država. Suprotno, ako se procesi demokratizacije zaustavljaju ili sporo odvijaju i ako se obaveze Srbije prema međunarodnoj zajednici izbegavaju, Crna Gora će dobiti prećutnu saglasnost za izlazak iz Jugoslavije i formiranje samostalne države. Pretpostavka je da na izborima u Crnoj Gori vlast osvoje partije koje su za formiranje samostalne države i da se na referendumu većina građana odluči za izlazak iz Jugoslavije.

Dušan T. Bataković

KOSOVO I METOHIIJA: OD TEŠKOG NASLEĐA DO MOGUĆIH REŠENJA

Na Balkanu je, sumnje nema, najteže rešiv politički problem kosovsko-metohijsko pitanje. On preti da, svojim eksplozivnim nabojima, ponovo izazove lančanu reakciju sukoba u čitavom regionu. Tri duga stoleća intenzivnog međuetničkog, međuveruskog i međunacionalnog sukobljavanja oko isključive kontrole prostora Metohije i Kosova, ostavila su dubok trag teško iskorenjive netrpeljivosti između Srba i etničkih Albanaca. Od Velike seobe Srba (1690), do Balkanskih ratova (1912–1913) – kada je Kosovo ušlo u sastav Srbije a Metohija u sastav Crne Gore – preko utapanja, sa obnovljenom Srbijom, u Kraljevinu SHS (1918), potonju Kraljevinu Jugoslaviju (1929), kosovsko pitanje je, uprkos strateškoj važnosti i snažnoj nacionalnoj simbolici, ostajalo u senci krupnijih političkih problema na Balkanu.

U dvadesetom veku kosovsko pitanje dobilo je, uz nasleđena politička svojstva, i dodatnu međunarodnu dimenziju; tada je, a pre svega u razdoblju svetskih ratova, spirala

netrpeljivosti primala sveže podsticaje. Austro-Ugarska u Prvom svetskom ratu i Italija s Trećim Rajhom u Drugom svetskom ratu bile su one spoljne sile čiji je regionalni interes zahtevao ponovno otvaranje kosovskog pitanja i njegovo rešavanje na štetu Srbije i Jugoslavije. Pokušaji pomirenja u novom ideološkom ključu – putem komunističke solidarnosti – nisu bili dovoljni da prevaziđu dubinsko rivalstvo između dva sukobljena naroda. Kosovo je, s Metohijom, bilo, štaviše, jedan od važnih razloga nadolazećeg sukoba formalno bratskih komunističkih partija, KPJ i KPA, na koncu Drugog svetskog rata. Nacionalni i teritorijalni sporovi iznova su, posle sukoba komunističke Jugoslavije s Kominformom (Informbiroom) 1948, legitimisani, sada pre svega ideološkim razlikama u pristupu njihovom rešavanju, u sklopu lenjinističkih postavki o pravima malih naroda u sukobu s nekom od znatnijih susjednih država.

Vremenom, kosovsko pitanje, u sklopu komunističke federacije, uprkos činjenici da je Kosovo jedna od dve autonomne pokrajine u sastavu Srbije, izgubilo je svoj prvobitni srpski okvir postajući, posebno posle 1968, a definitivno s usvajanjem Ustava od 1974, uporište velikoalbanske ideologije. Ona se, uklopljena u ideološki okvir

Tri duga stoleća intenzivnog međuetničkog, međuveruskog i međunacionalnog sukobljavanja oko isključive kontrole prostora Metohije i Kosova, ostavila su dubok trag teško iskorenjive netrpeljivosti između Srba i etničkih Albanaca.

titoizma, hranila stereotipima o neprolaznosti borbe s tzv. velikosrpskom hegemonijom. Sistem nacional-komunizma koji je bio uspostavljen Ustavom od 1974, vodio je na Kosovu i Metohiji ka stvaranju druge albanske države na Balkanu, jer su komunističke nomenklature brojno preovlađujuće nacije u svakoj od jugoslovenskih republika i pokrajina, postale nosioci državnog, tj. republičkog i pokrajinskog suvereniteta. Na prostorima s naglašeno neravnomernom etničkom strukturom, koja je na Kosovu i Metohiji označavala zonu dodira i stalnih sukoba između srpskih i albanskih težnji, režim etničke diskriminacije, inspirisan režimom Envera Hodže u Tirani, uspostavljen je kao logična posledica osnovnih postavki Ustava od 1974.

Ustavom od 1974, kao što je poznato, Srbija nije bila obrazovana kao klasična federalna republika – poput drugih pet jedinica sa statusom republike – u okviru šire jugoslovenske federalne zajednice. Posebnim tipom uređenja, u kojem pokrajine imaju jednu vrstu *liberum*

veta – i pravo nadzora i pravo republike, Srbija je kao celina – ali i kao prostor definisan ponešto pejorativno *Uža Srbija* – bila lišena standardnih (po jugoslovenskim merilima) federalnih nadležnosti. Tim političkim presedanom bila je, na posredan način, ozakonjena i politika etničke diskriminacije svih onih koji nisu slepo prihvatili ideološke floskule koje je Edvard Kardelj, najbliži saradnik J. B. Tita na izradi naručenog Ustava, ugradio u poslednju ustavnu konstrukciju komunističke Jugoslavije.

Eskalacija međunacionalnih sukoba, praćena talasima nasilja – godine 1968, 1981, 1989, 1999 – svojim ustaljenim ritmom pokazivala je put ka konačnoj katastrofi. U sukobu koncepta partijske države s formalno nacionalističkom, a u stvari populističkom legitimacijom, kakvu je oličavao režim Slobodana Miloševića (1987–2000), s etničkim nacionalizmom kosovskih Albanaca, ovi poslednji su i taj ideološki okvir, kao i sve prethodne, uspešno iskoristili za dalje ostvarenje svojih dugoročnih ciljeva – puno političko ovladavanje kosovsko-metohijskim prostorima. Ideološki sukob na matrici – komunistička Srbija protiv demokratskog albanskog Kosova, pokazao se zahvalnim za pridobijanje šire međunarodne podrške. Kao klasičan model dijasporskog tipa nacionalizma, albanski nacionalizam na Kosovu i Metohiji je u snaženju sopstvene zajednice – uronjene u paradržavni sistem paralelnog školstva, zdravstva i političkog delovanja, a oslonjene na maticu – video jedini način da izade pobedonosno iz sukoba koji je, zbog domino-efekta izazvanog

raspadom komunističke Jugoslavije, otvorio Pandorinu kutiju nekontrolisanog političkog prekomponovanja čitavog prostora jugozapadnog Balkana.

Naglašena internacionalizacija jugoslovenske krize unosila je novu dimenziju u sukob koji je na Kosovu i Metohiji, vremenom, prerastao regionalni okvir. Razrešen nasilnim putem, kosovski problem je iz hronično tinjajućeg sukoba prešao u fazu otvorenog oružanog sukoba okončanog NATO intervencijom – radi zaštite interesa etničkih Albanaca na Kosovu i Metohiji, kao legitimno pobunjenih a nezaštićenih žrtava u neravnopravnim sukobima sa srpskom policijom. Etnički motivisani progoni, uoči i tokom NATO intervencije, delegitimisali su, zahvaljujući Miloševićevoj strategiji, dugoročne srpske interese na ovim prostorima. Svi planovi o rešavanju nagomilanih kosovskih problema, od postepenog rešavanja pitanja školstva do moguće kantonizacije kao rešenja kojim će se, uzajamnim kompromisima, izbeći ratni obračun, napušteni su zarad avanturističke politike Miloševićevog režima koji je, već prethodnih godina, izgubio svaku kontrolu nad paralelnim političkim, a zatim i vojno-terorističkim strukturama nastalim, u međuvremenu, među kosovskim Albancima.

Bombardovanje NATO-a, započeto 24. marta 1999, zaostriilo je, do krajnjih granica već zategnute, neprijateljski definisane srpsko-albanske odnose na Kosovu. Dok su se kosovski Albanci otvoreno poradovali kad su bombe počele da padaju na Beograd i druge gradove u Srbiji, usledilo je, kao odmazda, hitno proterivanje kosovskih

Albanaca iz mnogih velikih gradskih i ruralnih zona. Paravojne i parapolijske snage Miloševićevog režima proterale su, ne računajući dobrovoljne izbeglice, smatra se, možda i polovinu ukupnog albanskog stanovništva Kosova; mnogi civili su bili opljačkani, neki i pobijeni, dok su sukobi između vojske i UČK razrešeni tako što su albanske paravojne i terorističke snage uskoro potisnute na obronke planina na granici prema Albaniji. Proterivanje kao kratkoročnu odmazdu smislio je, smatra se u dobro obavешtenim krugovima, sam Milošević, poverivši posao etničkog čišćenja specijalnim parapolijskim i policijskim snagama. Miloševićeva akcija protiv Albanaca je jednoj neopravdanoj vojnoj intervenciji dala neku vrstu legitimiteta. Ponovo se potvrdilo da politika Miloševića uvek donosi, zbog nečistih motiva, samo katastrofe srpskom narodu.

Prva godišnjica međunarodnog protektorata na Kosovu i Metohiji je obeležena svođenjem sumornih rezultata vojne i civilne misije. Vojna intervencija

protiv Jugoslavije povedena je, u martu 1999, u ime zaštite mira u regionu i očuvanja multietničke i multikulturne zajednice. Odsustvo pravnog osnova za ovaj napad, pravdano je rastućom humanitarnom katastrofom među kosovskim Albancima, i pokušajem da se zaustavi jedan genocid. Progoni etničkih Albanaca u južnoj srpskoj pokrajini, ma kako bili drastični i nesrazmerni pre početka vojne agresije, dobili su masovan karakter tek posle započinjanja vojne kampanje NATO-a, verovatno u znak odmazde režima za sam napad. Ulaskom trupa KFOR-a i potpunim povlačenjem vojske i policije SRJ, zavedena je međunarodna vojna i civilna uprava, s javno istaknutim ciljem da zaštiti sve stanovnike južne srpske pokrajine i da, u dogledno vreme, svim izbeglicama obezbedi bezbedan povratak. S obzirom na činjenicu da je Vojno-tehničkim sporazumom u Kumanovu bila predviđena potpuna nadležnost KFOR-a, a pod faktičkim vođstvom NATO-a, kao i uspostavljanje

vljanje civilne misije (UNMIK), po Rezoluciji 1244 SB UN od 10. juna 1999, odgovornost za razvoj situacije u pokrajini u potpunosti je na pomenutim internacionalnim snagama.

Prelazna administrativna misija uspostavljena Rezolucijom 1244 imala je zadatak da na Kosovu i Metohiji obrazuje privremenu prelaznu administraciju za Kosovo pod kojom bi „narod Kosova“ uživao „značajnu autonomiju“ unutar SRJ. Prelazna administracija je, kao sledeći korak, dobila zadatak da pripremi obrazovanje privremenih demokratskih samoupravnih organa koji bi obezbedili miran i normalan život svih stanovnika ove okupirane pokrajine. Bernar Kušner, sve-moćni administrator Kosova, doneo je odmah niz uredbi kojima je, u novčanom i pravnom smislu, izdvojio Kosovo i Metohiju iz pravnog sistema SR Jugoslavije.

Rezolucija SB 1244 derogirala je, s jedne strane, prava Srbije na Kosovu i Metohiji, ne vezujući više ovu pokrajinu za Srbiju, čiji je integralni deo do tada bila, nego za politički već nestabilnu saveznu državu – uzdrmanu federalnu zajednicu Srbije i Crne Gore. S druge strane, Rezolucija 1244 je nedvosmisleno stavila u izgled nastavak procesa pregovora iz Rambujea, po kojem je kosovskim Albancima bila ostavljena otvorena mogućnost za radikalnu promenu statusa pokrajine u godinama koje dolaze. Minimalni albanski zahtevi, vezani za prelazni period od tri godine, uoči procesa u Rambujeu, polazili su od

vraćanja na pravni status Kosova pre 1989, odnosno na odredbe Ustava od 1974, dok su za razdoblje posle tri godine očekivali da se, *voljom naroda*, sprovede referendum na samom Kosovu, o budućem statusu ovog područja.

Jemstvo teritorijalne celokupnosti SRJ, po Rezoluciji 1244, bilo je, u suštini, samo načelne prirode, jer je ratni sukob jasno definisao kosovske Albance i njihove paravojne strukture – tzv. Oslobodilačku vojsku Kosova (UČK) – kao vojne saveznike i ratne drugove NATO-a, a Srbiju pod Miloševićevim vođstvom kao dugogodišnjeg, opasnog i nedovoljno poraženog neprijatelja. Velika očekivanja da će simbolično prisustvo ruskih vojnih snaga na prištinskom aerodromu, pošto su preduhitri trupe NATO-a, biti protivteža snagama NATO-a unutar KFOR-a pokazala su se, u roku od nekoliko dana, ipak iluzornim, s obzirom na činjenicu velike brojčane premoći NATO trupa i ovlašćenja NATO komandanata da komanduju KFOR-om.

Premda je Kosovo s Metohijom obimom ipak mala teritorija, (10. 887 km²), na to područje je, odmah po potpisivanju Kumanovskog sporazuma, bilo upućeno blizu 40.000 vojnika KFOR-a, od kojih je premoćna većina bila, i još uvek jeste, iz zemalja NATO-a; one deluju pod komandom zapovednika iz redova zapadne vojne alijanse, dok je, uporedo s vojnim smeštanjem na Kosovo i Metohiju, hiljade stranih činovnika preplavilo pokrajinu, očekujući lak zadatak u uspostavljanju prelazne administracije i sa izvesnim očekivanjima da će se u pokrajini, posle skoro dve decenije velikih etničkih sukoba,

brzo obrazovati jedno novo demokratsko društvo. Povratak više stotina hiljada albanskih izbeglica imao je, prema očekivanjima, kao posledicu masovne progone srpskog stanovništva – progone koje je UČK organizovala, uz podršku lokalnog albanskog življa – i pokazao je da tom teritorijom nije moguće upravljati bez aktivne saradnje sa paralelnom albanskom vlašću. UČK je nastojala da svuda uspostavi sopstvene organe vojne i civilne uprave, podstičući progone ne samo Srba, nego i drugih etničkih zajednica i grupa.

Bratstvo između NATO-a i UČK, iskivano u vojnom sukobu, uprkos minimalnom doprinosu albanske strane, uslovalo je stratešku saradnju koja se ogledala u dva uporedna pravca: UČK je imala prećutnu saglasnost da svuda popunjava *vakuum* nastao povlačenjem jugoslovenskih vojnih snaga i organa civilne uprave, i da neutrališe svaki potencijalni srpski otpor koji bi, kroz pretpostavljene gerilske akcije, ugrozio opštu sigurnost i predviđenu dinamiku smeštanja NATO snaga u pokrajini. Potencijalna opasnost od novog srpskog sukoba sa KFOR-om bila je, od strane UČK, namerno preuveličana, pa je talas etničkog čišćenja Srba dobio zabrinjavajuće velike razmere, izazivajući, kao reakciju, *spontanu kantonizaciju* – odnosno ubrzano grupisanje preostalih Srba u zonama gde su pred sukob bili većinsko stanovništvo. Očekivanja da će skoro svi Srbi pred takvim dramatičnim iskušenjem napustiti Kosovo i Metohiju nisu se ispunila, pa su progoni uzeli dramatične razmere. KFOR je prećutno odobrio takvu odmazdu, smatrajući je neizbežnom, dok su, kasnije, pojedini pred-

stavnici UNMIK-a, sa iznenađenjem primili vest da se broj Srba koji su ostali ustalio na cifri od oko 100.000 ljudi.

Sumorni bilans: misija UNMIK-a i KFOR-a

Progoni Srba, Roma i drugih etničkih zajednica i grupa na Kosovu i Metohiji nisu, uprkos mnogim obećanjima, zaustavljeni, pa su se iz prelaznih ustanova pod kontrolom UNMIK-a u više navrata, i to u znak protesta, povlačili predstavnici Srba iz Srpskog nacionalnog veća (sada već podeljenog na gračaničku i mitrovačku grupu). Iseljavanje pod pritiskom, praćeno sistematskim progonima, ubistvima i zastrašivanjima, ne sustaje, dok se talasi novih imigranata (još uvek neodređenog broja) iz siromašnih brdskih predela severne Albanije neometano naseljavaju u znatno bogatije i naprednije oblasti, upravo na srpska i druga nealbanska imanja u pokrajini.

Jedini izuzetak ostale su zone severno od Kosovske Mitrovice gde su Srbe, organizovane za otpor etničkim Albancima, spasli pre svega njihova brojnost i homogenost u opštinama Zubin Potok, Leposavić i Zvečan, uključujući i jedan deo mitrovačke opštine. Svuda drugde uspostavljen je paralelan

sistem vlasti koji ne kontrolišu ni KFOR ni UNMIK, nego bivša UČK, uz podršku narkomafije i organizovanih kriminalnih grupa, koje su, brisanjem granica Srbije s Albanijom i Makedonijom, postale strah i trepet ne samo za Srbe, Rome, Muslimane, Gorance i druge etničke grupe, nego i za one etničke Albance koji osuđuju sistematske talase etnički motivisanog nasilja.

Misija UN i KFOR-a na Kosovu i Metohiji mora se, dakle, procenjivati u svetlu navedenih činjenica. Premda započeta s ciljem da se spreči etničko čišćenje i humanitarna katastrofa, ona je, možda i mimo vlastitih očekivanja, zapala u velike teškoće, nesporna da ude u sukob sa svojim dojučerašnjim saveznicima. Činjenica da su etnički Albanci, proterani za vreme NATO bombardovanja, uspeli da se bezbedno vrate na Kosovo i Metohiju značila je pozitivno ostvarenje samo jedne

u nizu preuzetih obaveza; progon preko 200.000 Srba, etnički motivisano paljenje više od 50.000 srpskih i romskih kuća, rušenje preko devedeset sakralnih objekata Srpske

pravoslavne crkve, preko hiljadu nerešenih, a etnički motivisanih ubistava, uz još preko hiljadu kidnapovanih i nestalih – sve je to suprotno duhu Rezolucije Saveta bezbednosti 1244 i upućuje na potrebu da se mandat UN značajno dopuni, kako bi se uspostavili sloboda kretanja, lična, imovinska i pravna si-

Odlučan zaokret na političkoj sceni Srbije, s koje je, iznenada za većinu zapadnih analitičara, nestao režim Slobodana Miloševića, stvorio je prostor za nov pristup rešavanju kosovskog pitanja. U okviru nove političke konfiguracije na Balkanu, gde je Srbija s Crnom Gorom iznenada postala potencijalno središte stabilnosti koje treba da blagotvorno deluje na čitavo političko okruženje, kosovsko pitanje je izgubilo dimenziju koja ga je gurala ka uspostavljanju nezavisnosti kao jedinog rešenja koje će, pre svega, Miloševića udaljiti s kosovsko-metohijskih prostora.

gurnost svih građana južne srpske pokrajine. Sumorni bilans međunarodne uprave više podseća na ratni nego na poratni politički saldo. Nasuprot politici etničke diskriminacije i nasilne asimilacije, treba politički definisati prava Srba i drugih nealbanskih zajednica: pravo na sopstveno ime (ne postoji jedna jedinstvena *nacija Kosova*, kako mnogi na Zapadu misle, nego više različitih nacionalnih i etnolingvističkih zajednica), pravo na jezik i pravo na lokalnu autonomiju.

Ako predstavnici međunarodne zajednice zaista stoje iza vlastitih, u više prilika svečano proklamovanih načela i vrednosti – onih vrednosti na kojima počivaju ustrojstvo Evropske unije i UN – onda je misija, skoro u potpunosti, politički neuspeh. Na Kosovu i Metohiji je, zbog neuspeha KFOR-a i UNMIK-a, uveden sistem etničke diskriminacije, gde je, uz narod, stradala srpska, ili kako se eufemistički kaže „nealbanska kulturna baština“; ona se sistematski uništava, pravni sistem ne postoji, a

mnoge mere prelazne administracije, od uvođenja druge valute do neefikasne zaštite granica, stvorile su rašireno uverenje da se sve radi namerno i prevashodno protiv Srba.

Nova politička arhitektura: suzbijanje kolektivne odmazde i zaštita multietničkog koncepta društva

Odlučan zaokret na političkoj sceni Srbije, s koje je, iznenada za većinu zapadnih analitičara, nestao režim S. Miloševića, stvorio je prostor za nov pristup rešavanju kosovskog pitanja. U okviru nove političke konfiguracije na Balkanu, gde je Srbija s Crnom Gorom iznenada postala potencijalno središte stabilnosti koje treba da blagotvorno deluje na čitavo političko okruženje, kosovsko pitanje je izgubilo dimenziju koja ga je gurala ka uspostavljanju nezavisnosti kao jedinog rešenja koje će, pre svega, Miloševića udaljiti s kosovsko-metohijskih prostora. S pojavom verodostojnog pregovarača u Beogradu, kosovsko pitanje će se, u sledećim godinama, verovatno rešavati u zavisnosti od ishoda očekivanih pregovora u trouglu Beograd–Priština–međunarodna zajednica. U toj novoj bezbednosnoj arhitekturi, problem Kosova i Metohije ukazao se kao poslednji u nizu nerešenih nacionalnih pitanja na Balkanu, koji pretili da, ako ne bude na vreme suzbijen, ponovo pokrene spiralu netrpeljivosti i lančano izbijanje oružanih sukoba. Izazivanje novog domino efekta na zapadnom Balkanu, počelo bi, verovatno, širenjem sukoba sa juga Srbije na BJR Makedoniju i Albaniju, ugrožavajući pritom i bezbednost Grčke i Bugarske. Jednovremeno, u Evropi je prevladalo shvatanje da je vreme da se

konačno prekine s opasnim fragmentacijama u kriznim žarištima kako bi se, na novoj bezbednosnoj matrici, stvarali uslovi za pomirenje, saradnju i ukupnu regionalnu stabilnost na prostoru Jugoistočne Evrope i tako pripremlilo njeno postepeno uklapanje u sastav Evropske unije.

Politička klima za mirno i demokratsko rešavanje kosovskog pitanja stoga je, u ovom trenutku, povoljnija nego ikada do sada, posebno ako se ima u vidu goruća potreba da se, posle zaštite albanskih interesa, koje je na sebe preuzela međunarodna zajednica, sad obezbedi i zaštita srpskih i jugoslovenskih interesa u južnoj pokrajini Srbije. Premda pod međunarodnim protektoratom, Kosovo i Metohija, pokazalo se, ostaje najteži evropski problem, sažimajući u sebi sve elemente iz prethodnih kriza, uz dodatnu snagu jedne razmahane, ničim ograničavane politike utemeljene u programu etničke netrpeljivosti. Nizak nivo političke kulture, uz najveću etničku distancu među sukobljenim nacionalnim zajednicama na Balkanu, dao je kosovskom pitanju dodatnu razornu snagu. Rešavanje ove krize, stoga, zahteva ravnopravno učešće svih političkih činilaca pozvanih i sposobnih da doprinesu njenom postepenom smirivanju.

S političkim urušavanjem režima S. Miloševića, nestao je opšti izgovor za razne ekstremizme, nasilje i korupciju, pokriveno opštom mobilizacijom protiv vladavine ozloglašnog diktatora. Naspram načela monoetničke države i kolektivne odmazde kakvu sprovode albanski ekstremisti na Kosovu, vreme je da se međunarodna zajednica vrati konceptu mul-

tietničkog društva koje garantuje osnovna ljudska prava svakoj etničkoj zajednici u skladu s njenim kulturnim, verskim i jezičkim osobenostima.

Etnički Albanci na Kosovu i Metohiji ne mogu biti nagrađeni za politiku zbog koje su, na primer, pre samo nekoliko godina bili bombardovani bosanski Srbi i etnički očišćeni srpski prostori od Kninske Krajine do Slavonije i istočne Hercegovine. Uz opravdane primedbe međunarodnoj zajednici zbog poraznih rezultata, treba napomenuti da je upravo odsustvo srpskog pregovarača u rešavanju krize, uz hroničnu podeljenost Srba u različitim enklavama, dodatno doprinosilo ukupnom haosu koji se neprestano širio. Paralelna vlast UNMIK-a i KFOR-a, s jedne, i albanskih ekstremista, s druge strane, pokazala je da se međunarodna uprava najviše pribojavala sukoba sa svojim dojučerašnjim saveznicima. Nova rešenja, efikasnija i dugoročnija, sasvim su legitimna u situaciji kada je, s nestankom opasnosti pod imenom Milošević, borba protiv etničke getoizacije na Kosovu i Metohiji jedini način da se obezbede osnovna ljudska prava i odbrane zajedničke evropske vrednosti. Politička aktivizacija srpskog činioca u rešavanju krize pokazuje se, u ovom trenutku, kao ključan element u jednom novom, prethodnim rešenjima neopterećenom, pristupu rešavanju kosovske krize. Različite političke struje među Srbima na Kosovu i Metohiji treba prethodno objediniti i koordinisati, a potom staviti pod jedinstven državni program koji će se sprovoditi u punoj saradnji sa UNMIK-om i KFOR-om, ali i u stalnom sporazumu sa vlastima SR Jugoslavije.

Saradnja srpske strane sa UNMIK-om i KFOR-om treba da se tiče rešavanja gorućih pitanja opstanka i zaštite preostalih Srba, kao i povratka izbeglica (ne samo Srba nego i drugog nealbanskog stanovništva, pre svega Roma i Goranaca) u sredinu koja treba, postepeno, da od zone punog bezvlašća postane zona snošljive međunacionalne trpeljivosti, a zatim i poželjne oaze mira u kojoj ljudi, bez obzira na versku ili etničku pripadnost, bez obzira na jezik i kulturu u kojoj su ponikli, imaju pravo na život, i pravo na slobodu kretanja, i na zaštitu imovine i na svoju lokalnu autonomiju. Da bi se do toga došlo neophodno je, osim uskladene političke akcije SR Jugoslavije, same države Srbije i kosovsko-metohijskih Srba, ponuditi novu viziju lokalne samouprave za srpske enklave, uz prethodnu mogućnost povratka izbeglica proteranih u ime kolektivne etnički motivisane odmazde. Osnovna je potreba, radi očuvanja multietničkog karaktera južne srpske pokrajine, da se Srbima, svuda gde su bili ili su još uvek većinsko stanovništvo, posredstvom lokalne samouprave – kao jednog vida redefinisano, sadašnjim uslovima prilagođenog oblika prethodno predlagane kantonizacije, omogući da imaju sopstvenu administraciju, sa sudstvom, policijom i školstvom na maternjem jeziku.

Iz tih inicijativa proistekle bi dodatne mogućnosti da se, uz posredovanje Beograda, usklade potrebe kosovskih Srba s naporima međunarodne zajednice da se obezbedi trajan mir i puna stabilnost na Kosovu i Metohiji. Već samim isključenjem nezavisnosti Kosova kao jedinog preostalog rešenja, projekat iza kojeg će stati međunarodna zajednica je verovatno višestepena samouprava za etničke zajednice na Kosovu, uz mogućnost da se srpska zajednica oslanja isključivo na Srbiju dok bi se albanska samouprava vezala za neku od federalnih ustanova. U takvoj jednoj, složenoj regionalnoj državi stepenastog uređenja, perspektive Kosova kao integralnog dela SR Jugoslavije sa suštinskom autonomijom, propisanom rezolucijom 1244, ostaju otvorene za svako kreativno dopunjavanje.

NEMA KOLEKTIVNE KRIVICE

Događaji koji su pratili rušenje Berlinskog zida i real-socijalističkih sistema u istočnoevropskim zemljama, pored svih tranzicionih izazova i velikih društvenih promena, otvorili su i pitanje istorijske odgovornosti za društvene procese koji su se odvijali u tzv. socijalističkom bloku. Diskusija se odvija nesmanjenom žestinom i tempom, i to od snažnih nostalgičarskih tonova do sveopšte osude društva koje se pozivalo na ideologiju socijalne pravde i jednakosti. Rasprave o istorijskim dometima, društvenim posledicama, socijalnom ustrojstvu i kulturnom obrascu koji je razvijen tokom trajanja real-socijalističkog sistema trajaće dugo i dobijaće nov oblik i značaj. U proteklih deset godina u istočnoevropskim zemljama desile su se epohalne i dalekosežne promene i reforme. Ali se ta društva i dalje nalaze u senci rasprave o odgovornosti i krivici za uspostavljanje autoritarnog i antidemokratskog društvenog sistema. Pitanje odgovornosti je blisko vezano za raspravu o krivici, i to su dva lica iste pojave. Ne može se uspostaviti princip elementarne odgovornosti bez jasne samospoznaje o vlastitoj krivici za nepočinstva i zločine koji su vršeni u ime određene nacionalne ili političke ideologije. Jugoslovenski slučaj, ipak, veoma je specifičan, jer mi tek ulazimo u eru dugoročne tranzicije a već je uveliko otvoreno pitanje krivice i odgovornosti za događaje koji su pratili raspad druge Jugoslavije. Da li je svest o krivici najviši stepen odgovornosti ili samo nagoveštaj samorefleksije i samoispitivanja, što je elementarni osnov za

stvarno suočavanje sa svom težinom protekle jugoslovenke tragedije. Da bi bilo ostvareno osnovno načelo odgovornosti i spoznaje krivice u svoj njoj kompleksnosti i neumitnosti, potrebno je prevazići veoma prisutnu predrasudu o postojanju kolektivne krivice jednog naroda. Tako dolazimo do najsloženijeg i najizazovnijeg pitanja. Do odnosa individualne i kolektivne odgovornosti i krivice za svu tragiku jedne istorijske epohe. Da li jedan narod može snositi kolektivnu odgovornost i krivicu za zločine koji su činjeni u njegovo ime. Kako individualizovati odgovornost, a da se pri tome ne izgubi iz vida celina i složenost određene istorijske situacije. Latinka Perović je najpreciznije odredila sve izazove ove rasprave, zapisujući, u jednom tekstu, sledeće stavove: „Srbiji tek predstoji suočavanje sa istinom, sa razmerama katastrofe. Pitanje je da li ona ima snage da to suočavanje podnese.“ Suočavanje sa katastrofom već je u Srbiji otpočelo i ono pretpostavlja kompleksan i slojevit društveni i psihološki pristup. Upravo je to ono što nedostaje u tekstu „Čin“ (koji je objavljen u prvom broju časopisa *Eurotranzicija*) u suočavanju sa pitanjem krivice i odgovornosti za dešavanja u protekloj deceniji. Autor teksta „Čin“ i sam izražava bojazan da će ispasti jednostran, a ta slučajna jednostranost već se izražava u njegovom stavu da mi i dalje stvaramo sukobe i mržnju. Da li smo samo mi stvarali sukobe i mržnju i da li samo mi to činimo ili se radi o složenom društvenom i političkom procesu koji traje više od jedne decenije?

Jednostranost i neobjektivnost prisutni su i u označavanju ljudi iz zbegova sa Kosova kao kosovskih ljudi, jer se na taj način zamagljuje stvarno stanje među Srbima i Albancima na Kosovu. Nismo mi bili žrtve spasenja tzv. kosovskih ljudi već smo tokom NATO agresije na Jugoslaviju bili izloženi višemesečnom bombardovanju koje se tako cinično naziva humanitarnom intervencijom. Priznajem da nisam sasvim razumeo stav da zatražimo oprost u ime svih onih koji su svih ovih godina u naše ime vršili zločine i kako ćemo se onda sa zločinima suočiti. Na ovaj način, u stvari, uvodi se princip kolektivne krivice. Možemo se pogledati u oči samo ako bezrezervno preispitamo ulogu ljudi koji su najtežim zloupotrebama i zločinima okaljali ime srpskog naroda. Patriotsko pozivanje na srpstvo ne može nikoga osloboditi odgovornosti za zločine koji su učinjeni u ime odbrane tzv. srpskih nacionalnih interesa. Pozivanje na Brantovo traženje oprosta za sve Nemce, krive i nevine, samo potvrđuje autorovo zalaganje za princip kolektivne krivice koji ne može da dovede do dubljeg i temeljnijeg suočavanja i preispitivanja nerazumne i iracionalne politike koja je vođena. Samo objektivni pristup u suočavanju sa pitanjem krivice i odgovornosti, lišen svake uskogrudosti i jednostranosti, može biti zaloga za temeljnu raspravu o ovom, pre svega civilizacijski značajnom pitanju. Zato procesi tranzicije nužno zahtevaju i tranzicioni način mišljenja o svim relevantnim pitanjima našeg socijalnog, kulturnog i političkog razvoja.

ZAŠTO JE POTREBNA REFORMA MMF-a

Međunarodni monetarni fond (MMF), osnovan 1944. godine u Breton-Vudsu, zamišljen je kao jedan od tri stuba nove globalne trgovinsko-finansijske arhitekture, zajedno sa Svetskom bankom (SB) i Svetskom trgovinskom organizacijom (STO). Njegova namena bila je ostvarivanje saradnje u upravljanju deviznim kursovima, međunarodnim plaćanjima i odobravanje kredita za kratkoročna uravnoteženja platnog bilansa. Vremenom je MMF prihvatao sve više zadataka koji su odstupali od početnih ciljeva i donosio amandmane, koji su označavali odstupanja od pretpostavki na kojima je zasnovan. Struktura MMF-a je neefikasna, a način alociranja zajmova preterano obojen politikom i pod uticajem birokratije. Generalno, MMF je ustanova zrela za reformu, jer njome nisu zadovoljni ni najveći kreditori, a ni dužnici.

Osnove međunarodnog posleratnog finansijskog sistema, koje su reflektovale iskustvo hiljadu devetsto dvadesetih i tridesetih, postavljene su 1944. godine na konferenciji u Breton-Vudsu, kada su formirane dve organizacije za međunarodnu monetarnu i finansijsku saradnju (takozvani „bretonvudski blizanci“): Međunarodni monetarni fond – MMF i Međunarodna banka za obnovu i razvoj – IBRD, koja je kasnije prerasla u Svetsku banku – SB.

MMF je trebalo da obezbedi saradnju u oblasti međunarodnih plaćanja i politike deviznih kurseva, kao i da odobrava kredite za kratkoročno uravnoteženje platnih bilansa, dok je Banka imala zadatak da dugoročnim kreditima omogući obnovu (pre svega Evrope) i razvoj privreda zemalja članica (to jest da ukloni navodnu nespornost za zajmove zemljama u razvoju). Na taj način ostvarena je komplementarnost u radu dve organizacije. Međutim, situacija u svetskom finansijskom sistemu značajno se promenila u poslednjih pola veka, te se postavlja pitanje kakva je budućnost i ima li uopšte mesta za ova dva „blizanca“ u novoj arhitekturi globalnih finansija.

Istorijat MMF-a

Razmišljanja i planovi o budućoj međunarodnoj saradnji počela su još pre stupanja SAD u Drugi svetski rat. Prvo su u fokusu bila trgovinska pitanja,

da bi vremenom sve više rastao značaj onih finansijskih. Iskustva iz međuratnog perioda bila su sveža i preovladavala je uverenje da pojedinačne akcije nisu delotvorne, već da često izazivaju retorzivne mere u drugim zemljama. Pojavila su se četiri plana za organizaciju međunarodne finansijske saradnje: britanski, američki, francuski i kanadski. Britanski i američki plan dobili su imena po svojim autorima: Kejnzu i Vajtu i o njima se najviše raspravljalo.

Nakon dvogodišnjih rasprava, jula 1944. godine, u Breton-Vudsu postignuta je saglasnost o osnivanju MMF-a. U osnovi prihvaćen je Vajtov plan, uz izvesne dopune uzete iz Kejnsovog i kanadskog plana. Sporazum o osnivanju MMF-a stupio je na snagu 27. decembra 1945. godine, a Fond je počeo sa radom 1. marta 1947.

Nažalost, međunarodni finansijski sistem nije se razvijao onako kako je bilo planirano. Vremenom se pokazalo da su bila pogrešna mnoga verovanja i pretpostavke na kojima se sistem zasnivao. Stalne, visoke suficite, SAD su zamenile malim suficitima, ili čak deficitima tekućeg bilansa, a težile su i globalnom snižavanju ranije visokih carina. Prvih godina, dok su SAD imale najviše suficite, uloga MMF-a je bila relativno mala. Njegovo aktivnije delovanje počelo je sredinom hiljadu devetsto pedesetih i nekoliko godina sistem je dobro

funkcionisao. Uvećavao se broj država-članica, bilo je sve više onih koji si tražili (i dobijali) zajmove, a rasli su i iznosi zajmova. Fond se specijalizovao za davanje relativno malih, kratkoročnih zajmova, a kako su se oni uredno vraćali, Fond je uspevaio da obnavlja svoja sredstva. Nakon toga došlo je do niza kriza i poremećaja koji su pogodili najjače valute (prvo funtu, a zatim i dolar). Fiksni devizni kursevi nekako su se održavali do 1971. godine, kada je ovaj sistem deviznih kurseva okončan. Po prvobitnom planu, od tada više nije bilo nijednog razloga za postojanje MMF-a, iz prostog razloga što je za kapitalne pozajmice bila zadužena SB.

Tokom hiljadu devetsto sedamdesetih i osamdesetih, nakon dva naftna šoka, značajno je porasla uloga Fonda u kapitalnim zajmovima, da bi se reciklirali petro-dolari zemalja OPEC-a. MMF se, takođe, bavio savetodavnim poslovima u vezi sa makroekonomskom stabilizacijom zemalja u razvoju. Ovo se pre svega odnosilo na davanje kredita za olakšavanje prilagođavanja strukturnih reformi koje je predlagao sam Fond. Rezultati jedne interne studije MMF-a, koju je uradio Kan, ističu da programi MMF-a uravnotežuju tekući bilans na taj način što snižavaju proizvod, dohodak i izvoz (Melcer, 1999). Takođe, jedan od primarnih uslova MMF-a za odobravanje zajmova jeste da vlade kontrolišu inflaciju. Međutim, vlade to najčešće nisu ispunjavale i ne postoje dokazi značajnijeg uticaja programa Fonda na inflaciju.

Tokom hiljadu devetsto osamdesetih, osnovna funkcija MMF-a bila je odobravanje zajmova zemljama dužnicima, kako bi platile dospеле kamate na dugove komercijalnim bankama

i samom Fondu. Rezultat je bio porazan – dug, pre svega latinoameričkih zemalja, porastao je, države dužnici su nastavile da se muče sa konstantno rastućim dugovima i opadanjem GDP *per capita*, dok su komercijalne banke koje su davale kredite ostale zaštićene.

MMF tokom čitave svoje istorije ima problema sa sprovođenjem onoga što je dogovoreno sa vladama država-zajmotražilaca. Jedino što fond može da uradi jesta da „preti“ da će suspendovati program zajmova i povući isplate. Te pretnje su bile i ostale prilično neuverljive. Melcer (1999) smatra da za to postoje dva osnovna razloga, koji ukazuju na suštinske probleme celog sistema; prvo, MMF je obavezan da njegov program bude uspešan, pa bi se njegovo povlačenje iz neke zemlje tumačilo kao neuspeh (vlade su to jasno uočile, te tako pretnje MMF značajno gube na snazi); drugo, rad visokoh službenika MMF-a ocenjuje se na osnovu njihovih ostvarenih kontakata sa predstavnicima vlada država zajmotrimaoca. Ukoliko Fond napiše kritički izveštaj, on gubi blagonaklonost i predusretljivost predstavnika te zemlje. Kako službenici MMF-a mogu da napreduju u karijeri samo ako imaju dobre ocene i ne ostvaruju „greške“ u radu, negativan stav vlada nikako im ne ide u prilog. Tako MMF dolazi u „šah-mat“ poziciju, i primoran je da daje povoljne ocene o radu vlade, iako dobro zna da to nije tačno.

U protekle dve decenije, MMF je uveo dva nova instrumenta za zajam. To su ESAF (*Extended Structural Adjustment Facility*) i STF (*Structural Transformation Facility*). ESAF nudi srednjoročne zajmove uz kamatnu stopu od 0,5%, sa rokom otplate do deset godina. Država-

zajmoprimac obavezuje se da će izvršiti strukturna prilagođavanja (reformu fiskalnog i monetarnog sistema, privatizaciju, liberalizaciju spoljnotrgovinskih tokova i sl.). Istraživanja su pokazala da su „ESAF zajmovi delovali negativno na smanjenje budžetskih deficita i inflacije, a mešovito po pitanju kredibilitnosti i unapređenja stopa rasta po stanovniku“ (citirano u Mikesel 1998, s. 31).

STF služi kao pomoć za transformaciju eks-komunističkih zemalja, a najveći deo je otišao u Rusiju. Nažalost, uspešna transformacija ruske privrede i društva nije ostvarena zbog loše vođene politike, korupcije i pogrešnog načina mišljenja. Najveći problem, a ujedno i ključna politička greška u Rusiji je ignorisanje neophodnosti strukturnih reformi, kojima bi se uspostavila vladavina prava i privatno vlasništvo. MMF se nije istakao u nastojanjima da podstakne ove reforme. Poseban problem ruskog društva je duboko rasprostranjena korupcija. MMF nigde nije osudio ovakvo ponašanje, a znao je za te probleme. Rusija je tako još jedan u nizu primera kako vlade mogu da „uhvate u klopku“ MMF, znajući da on neće napisati nepovoljne izveštaje i obustaviti sredstva (možda će samo malo kasniti sa uplatom pojedinih tranši). Kako Melcer zaključuje, greška je bila u uspostavljanju STF i neuspehu strukturne reforme.

Šta su greške MMF-a?

Melcer (1999) govori o tri greške ili problema MMF-a:

1. *Zajam za strukturnu transformaciju Rusije*. Nije postojalo ma kakvo ranije iskustvo na kojem bi se mogla zasnivati politika transformacije Rusije. Vlade G-7 nisu, iz različitih razloga, bile u mogućnosti da

prikupe potrebna sredstva za transformaciju, pa je MMF odlučio da preuzme odgovornost. Ovo ne samo da nije bilo u nadležnosti MMF-a, već se može reći da je Fond ozbiljno prekoračio svoje kompetencije. Ponovila se ista stara priča: opasnosti da MMF natera rusku vladu da se drži prethodnih dogovora bile su male (ili bolje reći – gotovo nikakve), jer Fondu nije odgovaralo da program propadne.

2. *Moralni hazard*. Moralni hazard se javlja kada je privatni rizik zajmodavca manji od rizika koji stvara neko društvo. Ovo je vrlo rasprostranjen problem, o kojem se mnogo diskutovalo (najupečatljiviji su primeri Rusije, Meksika, Tajlanda, Koreje i Indonezije). MMF se ni ovim problemom nikada nije ozbiljno pozabavio, već je, naprotiv, uvek umanjivao njegov značaj. Naravno da nijedna vlada ne želi prevashodno da izazove krizu, jer i kriza ima svoje troškove (kako kaže Melcer: „Krizu nije sigurna stvar“). Međutim, subvencionisani krediti MMF-a, koji su uvek dostupni, utiču na ublažavanje stavova vlada o troškovima koji im predstoje. MMF, naravno, nije uvek odgovoran za sve greške vlade, kreditora i zajmodavca, ali time što umanjuje problem moralnog hazarda MMF svesno ne želi da prizna da je i on jedan od uzročnika problema.

3. *Nejasni rezultati zajmova MMF-a i SB*. Problem se sastoji u dvosmislenosti efekata uslovnih zajmova. Zajmovi mogu i da podstaknu, ali i da uspore (čak i odlože) reforme, na taj način što dopuštaju vladama da i dalje vode neodgovarajuće politike. „MMF-u upravo nedostaju mehanizmi za sprovođenje željenih promena i izbegavanje retrogradnih postupaka“ (Melcer, 1999).

Kako reformisati MMF?

Stavovi o budućnosti MMF-a vrlo su različiti. Tako, na primer, Džordž Šulc (bivši sekretar *Trezora*) i Vilijam Sajmon (bivši predsedavajući *Citicorp Walter Wriston-a*) zastupaju stanovište da više ne postoji potreba za MMF-om (Niskenen, 1999). Niskenen (predsedavajući *Cato Instituta*) smatra da Kongres SAD više na treba da odobrava dodatne fondove za MMF, a Melcer (1999) predlaže reformu međunarodnog finansijskog sistema u sedam tačaka.

Niskenen je, nakon što je Kongres SAD 1999. godine odobrio dodatni fond SAD od 18 milijardi USD, namenjenih reformi MMF-a, menjao svoje mišljenje od – nema više finansiranja bez reforme MMF-a, preko – nema više finansiranja, do – nema više MMF-a i na kraju zaključio da „MMF više ne može da igra ulogu koju od njega očekuju države članice“ (Niskenen, 1999). On za to navodi tri razloga, koji imaju dosta sličnosti sa Melcerovim stavovima. Prvo, MMF je institucionalno nesposoban da bude efikasan krajnji zajmodavac (ili preciznije rečeno, zajmodavac poslednjeg pribežišta). MMF ne uspeva da kreira visokokvalitetan novac i ne reaguje dovoljno brzo da bi sprečio krize likvidnosti. Takođe, MMF-u nedostaju (i kvantitativno i kvalitativno) informacije da bi načinio distinkciju između nelikvidnih i nesolventnih banaka. Odnosno, kao što kaže profesor ekonomije sa UCLA, Dipek Lal, 1998:

„MMF može da odobri zajam samo nakon dugih pregovora sa vladom neke zemlje i odobrenja svog borda. Međutim, on nema načina za razvrstavanje ‘dobrih’ od ‘loših’ zajmova...“

Drugo, MMF nije do sada pokazao da je generalno efikasan u promovisanju onog tipa ekonomskih politika koje su neophodne za izbegavanje budućih finansijskih rizika. MMF, koji je osnovan da bi odobravao kratkoročne finansijske pomoći radi prevazilaženja platno-bilansnih neravnoteža, vremenom je evo-

luirao u međunarodnog ekonomskog konsultanta za razvoj, koristeći subvencionisane zajmove da bi ubedio vlade zemalja u razvoju da usvoje politike koje su u njihovom najboljem interesu. Međutim, Fond se nije pokazao efikasnim ni u ovoj ulozi. Razlike u GDP *per capita* između bogatih i siromašnih zemalja nastavile su da rastu, kao i učestalost i jačina finansijskih kriza.

Treće, predugi pregovori o uslovima za dobijanje zajmova MMF-a prete da krizu likvidnosti pretvore u krizu solventnosti. Ukoliko brzo ne dobiju zajam od MMF-a, da bi se održao stabilan devizni kurs, domaći zajmodavci mogu doći u situaciju da više duguju u do-

maćoj valuti da bi ispunili obaveze po osnovu dugovanja u stranoj valuti.

Niskenen zaključuje da za MMF postoji potencijalna buduća uloga – da bude međunarodni krajnji zajmodavac, osim u slučaju kreiranja novog primarnog novca. Međutim, ovo zahteva duboku promenu načina na koji radi MMF. Uslovi za podobnost za MMF zajmove treba da se ustanove na nediskriminatornoj osnovi i da se objave pre krize, umesto da se pregovara na diskriminatornoj osnovi posle krize. To podrazumeva da MMF odbije da daje zajmove vladama koje nisu ispunile uslove objavljene pre krize. U skladu sa dobrim starim Bagehotovim savetom, MMF treba da se pripremi za brzo odobravanje velikih zajmova solventnom, ali trenutno nelikvidnom zajmotražiocu, po kaznenoj kamatnoj stopi. Međutim, ovo veoma liči na promenu institucionalne kulture. MMF bi morao da zameni većinu svojih ekonomista bankarima, da umesto konsultanta postane menadžer međunarodne zajmodavne pomoći i, ono što je najteže, da postane spreman da kaže „ne“ nekim svojim članicama koje ne ispunjavaju uslove za MMF zajmove.

Druga alternativa, po Niskenu, bila bi pustiti MMF

da nastavi svojim dosadašnjim „bezbrizno-veselim“ putem, ali mu jasno staviti do znanja da više nema dodatnih fondova. Međutim, ovo je upravo onaj tip regulatorne trpeljivosti koji vodi krizi likvidnosti i solventnosti (S&L krize). Bolja alternativa je, kako kaže Niskenen, ukinuti MMF.

Melcer je, s druge strane, predložio sistem reformi međunarodnog finansijskog sistema koji bi umanjio moralni hazard i izbegao subvencionisane zajmove i regulatorna ograničenja koja zabranjuju određene tipove zajmova.

Njegov predlog ima sedam tačaka:

1. *Povećati oslanjanje na plivajuće devizne kurseve.* Melcer ističe da je iskustvo pokazalo da se teško mogu usaglasiti fiksni devizni kursevi, mobilnost kapitala, stabilnost cena i puna zaposlenost. Fluktuirajući devizni kursevi smanjuju odliv i priliv kapitala i troškove pomeraju ka zajmoprimaocima.

2. *Poboljšati upravljanje tokovima kapitala.* Na centralnim bankama je da vode odgovarajuće monetarne politike koje će omogućiti da devizni kursevi održavaju cenovnu i ekonomsku stabilnost i da ne dozvole da priliv ili odliv kapitala naruši stabilnost deviznog kursa.

3. *Povećati oslanjanje na konkurenciju na lokalnim bankarskim tržištima.* Mnoge kompanije diverzifikuju rizik (to jest upravljaju rizikom) u svojim međunarodnim operacijama, na taj način što otvaraju pogone u različitim zemljama, ali je čest slučaj da države ne dozvoljavaju međunarodnim bankama da na lokalnim tržištima konkurišu domaćim bankama. Međutim, ako bi međunarodne banke držale portfolio u lokalnim

dobrima, onda bi rizik određenih zemalja postao sastavni deo diverzifikovanog međunarodnog portfolija. Diverzifikacija bi smanjila cenu rizika, a konkurencija poboljšala rad lokalnih banaka.

4. *Povećanje veličine i raznovrsnosti.* Površina mnogih zemalja isuviše je mala da bi se ostvarila optimalna diverzifikacija finansijskih dobara. Dopuštanje stranim bankama da uđu na lokalno tržište treba da bude praćeno i odgovarajućom legislativom, koja će sprečavati strane banke da odu sa tog tržišta u slučaju krize.

5. *Uspostavljanje međunarodnog krajnjeg zajmodavca.* Ovde se Melcer, kao i Niskenen, oslanja na Bagehotovo objašnjenje iz 1873. godine, da finansijski sistem iziskuje nekog zajmodavca krajnjeg pribežišta (kao i neophodnost razlikovanja likvidnosti od solventnosti). Ovaj zajmodavac treba da je najvećim delom vremena nevidljiv. Zajmoprimci bi za svoj zajam morali da daju zalogu, bez koje ne bi mogli dobiti kredit.

6. *Sprovođenje zahteva za otvaranje naloga imalo je stabilizujuća dinamička svojstva.* Centralne banke više ne bi mogle da zajme od krajnjeg zajmodavca, ukoliko ne prikažu dobra koja mogu biti predmet međunarodne trgovine. Krajnji zajmodavac zakonom bi bio sprečen da daje zajam centralnim bankama bez dobijanja tržišne zaloge.

7. *Razvojni zajmovi davali bi se preko tržišta kapitala.* Iskustvo je pokazalo da kapital dolazi u neku zemlju ako se ona liberalizuje, to jest ako otvori tržište, smanji inflaciju i budžetske deficite, izvrši deregulaciju i privatizaciju. Dakle, MMF i slične međunarodne finansijske

institucije više ne bi bile potrebne za razvojne zajmove. One samo treba da vrše redistributivnu ulogu u smanjenju siromaštva.

Melcer ovih sedam tačaka za reformu međunarodnih finansijskih sistema sumira u jednoj rečenici: „Kombinovani efekti plivajućeg deviznog kursa, diverzifikovanih međunarodnih banaka, uslova za kapitalne zajmove i Bagehotovog krajnjeg zajmodavca smanjili bi potrebu za oslanjanjem na kratkoročne tokove kapitala i redukovali krize do kojih dolazi kada više međunarodnih zajmodavaca odbije da obnovi svoje zajmove. Bagehotov krajnji zajmodavac smanjuje moralni hazard.“

Zaključak

Vreme je da se MMF reformiše, a možda čak i ukine, prevashodno zbog nejasnih rezultata njegovih zajmova, moralnog hazarda i upliva MMF u oblasti koje definitivno nisu njegov domen, jer izlaze iz okrilja kratkoročnog. Nije ispunjen proklamovani cilj zaustavljanja širenja jaza između bogatih i siromašnih. MMF, takođe, ne raspolaže instrumentima kojima bi efikasno naterao vlade zemalja dužnika da sprovedu reforme u pravom smeru, već njegove mere često imaju retrogradne efekte. Prigovori stižu od strane dužnika da je instrument „porobljavanja“, a što je mnogo važnije i od kreditora, koji ga smatraju neefikasnom i rasipničkom ustanovom. MMF mora preći put od konsultanta za razvoj ka pravoj tržišnoj ustanovi, koja će biti u stanju da uskrati zajmove svima onima koji ne ispunjavaju potrebne uslove i koja će postati menadžer međunarodne zajmovne pomoći.

Predrag Bjelić

SR JUGOSLAVIJA I SVETSKA TRGOVINSKA ORGANIZACIJA

Status SR Jugoslavije u Svetskoj trgovinskoj organizaciji

Odmah možemo konstatovati da trenutno (januar 2001. godine) SR Jugoslavija (SRJ) nije članica Svetske trgovinske organizacije (WTO), odnosno sa ovom organizacijom nema uspostavljene institucionalne odnose.

Sa naše strane bilo je interesa i napravljeni su koraci da se ostvari saradnja sa WTO. Prvi zahtev za prijem u članstvo, u obliku saopštenja (*Communication*) upućenog Generalnom direktoru, organi naše države podneli su 30. septembra 1996. godine. Tada je situacija u međunarodnim odnosima bila povoljna za SRJ zbog potpisivanja Dejtonskog sporazuma, čiji je SRJ potpisnik i garant, i uspostavljanja mira u Bosni i Hercegovini. Glavni sponzor za prijem SRJ je bila Evropska unija. Zahtev za prijem u članstvo WTO je sadržao, osim opštih ocena Jugoslavije o ulozi WTO u međunarodnim ekonomskim odnosima, a posebno procesima globalizacije svetske privrede, podsećanje na isključenje Jugoslavije iz rada GATT-a 1993. godine i izričit zahtev za regulisanje članstva SRJ u WTO u skladu sa odredbama člana XII Sporazuma o WTO. Međutim, zahtev je sadržao i predlog naše strane da se, zato što nismo bili u mogućnosti da regulišemo

naše članstvo do 1. januara 1996. godine zbog objektivnih okolnosti, to stanje prevaziđe „usvajanjem klauzule sa retroaktivnim važenjem (*clause of retroactive effect*)“ koja bi bila predmet sporazuma između SRJ i WTO.

To je značilo da se naša zemlja poziva na pravni kontinuitet sa SFRJ koja je, po našem tumačenju, bila suspendovana iz rada GATT-a, čiji je WTO sukcesor. Zbog toga, naš zahtev je predlagao sporazum koji bi omogućio da SRJ nastavi članstvo SFRJ, čime bi se ukinula suspenzija članstva u GATT-u i, po skraćenoj proceduri (bez procesa pristupanja) po kojoj su strane ugovornice GATT-a, koje su potpisale Sporazume iz Marakeša, automatski postale članice nove organizacije, i ona postala članica ove organizacije. Pošto je rok za tu proceduru istekao 1. januara 1996. godine, predloženo je da taj eventualni sporazum bude sa retroaktivnim važenjem od tog datuma.

Ovom zahtevu se oštro usprotivila delegacija Slovenije pri WTO. U dokumentu dostavljenom WTO 18. oktobra 1996. godine, Slovenija je iznela svoje stavove povodom zahteva SRJ od 30. septembra 1996. godine, i to:

– pristupanje (učlanjenje) po članu XII Sporazuma o WTO je jedini prihvatljiv način da SR Jugoslavija postane članica WTO;

- ne postoji pravna osnova za izuzetan, specijalni ili privilegovani tretman SRJ u odnosu na druge zemlje koje pristupaju WTO, posebno u odnosu na one koje su nastale raspadom SFRJ;
- zahtev SRJ predstavlja pokušaj da se zaobiđu pravne obaveze u WTO i u suprotnosti je sa tradicijom prijema novih strana ugovornica u GATT i članica u WTO na osnovu procesa vođenja pregovora.

ovog predloga koji bi omogućio brzu reintegraciju Savezne Republike Jugoslavije u multilateralni trgovinski sistem, regulisan odredbama Svetske trgovinske organizacije, sa punim uvažavanjem činjenice da zbog aktivnosti van njene kontrole Savezna Republika Jugoslavija nije mogla regulisati svoj status u Svetskoj trgovinskoj organizaciji“.

Ovim zahtevom je značajno ublažen zahtev za prizna-

Na sugestiju Evropske unije SRJ je 13. novembra 1996. godine predala drugi zahtev za prijem u članstvo koji, u stvari, predstavlja izmenu prethodnog. Ovaj zahtev je po sadržaju identičan prethodnom, osim u delu gde se izričito zahteva prijem ali ovog puta sa sledećom formulacijom:

„Vlada Savezne Republike Jugoslavije podnosi zahtev za prijem u članstvo Svetske trgovinske organizacije imajući u vidu odredbe člana XII, stav 1 Sporazuma o osnivanju Svetske trgovinske organizacije. Vlada Savezne Republike Jugoslavije bi pozdravila sa zadovoljstvom svaki konkretni korak sa ciljem stvaranja uslova za realizaciju

vanje kontinuiteta SRJ sa bivšom SFRJ i ne pominje se sporazum koji bi sadržao klauzulu sa retroaktivnim važenjem. Međutim, ovim zahtevom SR Jugoslavija nije odustala od svog insistiranja na pravnom kontinuitetu sa SFRJ već je omogućila da se on može dvostruko tumačiti. U stvari čekao se potez WTO i njen predlog za regulisanje članstva.

I na ovaj zahtev delegacija Slovenije je reagovala upućivanjem saopštenja od 28. novembra 1996. godine koje je bilo mnogo sadržajnije od njenog prethodnog saopštenja po istom pitanju. U ovom dokumentu, predstavnik Slovenije u WTO podseća na tekst odluke Saveta

GATT-a od 19. juna 1992. godine, koja je izmenjena 16. juna 1993. godine, a u kojoj se konstatuje da SRJ ne može automatski naslediti status SFRJ kao strane ugovornice GATT-a i kojom se SRJ onemogućava učešće u radu organa GATT-a. Takođe, iznosi se stav Slovenije da se u zahtevu SRJ za članstvo od 13. novembra 1996. godine ova odluka nepravilno tumači i konstatuje se da SRJ nikada nije učestvovala u Urugvajskoj rundi pregovora GATT-a već je to bila SFRJ koja je, prema rezolucijama organa UN, prestala da postoji. Zbog ovako neosnovanih navoda, po mišljenju Slovenije, ne može biti nikakve „reintegracije“ SRJ u WTO i zahtev SRJ u stvari traži preispitivanje statusa SFRJ u GATT-u. Samim tim ovo je protivno jednom od osnovnih principa međunarodnog prava – principu neretroaktivnosti. Stav Slovenije je da je pozivanje na član XII, stav 1 Sporazuma o WTO, u zahtevu SRJ, želja da se zanemare drugi stavovi ovog člana (odnosno donošenje odluke o prijemu nove države od strane Ministarske konferencije dvotrećinskom većinom glasova članica WTO). U ovom dokumentu se takođe napominje da rezolucija Saveta bezbednosti UN broj 1074, kojom se ukidaju trgovinske sankcije SRJ, ne utiče na pitanje članstva SRJ u međunarodnim organizacijama. Zbog svega iznetog konstatuje se da Slovenija ne može dati svoju saglasnost na tako formulisan zahtev, jer to može imati ozbiljne negativne pravne implikacije, već SRJ mora zatražiti prijem u WTO kao nova zemlja, na bazi člana XII Sporazuma o WTO, što bi Slovenija pozdravila.

Ne odustajući od kontinuiteta ni u drugom zahtevu, a

zbog pogoršanja naše pozicije u globalnim političkim odnosima usled kosovske krize, taj zahtev nije razmatran od strane Opšteg saveta WTO (nije ni stavljan na dnevni red).

Insistiranje na kontinuitetu sa SFRJ bilo je u skladu sa trenutnom spoljnom politikom SR Jugoslavije ali nije moglo da dovede do članstva u ovoj organizaciji ne samo zato što nije bilo političke volje kod najznačajnijih članica WTO već zato što je za sukcesiju članstva prethodne države u određenoj međunarodnoj organizaciji, od strane jedne od država nastale raspadom prethodne države, potreban sporazum država koje su nastale tim raspadom kojim se to pravo priznaje jednoj od njih. Pošto takav sporazum nije postojao u odnosu na SR Jugoslaviju, a budući da nam je poznat stav Slovenije, do njega nije ni moglo doći, istekao je rok za prijem strana ugovornica GATT-a u WTO po skraćenoj proceduri do 1. januara 1996. godine. Čak i da je pravo na sukcesiju članstva SFRJ priznato SRJ, to bi se odnosilo samo na deo prihvatanja GATT-a ali ne i na druge sporazume, dok procedura prijema u WTO obavezno uključuje i pregovore o trgovinskim koncesijama (najznačajniji deo tog procesa) koji se ne mogu zaobići.

Posle političkih promena koje su dovele do formiranja nove savezne vlade, odlučeno je da se odustane od kontinuiteta sa SFRJ. SR Jugoslavija je ubrzo primljena u UN kao nova država. Već 20. novembra 2000. godine je najavljeno da će Savezna vlada podneti novi, treći, zahtev za prijem u članstvo WTO. On će, verovatno, sadržati izričiti zahtev da SRJ bude primljena u članstvo WTO

prema odredbama člana XII Sporazuma o WTO kao nova država. Procedura za prijem novih članica obično traje nekoliko godina, u zavisnosti od dužine trajanja pregovora o trgovinskim koncesijama, dok se taj period može u slučaju SRJ značajno skratiti ako se iskoristi trenutni povoljan položaj SRJ u međunarodnim odnosima.

Značaj članstva u Svetskoj trgovinskoj organizaciji za SR Jugoslaviju

Članstvo u WTO pruža značajne koristi za sve njene članice. Države i osnivaju jednu međunarodnu organizaciju koja obavlja funkcije od zajedničkog interesa jer od toga imaju koristi. Često se razmatra pitanje da li je ta korist, koja se ostvaruje od članstva u određenoj međunarodnoj organizaciji, jednako raspoređena na sve njene članice. To je teško utvrditi ali značajno je da svaka članica ima koristi od članstva u određenoj međunarodnoj organizaciji.

Članstvo u WTO SR Jugoslaviji će doneti niz ekonomskih i političkih koristi. Glavne ekonomske koristi bile bi:

1. koristi koje potiču od primene klauzule najpovlašćenije nacije između svih članica WTO, a ogledaju se u mogućnosti korišćenja carinskih koncesija koje sve članice odobravaju, recipročno, drugim članicama organizacije. To znači da ako se dve članice WTO dogovore o odobravanju nižih carina u međusobnoj trgovini, te carine se automatski primenjuju i u trgovini sa drugim članicama WTO;
2. koristi koje potiču od ukidanja necarinskih barijera, budući da će time jugoslovenska roba koja je kon-

kurentna na svetskom tržištu (neki poljoprivredni proizvodi, neki metali i deo opreme) imati bolju prođu na tržištima država članica WTO. Zabrana korišćenja necarinskih barijera i njihovo prevođenje na carine (tzv. tarififikacija) je obavljeno još u vreme postojanja GATT-a;

3. koristi od „domaćeg“ tretmana jugoslovenske robe koji potiče od primene principa nediskriminacije. Ovaj princip omogućava da se domaća roba ne može stavljati u povoljniji položaj na domaćem tržištu obezbeđenjem boljih uslova prodaje (na primer, odobravanje prodaje na kredit samo za domaću robu);
4. koristi koje će proisteći od eventualnog priznavanja statusa zemlje u razvoju (iako smo mi zemlja u tranziciji), a koje se ogledaju u primeni Opšteg sistema preferencijala (GSP) i principa neregociteta pri davanju carinskih koncesija;
5. koristi koje proističu od uticaja trgovine na brži privredni razvoj a koje se duguju učešću SR Jugoslavije u WTO sistemu i, posebno, prihvatanju pravila o odnosu trgovine i investiranja. To će umnogome dovesti do većeg priliva kapitala u obliku stranih direktnih investicija.

U političke koristi od članstva SR Jugoslavije u WTO ubrajamo:

1. koristi koje proističu iz činjenice da SR Jugoslavija više neće morati svoje trgovinske odnose sa partnerima da uređuje bilateralnim trgovinskim sporazumima, već kroz multilateralni trgovinski sistem WTO;
2. koristi od toga što će SR Jugoslavija kao članica WTO

moći da utiče na kreiranje globalnih trgovinskih pravila. Značajan uticaj svake članice ostvaruje se zbog odlučivanja konsenzusom u okviru WTO;

3. koristi koje potiču od trgovanja po pravilima predvidljivog i transparentnog trgovinskog sistema koji pruža mogućnost zaštite interesa putem mehanizma za rešavanje sporova;
4. koristi od boljeg uključenja u globalni privredni sistem i međunarodnu podelu rada preko članstva u WTO, budući da je poznato da je WTO jedan od glavnih promotora procesa globalizacije svetske privrede;
5. koristi od članstva u WTO koje utiču na porast ugleda zemlje i ostvarenje bolje pozicije u međunarodnim ekonomskim, ali i ukupnim, odnosima.

Međutim, prilikom učenja u WTO, u procesu pregovora o carinskim koncesijama, Jugoslavija mora da se obaveže na značajne ustupke odobravanjem carinskih koncesija drugim članicama WTO. Ali, sasvim je sigurno da bi koristi od članstva

bile veće od ustupaka koji bi bili pruženi kroz sniženje carinskih stopa.

Procedura prijema u Svetsku trgovinsku organizaciju u slučaju SR Jugoslavije

Procedura prijema u WTO biće inicirana novim zahtevom za prijem u članstvo, u kome se izričito zahteva prijem u ovu organizaciju po članu XII Sporazuma o WTO. Na osnovu zahteva, koji se u obliku obaveštenja (*Communication*) upućuje Generalnom direktoru od strane Vlade SRJ, Opšti savet WTO treba da donese odluku o osnivanju Radne grupe za prijem SR Jugoslavije u WTO, čime otpočinje procedura prijema za SR Jugoslaviju.

Proceduru prijema reguliše član XII Sporazma o WTO, dok je sama procedura izložena u dokumentu Sekretarijata

zacije već samo praktični vodič za zemlje koje podnose zahtev za prijem i postojeće članice WTO koje učestvuju u ovim pregovorima. Ovaj dokument o proceduri prijema je zasnovan na sličnim dokumentima koji su postojali u vreme GATT-a 1947. Međutim, procedura prijema u WTO je komplikovanija (zbog više nadležnosti), postupnija i transparentnija od procedure pristupanja GATT-u. Uz dokument Sekretarijata WT/ACC/1 proceduru prijema objašnjavaju i dva tehnička dokumenta Sekretarijata WTO:

1. Informacije koje se moraju pružiti o domaćoj podršci i izvoznim subvencijama u poljoprivredi (*Information to be Provided on Domestic Support and Export Subsidies in Agriculture – WT/ACC/4*);
2. Informacije koje se moraju pružiti o merama politika koje tangiraju trgovinu uslugama (*Information to be Provided on Policy Measures Affecting Trade in Services – WT/ACC/5*).

Sama procedura prijema se sastoji iz nekoliko faza. Ako proceduru prijema posmatramo sa aspekta vremenskog redosleda radnji onda možemo identifikovati tri faze:

1. podnošenje zahteva za prijem i osnivanje Radne grupe za prijem (*Working Party*);
2. pregovori o pravilima i koncesijama; i
3. donošenje nacrtu izveštaja Radne grupe i Protokola o pristupanju, kao i odluke o pristupanju od strane Opšteg saveta odnosno Ministarske konferencije.

Ono na šta bi hteli da ukažemo su specifičnosti u toj proceduri u slučaju SR Jugoslavije.

Zbog uticaja sankcija međunarodne zajednice naš spoljnotrgovinski sistem je postao restriktivan i mnogo više u neskladu sa pravilima GATT/WTO nego pre devedesetih godina XX veka. Pre otpočinjanja pregovora o pravilima, mi moramo težiti da što više uskladimo naš spoljnotrgovinski sistem sa pravilima WTO, jer ćemo inače morati kasnije da u kratkom vremenskom periodu uskladimo veliki broj spoljnotrgovinskih mera sa pravilima WTO. Ako se sa procesom usklađivanja odmah počne, onda će se naša privreda mnogo lakše prilagoditi novim uslovima privređivanja. Za vođenje pregovora neophodno je da naša zemlja pripremi Memorandum o trgovinskom režimu i predlog carinskih koncesija. Ti dokumenti, zajedno sa planom postepene liberalizacije spoljne trgovine, bili su spremljeni pre nekoliko godina, ali oni moraju biti izmenjeni i doradjeni u novim okolnostima.

U pregovorima koji će se voditi u toku procedure prijema u WTO, naša država se mora izboriti da joj se prizna status zemlje u razvoju. Naša zemlja je imala takav status u GATT-u ali se sada teži da se sve bivše socijalističke države tretiraju kao zemlje u tranziciji. Državni organi su pripremili elaborat koji govori o šteti nanetoj usled sankcija međunarodne zajednice koje su značajno uticale na spoljnotrgovinske tokove naše države sa svetom. Međutim, jedan od argumenata za dobijanje statusa zemlje u razvoju u okviru WTO, osim trenutnog stanja privrede, treba da bude i uticaj trgovine na budući razvoj SRJ, kao zemlje veoma zavisne od spoljne trgovine usled raspada bivše SFRJ.

Jedna od dominantnih tema u pregovorima SRJ sa WTO u toku procedure prijema biće poljoprivreda. Budući da je poljoprivreda sada jedna od najznačajnijih privrednih grana naše privrede i da imamo značajne razvojne mogućnosti u ovom sektoru, naš interes će biti da štitimo našu poljoprivredu što više možemo. Okvir za pregovore će biti sporazum o poljoprivredi WTO. Treba imati u vidu da je tendencija da i u ovom sektoru dođe do potpune liberalizacije. Za to se zalažu članice WTO udružene u CRAINS interesnu grupu ali se njoj protivne neke od trgovinskih sila, kao što je EU. Naši predstavnici se moraju zalagati za maksimalnu moguću zaštitu ovog sektora i za što duži rok liberalizacije.

Subvencije su tema koja će se sigurno naći na pregovaračkom stolu prilikom prijema SRJ u WTO. Bivša Jugoslavija je dosta koristila ovaj instrument, jer je nameravala da zaštiti sve industrije a ne samo one koje su se razvijale. To više neće moći da se čini. U vezi sa tim mora se doneti jasna razvojna politika Jugoslavije u kojoj će se identifikovati sektori na čijem razvoju će se zasnivati budući razvoj cele države. Ti sektori se moraju identifikovati u skladu sa komparativnim prednostima Jugoslavije na svetskom tržištu, ne računajući na veliku mogućnost zaštite. Za taj određeni stepen zaštite se moramo izboriti na pregovorima sa WTO.

U pregovorima o prijemu SRJ u WTO značajnu ulogu će imati EU. To je rezultat više faktora, i to:

- činjenice da je EU najnačajnija privredna sila u našem regionu i da smo u procesima regionalne integracije usmereni na ovu zajednicu, što

utiče na našu spoljnu politiku;

- EU je, prirodno, naš najznačajniji trgovinski partner, zbog blizine tržišta, postojećih privrednih veza i postojeće tehnologije;
- u pojedinim oblastima, na primer, poljoprivredi, imamo usklađene interese;
- naš privredni i politički sistem u značajnoj meri harmonizovaćemo sa sistemom koji postoji u EU.

Kao što je do sada EU često bila sponzor niza odluka koji se tiču SRJ u raznim međunarodnim organizacijama, uključujući i WTO, tako će biti i u budućnosti.

Koliko god da je WTO organizacija koja reguliše međunarodnu trgovinsku saradnju država članica, mora se priznati da postoji izvestan stepen „politicizacije“ u njenom funkcionisanju, odnosno, osim trgovinskih, prisutni su i drugi interesi članica prilikom odlučivanja. To je posebno značajno u fazi otpočinjanja pregovora i fazi donošenja odluke na Ministarskoj konferenciji o prijemu neke države. Često neke članice, najizrazitiji primer su SAD, koriste WTO radi ostvarenja nekih spoljnopoličkih ciljeva koji nisu u skladu sa oblašću delovanja ove organizacije. Treba imati u vidu da je potrebno i da postoji politička volja, posebno veoma uticajnih država, da izvesna država postane članica WTO.

Povoljan položaj SR Jugoslavije u međunarodnim odnosima može se iskoristiti za skraćivanje vremena potrebnog za obavljanje procedure prijema u WTO. Položaj zemlje i njen ugled u svetu umnogome mogu pomoći da se uklanjanje ubrza, ali moramo imati u vidu da su

kod prijema u WTO najbitnije carinske koncesije. Ulazak u WTO se mora „platiti“. Treba imati u vidu da se proces može skratiti i pravovremenom i sveobuhvatnom pripremom naših predstavnika za pregovore o prijemu. Treba naći pravu meru između koncesije i zaštite interesa, i ne zatezati u pregovorima gde nije potrebno, odnosno ne pristajati na ustupke gde to nije neophodno.

Mesto SR Jugoslavije u okviru Svetske trgovinske organizacije

SFR Jugoslavija je bila, relativno, značajna, uticajna i aktivna strana ugovornica GATT-a. Međutim, zbog promena u globalnim političkim odnosima, nastanka WTO kao međunarodne trgovinske organizacije i raspada SFRJ, uticaj SR Jugoslavije u okviru WTO biće mnogo manji nego uticaj SFRJ u okviru GATT-a.

Specifičan položaj SFRJ u međunarodnim odnosima, a samim tim i u GATT-u, omogućavao je da ta država ima značajno veću specifičnu „težinu“ u međunarodnim odnosima nego što je to uslovljeno njenim političkim sistemom, ekonomskom snagom i drugim faktorima. SFRJ je bila jedan od osnivača i „predvodnika“ Pokreta nesvrstanih, koji je stajao između dva bloka, a i sama je bila tampon zona ali i spojnica između ta dva

bloka. Ona je bila jedina socijalistička država koja je privredno saradivala sa Zapadom. Međutim, nestankom Istočnog bloka njen značaj se smanjuje a Nesvrstani postaju manje uticajni.

SFRJ, koja je bila srednja zemlja po veličini i relativno dobro ekonomski razvijena, početkom devedesetih godina XX veka dezintegrisala se na pet novih država koje su dodatno oslabljene ratovima i ekonomskom krizom. SR Jugoslavija, kao jedna od pet zemalja nastalih raspadom SFRJ, upola je manja po teritoriji, ekonomski je veoma zaostala u razvoju dok je trgovinski „patuljak“ usled sankcija međunarodne zajednice i nesposobnosti da se prilagodi novim globalnim trgovinskim tokovima. Sve ovo je dodatno komplikovao loš politički položaj SR Jugoslavije u međunarodnim odnosima. Ona nije bila članica većine značajnih međunarodnih organizacija a sa najznačajnijim državama sveta održavala je diplomatske odnose na najnižem nivou (pa čak i prekidala). Sve ovo je uticalo da uticaj i značaj SR Jugoslavije u međunarodnim odnosima, a samim tim i u WTO kao globalnoj trgovinskoj instituciji, znatno opadne.

SR Jugoslaviji sada se nameću važni zadaci, kao što je: obnavljanje članstva i učlanjenje u najznačajnije međunarodne organizacije, među koje spada i WTO, razvoj bilateralnih diplomatskih odnosa sa većinom država u svetu i stvaranje preduslova za razvoj otvorene tržišne privrede sa spoljnom trgovinom kao jednim od najznačajnijih razvojnih sektora. To će uticati da se naša zemlja brže integriše u globalne razvojne procese i uključi u međunarodnu podelu rada, značajno pove-

ćavajući svoje učešće u svetskoj trgovini i svetskoj proizvodnji. To će sigurno uticati i na povećanje njenog značaja u međunarodnim odnosima.

Naša država će, po prijemu, u WTO zauzeti mesto punopravne članice, što znači da će raspolagati jednim glasom, kao i sve druge članice, što je u uslovima odlučivanja na principu konsenzusa veoma bitno. Ali mi takođe znamo da u ovoj organizaciji postoji neformalni proces postizanja tog konsenzusa gde sve članice nisu ravnopravne. Mnoge članice ne učestvuju u procesu „zelene sobe“. SR Jugoslavija kao srednja država moraće da nađe članice sa sličnim interesima u WTO sa kojima će se udruživati u interesne grupe, zbog bolje prezentacije i očuvanja svojih interesa. Neka od važnih pitanja koja nas interesuju su pitanja zaštite poljoprivrede, primene subvencija i slično. Biće veoma značajno ako uspemo da izborimo status zemlje u razvoju, jer će nam biti omogućeno da koristimo niz pogodnosti po tom pitanju, uključujući ekonomske koristi i koristi od olakšica u sprovođenju pravila WTO.

Kao manja zemlja koja veoma zavisi od spoljne trgovine – a ona je naša velika razvojna šansa – našu spoljnu politiku, po rešavanju važnih političkih pitanja, treba usmeriti ka očuvanju i unapređenju naših ekonomskih interesa. Spoljnotrговinska politika treba da postane najznačajniji segment naše spoljne politike. WTO je organizacija u kojoj se kreira globalna ekonomska politika uzimajući u obzir individualne trgovinske politike članica, koje su harmonizovane sa pravilima ove organizacije.

Mirko Stojčević

PRIVREDE BALKANSKIH ZEMALJA I PERSPEKTIVE REGIONALNE PRIVREDNE SARADNJE

Političke promene u Jugoslaviji koje su nastupile posle septembarskih izbora 2000. godine i ukidanje većine sankcija koje je potom usledilo, posle dužeg niza godina otvorilo je prostor za unapređenje privredne saradnje među balkanskim zemljama. Zbog toga, pitanja vezana za stanje u privredama i privredna kretanja u susjednim zemljama, kao i istraživanje objektivnih mogućnosti međusobne privredne saradnje, nisu više samo od akademskog značaja, nego imaju i praktičnu svrhu.

Niz vanekonomske faktora uticao je u poslednjoj deceniji na privrede balkanskih zemalja. Oni su dali osnovni pečat privrednim kretanjima i ostavili dugoročne posledice na privredni razvoj. Ti faktori su: raspad prethodne Jugoslavije, rat i ratna razaranja u Jugoslaviji, Bosni i Hercegovini i Hrvatskoj, ratno okruženje u ostalim balkanskim zemljama, nestabilna politička situacija u svim zemljama, sem Grčke, i problemi vezani za tranziciju u jednom broju zemalja.

Najveće ekonomsko nazadovanje ostvareno je u zemljama u kojima je bilo najvećih ili najdugotrajnijih ratnih razaranja i kojima su bile uvedene sankcije, u Jugoslaviji i Bosni i Hercegovini. To nazadovanje je u daleko preovlađujućoj meri direktna posledica tih činilaca. Hrvatska i Makedonija su od

Realni društveni proizvod balkanskih zemalja, 1989-1999.
(Indeksi, 1989=100)

	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999*
Albanija	90,0	64,8	60,1	65,9	71,4	80,9	88,2	82,0	88,6	93,0
Bosna i Hercegov.	-	-	-	-	-	20*	-	-	40*	47,2
Bugarska	90,9	83,3	77,2	76,1	77,5	79,7	71,6	66,6	69,0	70,0
Hrvatska	92,2	73,3	64,7	59,5	63,0	67,3	71,3	76,2	78,1	78,1
Makedonija	89,8	83,5	76,8	69,9	68,6	67,8	68,3	69,3	71,3	72,0
Rumunija	94,4	82,2	75,0	76,2	79,2	84,8	88,2	82,1	76,1	72,4
Slovenija	91,9	83,7	79,1	81,4	85,7	89,3	92,4	96,6	100,4	103,9
Jugoslavija	92,1	81,4	58,7	40,6	41,7	44,2	46,8	50,3	51,6	39,2
Češka	98,8	87,3	86,9	86,9	88,8	94,1	97,7	98,0	95,8	95,3
Poljska	84,4	82,2	84,4	87,6	92,1	98,6	104,5	111,7	117,1	121,8

Izvor: *Economic Survey of Europe*, 1999, No 3, UN Geneve, p. 18 i 128.

♦ Procene na osnovu rezultata u prvih devet meseci

* Procena IMF

1994 i 1995. godine zaustavile pad društvenog proizvoda i od tada krenule sa pozitivnim rastom. U Sloveniji je pad društvenog proizvoda zaustavljen još 1993. godine i Slovenija je jedina balkanska zemlja koja je do sada uspela da prevaziđe visinu društvenog proizvoda iz 1989. Na privredna kretanja u Bugarskoj i Rumuniji najviše su uticali problemi vezani za tranziciju i u manjoj meri teškoće proistekle iz jugoslovenske krize i ratnog okruženja.

Albanija

Privreda Albanije je od početka devedesetih godina u haotičnom stanju. Kolaps industrijske proizvodnje takvih je razmera da je 1998. godine industrijska proizvodnja bila na nivou jedne četvrtine proizvodnje iz 1989. i uglavnom je koncentrisana u rudarstvu i ekstrakciji sirovina, sa vrlo malo prerađivačkih aktivnosti. Kolaps

bankarskog sistema, kao posledica pada piramidalnih šema u prvoj polovini 1997, i kolaps privrednih političkih institucija koji je potom usledio, doveli su dotle da privredni sistem praktično ne može da funkcioniše bez strane pomoći i kredita.

Od devedesetih godina, deficit budžeta se kreće godišnje iznad 10% društvenog proizvoda a vrednost uvoza se povećala između tri i četiri puta, uz izvoz koji ne prevazilazi nivo iz 1989. Deficit tekućeg bilansa plaćanja finansira se povećanjem zaduženosti, doznakama iz inostranstva i inostranom pomoći. Iako je Albanija početkom devedesetih bila zemlja praktično bez spoljnih dugova, u 1998. godini spoljni dug se približio 40% društvenog proizvoda, što je još ne svrstava u visoko zadužene zemlje, ali ako se brzina rasta zaduženosti nastavi kao do sada – ona će to vrlo brzo postati.

Albanija: osnovni ekonomski pokazatelji

	1995	1996	1997	1998
Društveni proizvod (milioni USD)	2.400,0	2.700,0	2.300,0	2.500,0
Društveni proizvod (rast u %)	8,9	9,1	-7,0	8,0
Industrijska proizvodnja (rast u %)	1,0	15,8	-10,0	8,0
Poljoprivredna proizvodnja (rast u %)	10,6	0,5	0,0	3,0
Nezaposlenost (rast u %)	16,9	12,4	15,0	18,0
Tekući bilans plaćanja (% od društvenog proizvoda)	-7,4	-9,1	-11,9	-12,0
Inostrani dug (milioni USD)	683,0	732,0	760,0	900,0
Inflacija	6,0	17,4	42,1	20,0

Izvor: *Economic Survey of Europe*, 1999, No 3, i N. Sundstrom, V. Gligorov, *The Costs of Kosovo Crisis*, WIIW, Viena 1999.

Investicije u albansku privredu, naročito posle kolapsa iz 1997, vrlo su male. Inostrana ulaganja, koja su početkom devedesetih imala tendenciju rasta, posle 1997. su prestala. Budući da su politička i privredna situaciju u zemlji još uvek haotične, nema indicija da će investicije, i strane i domaće, uskoro početi da rastu. Zbog toga su perspektive za privredni rast u narednom periodu dosta nepovoljne. Iako je albanski društveni proizvod u 1998. godini porastao za 8%, to se desilo posle približno istog tolikog pada u prethodnoj godini. Slična je stvar i sa industrijskom proizvodnjom. Imajući u vidu i dosta nisku statističku osnovu, koja u principu omogućava brži ekonomski napredak kada privreda krene u tom smeru, ipak perspektive dugoročnih visokih stopa rasta albanske privrede nisu realne dok god ne dođe do stabilizacije i rekonstrukcije političkog i privrednog sistema.

Bugarska

Najveći pad društvenog proizvoda od 1989. ostvaren je 1996. godine - 10,1%. Uvođenje valutnog odbora sredinom 1997. dovelo je do stabilizacije cena i deviznog kursa ali nije dovelo do stabilizacije privrednog rasta. U 1999. godini ponovo je ostvarena negativna stopa rasta, mada se smatra da su na to najviše uticali

eksterni faktori, finansijska kriza u Rusiji, koja je još uvek vrlo značajan bugarski spoljnotrgovinski partner, i posledice agresije na Jugoslaviju.

Bugarska: osnovni ekonomski pokazatelji

	1995	1996	1997	1998	1999*	2000**
GDP (milijarde USD)	13,00	11,68	10,16	12,78	12,50	12,75
GDP (rast u %)	2,9	-10,1	-6,9	4	-2	2
Industrija (rast u %)	4,5	3,8	-8,6	-9,4	-4	3
Poljoprivreda (rast u %)	16	-11,5	17,4	-	-	-
Nezaposlenost (stopa)	11,1	12,5	13,7	12,2	14	15,5
Budžetski deficit (% od GDP)	-6,6	-10,9	-3,9	1,3	-2,5	-
Tekući bilans plaćanja (% od GDP)	0	0	-4	-2,3	-6,5	-4
Inostrani dug (milijarde USD)	10,15	9,51	9,67	10,07	10,50	-
Inflacija (%)	62	123	1083	22	5	5

Izvor: *Economic Survey of Europe*, 1999, No 3, i N. Sundstrom, V. Gligorov, *The Costs of Kosovo Crisis*, WIIW, Viena 1999.

* procene
** prognoze

Za razliku od većine balkanskih zemalja i zemalja u tranziciji, bugarski trgovinski bilans i tekući bilans plaćanja su u osnovi bili balansirani, ali su od 1988. počeli da se pogoršavaju. Spoljnotrgovinski deficit nije više moguće pokrивati no-

vim zaduživanjem u inostranstvu, budući da je zemlja visoko zadužena, ukupan dug je 1999. dostigao oko 85% društvenog proizvoda.

Uvođenjem valutnog odbora situacija u oblasti javnih finansija počela je da se poboljšava. Deficit budžeta smanjen je sa nivoa od preko 10% od društvenog proizvoda u 1996. na 2,5% u 1999. godini. Pored veće finansijske discipline, tome je doprinelo i smanjenje inflacije sa preko 1.000% u 1996. na 5% u 1998. i 1999, kao i povratak jednog dela sive ekonomije u legalne tokove. Međutim, u slučaju da se u narednim godinama privredni rast ne nastavi zadovoljavajućim tempom i ako nezaposlenost ne prestane da raste, ne može se očekivati dugoročnije stabilizovanje javnih finansija.

Budući da je domaća akumulacija dosta niska i budući da je zemlja praktično dostigla gornji prag zaduživanja u inostranstvu, izvori daljeg rasta će

morati da dođu uglavnom iz stranih direktnih investicija. U tom smislu, država je pripremila ambiciozni plan privatizacije u koju je uključena i prodaja banaka i većeg dela preduzeća u državnom vlasništvu. Međutim, realizacija plana privatizacije tekla je vrlo sporo i do sada nije mnogo postignuto. U slučaju da

u narednom periodu ne dođe do rasta stranih direktnih investicija, bugarska privreda će ponovo zapasti u vidne teškoće.

Rumunija

Rumunska privreda je već duže vreme u krizi, koja se naročito produbila poslednjih godina. Sprovođenje elemenata politike tranzicije, koje je započelo posle smene na kormilu

za 11,5%. Rumunija uglavnom zavisi od inostranih investicija za održavanje tekućeg bilansa plaćanja i za programe restrukturiranja privrede. Bez daljeg rasta stranih investicija i izvoza, Rumunija će biti suočena sa daljim pogoršanjem privredne situacije.

Rumunija: osnovni ekonomski pokazatelji

	1995	1996	1997	1998	1999*	2000**
GDP (rast u %)	7,2	3,9	-6,6	-7,3	-4,8	0
Industrija (rast u %)	9,4	9,9	-5,9	-17	-6	0
Poljoprivreda (rast u %)	4,5	1,3	3,1	-7,6	-	-
Nezaposlenost (stopa)	9,5	6,6	8,9	10,3	12	13
Budžetski deficit (% od GDP)	-4,1	-4,9	-3,6	-3,1	-	-
Tekući bilans plaćanja (% od GDP)	-5	-7	-6,7	-7,2	-6,4	-5,9
Inostrani dug (milijarde USD)	5,48	7,21	8,37	9	10	11
Inflacija (%)	32,3	38,8	154,8	59,1	50	40

Izvor: *Economic Survey of Europe*, 1999, No 3, i N. Sundstrom, V. Gligorov, *The Costs of Kosovo Crisis*, WIIW, Viena 1999.

* procene

** prognoze

državne uprave 1996, na već ionako lošu privrednu situaciju dodalo je nepovoljna kretanja koja su karakterisala početne faze tranzicije i u ostalim bivšim socijalističkim zemljama. Društveni proizvod tri uzastopne godine ima negativne stope rasta, kao i industrijska proizvodnja, a nezaposlenost i spoljni dug rastu. Inflacija je takođe relativno velika. Ono što je takođe nepovoljno je to što su, zbog političke nestabilnosti i nesloge unutar vladajuće koalicije, za četiri godine promenjene tri vlade, program tranzicije sproveden je izuzetno sporo i nedosledno a korupcija se još više razmahala nego za vreme prethodne Ilijeskuove vladavine.

Rumunija praktično više nije u stanju da servisira spoljni dug. U 1999. vidno je smanjen i obim spoljnotrgovinske razmene, izvoz je opao za 7% a uvoz

Makedonija

Posle raspada Jugoslavije, makedonska privreda je, kao i ostale zemlje u regionu, upala u duboku depresiju koja je za trećinu smanjila društveni proizvod i industrijsku proizvodnju zemlje. Tome je doprineo i trgovinski embargo od strane Grčke, uveden 1994. i koji je trajao

Makedonija: osnovni ekonomski pokazatelji

	1995	1996	1997	1998	1999*	2000**
GDP (rast u %)	-1,2	0,8	1,5	2,9	0	0
Industrija (rast u %)	-10,7	3,1	1,6	4,5	3	3
Poljoprivreda (rast u %)	3,9	-2,1	1,1	4	3	3
Nezaposlenost (stopa)	28,7	30,4	32,2	34,5	34	32
Budžetski deficit (% od GDP)	-1	-0,4	0	-2,5	-3	-3
Tekući bilans plaćanja (% od GDP)	-5	-6,5	-7	-8	-10	-10
Inostrani dug (milijarde USD)	1,24	1,17	1,13	1,39	1,6	1,85
Inflacija (%)	15,9	3	4,4	0,8	5	5

Izvor: *Economic Survey of Europe*, 1999, No 3, i N. Sundstrom, V. Gligorov, *The Costs of Kosovo Crisis*, WIIW, Viena 1999.

* procene

** prognoze

skoro dve godine. Od 1996. zaustavljen je dalji pad društvenog proizvoda i činjeni su u nekoliko navrata napor da se

naprave odlučniji koraci u pravcu makroekonomskog prilagodavanja i oporavka privrede. Međutim, oni nisu urodili plodom uglavnom zbog političke nestabilnosti i spoljašnjih šokova. Kao posledica toga, tek je u 1998. godini ostvaren značajniji privredni rast, 2,9%, i rast industrijske proizvodnje od 4,5%. Ali, već naredne godine, zbog kosovske krize, makedonska privreda je ponovo ušla u stagnaciju. Posle rasta izvoza od 11% i uvoza od 9% u 1998. godini, došlo je do drastičnog pada izvoza u iznosu od 22,2% a uvoza u iznosu od 19,1% u 1999. Trgovinski deficit je iznosio 6,7% društvenog proizvoda, a negativan saldo tekućeg bilansa plaćanja - 10%. Istovremeno, nezaposlenost je vrlo visoka, preko 30%.

Za razliku od većine zemalja u regionu Makedonija je od 1994. godine uspela da održi relativnu stabilnost cena. Nizak budžetski deficit, u rasponu od 0 do 3% društvenog proizvoda i

režim fiksnog deviznog kursa, uveden 1994, doprineli su da se poslednjih godina inflacija kreće u rasponu od samo 0,8 do 5% godišnje.

Negativan saldo tekućeg bilansa plaćanja, koji ima stalnu tendenciju rasta i koji je 1999. dostigao 10% društvenog proizvoda, posledica je prvenstveno visokog trgovinskog deficita, koji je 1997. iznosio 15,5% od društvenog proizvoda, 1998. – 17%, da bi u 1999. pao na 6,7%, kao posledica velikog smanjenja ukupnog obima spoljnotrgovinske razmene. Budući da transferi nisu dovoljni da pokriju razlike, one se pokrivaju rastom zaduženosti prema inostranstvu. Ukupni dug Makedonije prema inostranstvu je na kraju 1999. bio nešto veći od polovine vrednosti društvenog proizvoda, što još uvek nije zabrinjavajuće. Međutim ako spoljni dug nastavi da raste istim tempom kao u nekoliko poslednjih godina, po godišnjoj stopi od 15% ili više, Makedonija će vrlo brzo postati prezadužena zemlja.

Investicije u makedonsku privredu su male, naročito strane investicije. Iako je Makedonija uspela da sačuva makroekonomsku stabilnost, veliki

stepen rizika ulaganja i malo tržište su glavni uzroci niskog nivoa stranih investicija. Nedovoljne strane investicije su jedna od najvećih prepreka pokretanju zamajca privrednog razvoja u Makedoniji, a perspektive njihovog rasta u narednim godinama nisu optimističke.

Bosna i Hercegovina

O privredi Bosne i Hercegovine teško se može govoriti kao o samostalnoj i jedinstvenoj privredi. Privredne odluke su pod jakim uticajem stranog faktora, a ekonomski prostor je

podeljen na dva dela. Privreda je, od Dejtonskog sporazuma, u fazi posleratne obnove i izgradnje institucionalnog sistema. Privredna obnova uglavnom zavisi od strane pomoći, a na izgradnju privredne infrastrukture, ekonomskog zakonodavstva, finansijskog i monetarnog sistema značajno utiče strani faktor.

Privreda se od 1996. oporavlja i ostvaruje visoke stope rasta, ali na vrlo niskoj statističkoj osnovi, tako da još nije dostigla ni polovinu predratnog nivoa. Obnova teče brže u Fe-

Bosna i Hercegovina: osnovni ekonomski pokazatelji

	1996	1997	1998	1999*
GDP (rast u %)			18	
Republika Srpska*	25	0		
H-M federacija*	62	35	35	
Industrija (rast u %)	34,7	33,4	23,8	24
Nezaposlenost (stopa)		39	38,5	39
Spoljnotrgovinski bilans (% od GDP)		-40,8	-38,4	-26,2
Izvoz (rast u %)		232	134	22,6*
Uvoz (rast u %)		29,2	30,2	-18,8*
Tekući bilans plaćanja (% od GDP)		-31,7	-26,8	-37,1
Inostrani dug (milijarde USD)			2,8	
Inflacija (%)		12,2	2,2	-1,6

Izvor: *US Aid, Country Profile: Bosnia-Herzegovina, Economic Survey of Europe*, 1999, No 3, i N. Sundstrom, V. Gligorov, *The Costs of Kosovo Crisis*, WIIW, Viena 1999.

- * procene
- ♦ podaci Svetske banke
- * januar-jun

deraciji zbog ranijeg i većeg priliva inostranih sredstava, dok je u Republici Srpskoj ubrzani rast krenuo od 1998. Svetska banka procenjuje da je rast GDP u Federaciji u 1996. iznosio 62% a u Republici Srpskoj 25%, u 1997. 35% i 0% respektivno, dok se za 1998. procenjuje da je rast u Federaciji ostao na nivou prethodne godine a da je u Republici Srpskoj znatno ubrzan, zbog većeg priliva sredstava iz inostranstva tokom te godine.

Napredak je učinjen u osposobljavanju ključnih ekonomskih institucija za rad i primenu strukturnih i ekonomskih reformi. Između ostalog, krajem

1997. ustanovljena je Centralna banka a sredinom 1998. uvedena je nova valuta, konvertibilna marka. Takođe su uspešno okončani pregovori sa Londonskim klubom krajem 1997. i Pariskim klubom u oktobru 1998.

Zakon o privatizaciji usvojen je u Federaciji 1998. godine i oformljene su kantonalne (bošnjačka i hrvatska) agencije za privatizaciju. U Republici Srpskoj ukinut je stari zakon o privatizaciji i donet novi, sredinom 1998. Novi zakon predviđa masovnu vaučersku privatizacionu šemu i harmonizovan je sa zakonom o privatizaciji u Federaciji.

I pored vidnog napretka, makroekonomska situacija je krajnje zategnuta i u mnogim elementima neodrživa bez inostrane pomoći. Javne finansije su u značajnom deficitu, trgovinski deficit je vrlo visok, kao i tekući bilans plaćanja i, kao posledica, spoljni dug ubrzano raste.

Nezaposlenost je takođe velika. Poslednjih godina, rast zaposlenosti se ostvaruje uglavnom u državnoj administraciji i javnim službama a mnogo manje u privredi. Rasprostranjena je i siva ekonomija ali o njenom obimu nema podataka.

Privredna stagnacija u Hrvatskoj i posledice NATO agresije u jugoslovenskoj privredi (Hrvatska i Jugoslavija su najznačajniji trgovinski partneri Bosne i Hercegovine) svakako će imati određene negativne efekte na privredni rast u Bosni i Hercegovini. Perspektive budućeg rasta u najvećoj meri su vezane za inostranu pomoć.

Hrvatska

Hrvatska privreda je u 1994. godini uspela da zaustavi trend pada društvenog proizvoda na nivou od oko 60% pre-

dratnog nivoa i od tada ostvaruje neprekidan rast. Taj rast je do 1998. iznosio prosečno iznad 6% godišnje da bi 1998. pao na 2,7% i na 1% u 1999. Podsticaj rastu društvenog proizvoda je došao od prestanka ratnih dejstava i početka većeg priliva inostranih kredita.

Relativno uspešno su sprovedene mere na makroekonomskoj stabilizaciji privrede, inflacija je svedena na jednocifren broj i normalizovani su odnosi sa kreditorima, a započet je i program privatizacije i reforme privrednog sistema.

Hrvatska: osnovni ekonomski pokazatelji

	1995	1996	1997	1998	1999*	2000**
GDP (rast u %)	6,8	6,0	6,5	2,7	0-1	2
Industrija (rast u %)	0,3	3,1	6,8	3,7	3	3
Nezaposlenost (stopa)	15,1	15,9	17,6	18,6	19	20
Budžetski deficit (% od GDP)	-4,5	-4	-5	-3,5	-3	-
Tekući bilans plaćanja (% od GDP)	-7	-4,5	-12,5	-7,5	-10,6	-8
Inostrani dug (milijarde USD)	3,66	4,81	6,66	8,20	9	10
Inflacija (%)	2	3,5	3,6	5,7	5	5

Izvor: *Economic Survey of Europe*, 1999, No 3, i WIIW Data base, Viena.

- * procene
- ** prognoze

Program privatizacije teče sporo i sa dosta teškoća i afera. U 1999. godini oko 70% velikih državnih preduzeća još uvek nije bilo privatizovano.

Javna potrošnja je velika, oko 60% društvenog proizvoda, a postoji i problem likvidnosti zbog velikih međusobnih dugovanja privrednih subjekata. Budžetski deficit je u 1999. sveden na 3%. Stopa nezaposlenosti ima tendenciju rasta i u 1999. je dostigla 20%.

U 1998. godini Hrvatska je napravila napredak u smanjenju deficita tekućeg bilansa plaćanja sa 12% u prethodnoj godini na oko 7,5%, ali samo privremeno. U 1999. deficit tekućeg bilansa plaćanja ponovo je prešao 10%. Glavni izvor

deficita tekućeg bilansa plaćanja je trgovinski deficit koji je 1997. iznosio 24,3% od GDP, 1988. – 17,7%, a 1999. – 17,5%. Održavanju visokog deficita tekućeg bilansa plaćanja doprinosi i stalni podbačaj u prihodima od turizma. Posledica takve situacije je rast zaduženosti, koja se od 1995. povećala za tri puta i približila se polovini vrednosti društvenog proizvoda.

Usporavanje privrednog rasta u poslednje dve godine preneće se, po svemu sudeći, i na 2000. Pored ostalog, recesija je nanela ozbiljan udar javnim

finansijama, tako da je vlada bila prinuđena da od sredine 1999. godine sprovodi program štednje. Smanjen je obim javnih investicija a Centralna banka je uvela restriktivne mere u monetarnu politiku kako bi sprečila rast deviznog kursa.

Slovenija

Prošla, 1999. godina, sedma je godina zaredom u kojoj Slovenija ostvaruje privredni rast. Najdublju recesiju Slovenija je doživela 1992. godine, kada je društveni proizvod pao na nivo od 79% od nivoa pre početka jugoslovenske krize. Od tada, slovenačka privreda ostvaruje konstantan rast po prosečnoj godišnjoj stopi od oko 4% godišnje. Slovenija je, pored Poljske, najuspešnija zemlja u tranziciji.

Slovenija: osnovni ekonomski pokazatelji

	1995	1996	1997	1998	1999*	2000**
GDP (rast u %)	4,1	3,5	4,6	3,9	3,7	3,7
Industrija (rast u %)	2,0	1,0	1,0	3,7	-1	2
Nezaposlenost (stopa)	14,5	14,4	14,8	14,6	13	12
Budžetski deficit (% od GDP)	0	0,3	-1,2	-0,8	-	-
Tekući bilans plaćanja (% od GDP)	-22,8	3,9	36,6	-3,8	-500	-250
Trgovinski bilans (% od GDP)	-	-	-5,5	-5,4	-9,2	-
Inostrani dug (milijarde USD)	2,97	4,01	4,18	4,93	5,58	-
Inflacija (%)	13,5	9,9	8,4	7,9	6,1	5,5

Izvor: *Economic Survey of Europe*, 1999, No 3, i *Statistični urad republike Slovenije* <http://www.sigov.si/zrs/sfig99/slovenia.htm>

* procene

** prognoze

Slovenija nema problema sa budžetskim deficitom a tekući bilans plaćanja praktično je uravnotežen. Deficit tekućeg bilansa plaćanja ostvaren u 1999. godini čini svega 0,25% društvenog proizvoda. Deficit koji se ostvaruje u robnoj trgovini pokrivaju prihodi od turizma i ostalih usluga. Nemačka je slovenački najvažniji spoljnotrgovinski partner, na nju otpada 28% slovenačkog izvoza, a zatim slede Italija sa 14% i Hrvatska sa 9%. Na zemlje Evropske unije otpada oko dve trećine slovenačkog izvoza i blizu 70% uvoza.

Direktne strane investicije su 1999. godine iznosile 160 miliona dolara, što je približno isto kao i prethodne, ali dva puta manje nego 1997. Ukupan obim direktnih stranih investicija od 1990. godine dostigao je oko 1,5 milijardu dolara.

Za evropske pojmove još uvek relativno visoka, inflacija je u Sloveniji smanjena sa rekordnih 201% u 1992. godini na oko 6% u 1999.

Perspektive balkanske ekonomske saradnje

Raspad prethodne Jugoslavije, raspuštanje SEV-a i političke promene koje su se desile u poslednjoj deceniji stvorile su novu realnosti u balkanskom ekonomskom prostoru. Među-

tim, i pre toga Balkan nije imao karakteristike privrednog regiona. Dve balkanske zemlje bile su članice SEV-a, jedna – članica Evropske zajednice, dok su Jugoslavija, Turska i Albanija bili slučajevi za sebe. Regionalni pristup Evropske unije, kao i Inicijativa za saradnju u Jugistočnoj Evropi (SECI), predviđaju da Balkan u dogledno vreme dobije karakteristike ekonomske regije. Međutim, perspektive nisu optimističke. Balkan u sadašnjem trenutku nije ekonomska regija, niti se kreće u tom pravcu.

Međusobna trgovina Bugarske i Rumunije (stope rasta u %)

	1993	1994	1995	1996	1997
Bugarska, trgovina ukupno					
Izvoz	-5,1	7,1	34,4	-8,7	0,5
Uvoz	6,5	-12,0	35,2	-10,3	-3,7
Udeo Rumunije					
Izvoz	2,47	15,9	1,78	1,54	1,34
Uvoz	2,13	1,91	1,08	1,39	1,18
Rumunija, trgovina ukupno					
Izvoz	12,1	25,7	28,6	2,2	4,3
Uvoz	4,2	9,0	44,5	11,3	-1,4
Udeo Bugarske					
Izvoz	2,1	1,57	0,90	0,88	0,68
Uvoz	1,09	0,91	0,75	0,64	0,51

Izvor: V. Gligorov, *Trade and Investments in the Balkans*, s. 15.

Međusobna trgovina balkanskih privreda je vrlo mala. Ni jednoj balkanskoj zemlji neka druga balkanska zemlja nije među glavnim spoljnotrgovinskim partnerima (vidi tabelu *Balkanska regionalna trgovina*). Relativni izuzeci su trgovina između Jugoslavije i Bosne i Hercegovine (Republike Srpske), trgovina između Hrvatske i Bosne i Hercegovine i trgovina između Jugoslavije i Makedonije. Međutim, nešto veći obim trgovine između tih zemalja nego između njih i ostalih balkanskih zemalja prvenstveno je posledica vanekonomskih faktora, sankcija, rata i ratnog okruženja, i u određenoj meri nasleđenih trgovinskih veza iz bivše Jugoslavije. Tu se dobrim delom radi o trgovini iz nužde a ne o normalnim trgovinskim tokovima. Potvrda da je to uglavnom tako vidi se iz primera međusobne trgovine Slovenije i Hrvatske. Hrvatska i Slovenija su i pre raspada prethodne Jugoslavije imale visok nivo međusobne razmene. U prvim godinama posle raspada, budući da nisu bile uvedene neke značajnije trgovinske barijere, obim međusobne trgovine još uvek je bio na zavidnom nivou. Međutim, kako su političke i ekonomske prilike u tim zemljama počele da se sređuju, i naročito posle potpisivanja me-

dusobnog ugovora o slobodnoj trgovini 1997, obim međusobne trgovine je opadao, sa nivoa između 15 i 20% učešća u ukupnoj spoljnotrgovinskoj razmeni tih zemalja na nivo ispod 10%. Za obe zemlje međusobna trgovina postajala je sve manje i manje važna, bez obzira na geografsku bliskost i nasledene ekonomske veze iz prethodne Jugoslavije. Sličan primer je i trgovina između Bugarske i Rumunije.

Ovi primeri ukazuju na to da smirivanje političke i ekonomske situacije i vraćanje u neke normalnije privredne tokove vodi ka smanjenju međusobnih trgovinskih veza a ne ka njihovom jačanju.

Trgovina balkanskih zemalja sa Nemačkom, Italijom i Rusijom, 1997. (učešće u ukupnoj trgovini u %)

	Nemačka		Italija		Rusija	
	izvoz	uvoz	izvoz	uvoz	izvoz	uvoz
Slovenija	39,4	20,7	14,9	16,7	3,9	2,7
Hrvatska	17,9	20,2	18,8	18,7	3,9	5,0
BiH	17,0	14,8	21,5	12,7	2,3	0,6
Jugoslavija	9,2	13,4	11,5	10,0	7,5	9,5
Albanija	6,9	4,2	49,4	46,5	0	0
Makedonija	16,2	13,4	3,6	5,5	2,1	3,9
Rumunija	16,8	16,4	19,5	15,8	3,0	12,0
Bugarska	9,5	11,5	11,7	7,1	28,1	37,2
Grčka	18,6	13,9	13,9	18,1	1,9	0,9
Turska	20,0	16,5	5,3	9,2	7,8	4,4

Izvor: *IMF directions of trade statistics* i V. Gligorov, *Trade and Investments in the Balkans*.

Za sve balkanske privrede karakteristično je da su njihovi najznačajniji trgovinski partneri van Balkana. Sve one imaju najrazvijenije trgovinske veze sa zemljama Evropske unije, prvenstveno sa Nemačkom i Italijom, i sa Rusijom.

Pored relativno niskog obima međusobne trgovine, balkanskom prostoru nedostaje još niz elemenata da bi predstavljao ekonomski region. Nijedna balkanska zemlja ne predstavlja

optimalno valutno područje. Nijedna balkanska valuta ne predstavlja, niti ima izgleda da će u doglednoj budućnosti predstavljati referentnu valutu koja bi mogla da posluži kao zamajac integracionih procesa. Glavna balkanska valuta je nemačka marka. Pored toga, nedostaje regionalni platni i bankarski sistem koji bi finansijski ujedinio balkanski prostor.

Izgleda da je najveća prepreka integracionih procesa na Balkanu nedostatak tzv. lokomotive razvoja. Grčka ima najveći društveni proizvod među balkanskim zemljama, veći od zajedničkog društvenog proizvoda svih balkanskih zemalja za-

jedno, izuzev Turske. Međutim, obim grčke spoljnotrgovinske razmene dosta je mali, grčki izvoz je samo nešto malo veći od slovenačkog, a grčki trgovinski bilans stalno je u deficitu. Zbog toga, najveća privreda u regionu ne može da bude centar gravitacije i da privlači trgovinske tokove u regiji. Centar gravitacije balkanskih privreda je Evropska unija.

Teško je verovati da se u doglednoj budućnosti stvari mogu bitnije izmeniti. Verovatno je realističnije očekivati da na balkanskom prostoru dođe do određene generalne liberalizacije trgovine nego do nekih dubljih integracionih procesa.

Balkanska regionalna trgovina, 1998. (udeo u ukupnom izvozu i uvozu u %)

	Albanija		BiH		Bugarska		Grčka		Hrvatska		Jugoslavija		Makedonija		Rumunija		Slovenija		Turska	
	izvoz	uvoz	izvoz	uvoz	izvoz	uvoz	izvoz	uvoz	izvoz	uvoz	izvoz	uvoz	izvoz	uvoz	izvoz	uvoz	izvoz	uvoz	izvoz	uvoz
Albanija	-	0	0	-	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
BiH	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Bugarska	0,6	0	0,3	0	0	0	8,8	5,9	1	2,2	0,9	0,8	0,7	0,8	0,8	1,2	0,7	0,4	7,9	2,6
Grčka	1,6	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0,8	0,5	0,3	0,4	1,7	0,7	0,2	0,1	4,1	1,2
Hrvatska	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Jugoslavija	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Makedonija	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Madžarska	0,1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Rumunija	0,1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Slovenija	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Turska	0,2	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0

Zoran Bogetić

U SUSRET LIBERALIZACIJI TRGOVINE I TRŽIŠTA

Suprotnosti savremene trgovine razvijenog sveta i domaće trgovine

Sa predstojećim otvaranjem domaće nacionalne ekonomije i liberalizacijom trgovine i tržišta, dominantan uticaj na očekivanu promenu strukture domaće trgovine treba očekivati prvenstveno, zbog blizine tržišta, od strane igrača iz razvijenih evropskih zemalja, koji će, zahvaljujući svom kapitalu i poslovnom znanju i logici, duboko uzdrmati postojeće, tradicionalne poslovne modele i odnose u našim kanalima distribucije. Treba očekivati teške dane za domaće trgovce.

Da bi se jasnije sagledale polazne pretpostavke buduće tržišne utakmice u trgovini neophodno je dati kratak osvrt na stanje i kretanje, odnosno razlike u savremenoj trgovini zapadnih zemalja u odnosu na domaću trgovinu.

Savremena trgovina

Trgovina u razvijenim zemljama predstavlja u značajnoj meri različit razvojni i strukturni model u odnosu na domaću trgovinu zahvaljujući, između ostalog: stabilnim uslovima razvoja u dužem vremenskom periodu, povoljnim zakonskim regulativama, razvijenoj poslovnoj infrastrukturi, relativno slobodnoj tržišnoj utakmici, relativno ograničenoj tražnji u odnosu na ponudu,

tehnološkoj revoluciji, tretmanu trgovine kao statusne poslovne delatnosti, razvoju pokreta potrošača, lokalnim i širim integracijama nacionalnih ekonomija i svetskog tržišta, slobodnom toku roba i usluga, slobodnom transferu znanja i tehnologija i sl.

Osnovne karakteristike savremene trgovine razvijenih zemalja mogu se sažeti u sledećem:

- koncentracija kapitala u trgovini i dominacija mnogofilijalnih sistema;
- smanjuje se broj trgovinskih radnji, povećava površina prosečne trgovinske radnje, sve je širi asortiman roba i usluga po trgovinskim radnjama, smanjuje se broj za-

poslenih po kvadratnom metru prodajnog prostora i sl.;

- veliki je uticaj tehnološke revolucije na dalji razvoj i poziciju trgovine i trgovinskih preduzeća;
- trgovina sve više postaje tehnološki-intenzivna privredna delatnost;

- trgovina dominira na polju informacija o tržištu i tržišnim tokovima;
- razvija se i afirmiše savremeni trgovinski menadžment, marketing i logistika;
- dolazi do ekspanzije trgovinskih marki proizvoda;
- potrošači se lojalizuju trgovinskim preduzećima i prodajnim objektima;
- sve je veći značaj marketinga na mestu prodaje;

- sve je veći uticaj pokreta potrošača na trgovinsku praksu;
- menja se logika funkcionisanja kanala distribucije;
- intenzivira se kooperacija i integracija u kanalima distribucije;
- dolazi do preraspodele u obavljanju poslovnih funkcija u savremenim kanalima distribucije;
- dolazi do preraspodele moći u kanalima distribucije i dominacije krupnih maloprodajnih trgovinskih preduzeća u odnosu na proizvodna;
- moć krupnih trgovinskih preduzeća ispoljava se naročito na polju nabavne aktivnosti i cenovne konkurencije;
- trgovinska preduzeća koriste svoju moć za dalji aktivan, stratejski uticaj na razvoj kanala distribucije i nacionalnih privreda;
- trgovinska mreža postaje jedna od osnovnih infrastrukturnih okosnica daljeg razvoja nacionalnih ekonomija;
- raste socio-ekonomska odgovornost trgovine;
- trgovina, u prodaji i nabavci, prevazilazi lokalnu orijentaciju;
- internacionalizuje se maloprodajno poslovanje, itd.

Domaća trgovina

Domaću trgovinu karakteriše tradicionalna, prevaziđena struktura trgovinske mreže i relativno pasivna pozicija u nacionalnoj privredi.

Brojni su razlozi pasivne pozicije i zaostajanja domaće trgovine u odnosu na poziciju i dostignuti nivo razvoja savremene trgovine razvijenih zemalja. U neke od ključnih razloga svrstavamo:

- dugogodišnji ideološki, potencijivački odnos države prema trgovini;
- posledično, rašireno shvatanje trgovine kao neproduktivne i ne baš stručne i časne delatnosti;
- shvatanje trgovine kao „brzog“ biznisa;
- nerazumevanje značaja koncentracije i odgovarajuće strukture kapitala u trgovini;
- loša, nestabilna i selektivno primenjivana zakonska regulativa;
- nedostatak odgovarajućih poslovnih infrastrukturnih pretpostavki razvoja trgovine;
- dugogodišnji direktan i privilegovan angažman državnih i paradržavnih preduzeća u trgovini;
- uticaj predrasuda o trgovini na lakoću započinjanja trgovinskog posla;
- siva ekonomija i njeno podsticanje lošim merama ekonomske politike;
- loš spoljno-trgovinski režim, koji se i kao takav selektivno poštovao;
- korumpiran carinski sistem;
- problemi vezani za devizni kurs i paradržavne aktivnosti u šticungu;
- dugogodišnje zloupotrebe robnih rezervi;
- zatvorenost privrede;
- privatizacija putem sitnih veleprodajnih firmi;
- dugogodišnji neobjektiviziran i nestabilan sistem uspeha, gotovo isključivo baziran na ličnim i partijskim kontaktima; i sl.

Kao posledica navedenih i drugih okolnosti pod kojima se razvijala, domaća trgovina se našla u okolnostima koje se mogu na sledeći način opisati:

- tradicionalna struktura trgovinske mreže;
- dominantan je sitan i nezavisan trgovinski kapital, kako u maloprodaji, tako i u veleprodaji;
- trgovina je kod nas izrazito radno-intenzivna privredna delatnost;
- nefokusiran kapital, znanje i veštine;
- problemi poslovne neefikasnosti najvećeg dela trgovaca;
- slaba nabavna snaga domaćih trgovaca i česta cenovna nekonkurentnost;

- trgovinska aktivnost u sivoj zoni je izrazito razvijena;
- paralelno, aktivno učešće regularnih trgovaca u sivoj ekonomiji (plasmani, zapošljavanje);
- paradoksalan odnos broja registrovanih veleprodajnih i maloprodajnih preduzeća (i do 3:1);
- paradoksalan odnos registrovanih i aktivnih trgovinskih preduzeća;
- paradoksalna profitabilnost određenog broja veoma sitnih veleprodajnih preduzeća
- nedovoljno poznavanje savremenih koncepata trgovinskog menadžmenta, marketinga i logistike;
- nedovoljan uticaj na trgovinu (slabo razvijenog) pokreta potrošača;
- egzistiranje klasičnih kanala distribucije u kojima je nizak nivo kooperacije i integracije;
- dominacija domaćih proizvođača i uvoznika u kanalima distribucije;
- primarna orijentacija domaćih trgovaca na domaće izvore snabdevanja;
- loša struktura angažovanog kapitala u trgovini;
- trgovci ne razumeju do kakvih će promena doći sa liberalizacijom tržišta i trgovine;
- nespornost domaće trgovine za predstojeće promene, itd.

Imajući u vidu stanje razvijenosti domaće trgovine, njene strukturne karakteristike i nespornost za predstojeći dolazak stranog trgovinskog kapitala, osvrnimo se na modalitete nabavnog ponašanja „novih“ igrača i moguće efekte po domaću proizvodnju.

Prodor stranih trgovačkih kompanija na domaće tržište i „problem“ punjenja njihovih radnji

Internacionalizacija maloprodajnog poslovanja predstavlja deo šireg procesa globalizacije, defragmentacije svetske ekonomije. To je danas veoma aktuelan proces koji predstavlja rešenje za opstanak, rast i razvoj krupnog trgovinskog kapitala. Suština ovog strategijskog pristupa razvoju trgovinskih kompanija sadržana je u trgovinskoj aktivnosti razvijanja prodaje i nabavke van njihovih matičnih tržišta.

Ovakvim ponašanjem dominantnih krupnih igrača u trgovinskoj utakmi-

ci, s jedne strane, menja se logika konkurencije u svetskim razmerama, dok se, s druge strane, menja i logika konkurencije kako na tržištima zemalja nastanka, matičnosti krupnih trgovinskih kompanija, tako i na tržištima zemalja u koje dolazi, prodire strani trgovinski kapital.

Bez integrativnih tokova u svetskoj ekonomiji, odnosno globalizacije svetskog tržišta, sigurno da bi bila nemoguća afirmacija ovakvog razvoja konkurencije u trgovini a strukturne promene u trgovini bile bi bitno drugačije i po tempu i po rezultatima.

Naše iskustvo po ovom pitanju gotovo da ne postoji, jer se period intenziviranja internacionalnog maloprodajnog nastupa (prodora na „strana“ tržišta) poklapa sa zaoštavanjem domaće političke krize i postepenom, a kasnije i potpunom izolacijom naše zemlje. Sankcije, politička nestabilnost, manjkava i nestabilna pravno-ekonomska regulativa, korupcija, nepotistička ekonomija, kao i drugi brojni razlozi doveli su dotle da naša zemlja nije bila atraktivno područje za nastup ozbiljnog trgovinskog kapitala. Nivo i evidentnost lokalnog rizika poslovanja ostavili su našu zemlju mimo ovih ključnih tokova u razvoju savremene konkurentске utakmice u trgovini.

Kako je domaća trgovina prilično zaostala za aktuelnim standardima razvijenosti, veoma je bitno dobro sagledati šta da očekuje od otvaranja domaćeg tržišta i neminovnog dolaska stranih igrača. Nepripremljena za dolazak krupnog i fleksibilnog trgovinskog kapitala, pored očekivanog boljitka, domaća privreda, ali i ukupno društvo može se suočiti i sa vrlo neprijatnim i bolnim iskustvima.

Dolaskom stranih trgovinskih kompanija, treba očekivati promene u trgovini, proizvodnji, uslužnom sektoru, potrošnji, zaposlenosti, itd. Afirmacija očekivanih pozitivnih strana njihovog dolaska na domaće tržište podrazumeva preciziranje realnih sopstvenih ambicija i njihovih namera, a zatim i pažljivo usmeravanje procesa u željenom pravcu.

Razumevanje različitih pristupa trgovinskih kompanija internacionalizaciji poslovne aktivnosti neophodan je preduslov kvalitetnog upravljanja predstojećim promenama.

Tako, na primer, u mnoštvu maloprodajnih kompanija koje su međunarodno aktivne, a koje se mogu očekivati kao interesenti za naše prilično „prazno“ i nesaturirano tržište, postoje dijametralno suprotni pristupi respektu naših proizvodnih resursa, što mora biti pažljivo razmotreno u smislu namere da se favorizuju najprihvatljiviji investitori.

Kao „najproblematičnije“ trgovinske kompanije, koje su u ovoj fazi liberalizacije domaćeg tržišta zainteresovane za naše tržište, čine se one kompanije koje internacionalizuju svoje poslovanje startujući iz susednih zemalja u kojima, polazeći od kulturnih sličnosti, po pravilu realizuju nabavku roba za plasman na susedna tržišta. Šta to znači za izvoznu aktivnost „matične“ ekonomije i svojevrsnu pasivizaciju „posećene“ privrede – suviše je komentarisati. Pitanje je da li drugi pozitivni efekti od dolaska ovakvih krupnih igrača mogu prevazići njihov evidentno negativan uticaj na dobavljače lokalne privrede.

Za domaću privredu veoma je bitno da favorizuje one strane investicije u domenu maloprodaje koje neće u svojoj nabavnoj aktivnosti bitnije dovesti u pitanje opstanak domaćih proizvođača. Od budućih investitora, naprotiv, treba očekivati da daju doprinos podsticanju razvoja domaće industrije.

Dobar školski primer trgovinskih kompanija koje svojom aktivnošću daju niz širih podsticaja industriji zemalja u koje uđu jeste kompanija *Sears & Roebuck*, koja i do 99% svojih nabavki realizuje iz lokalnih izvora, dok istovremeno otvara i svoja izvozna odeljenja nastojeći da se bavi i izvozom proizvoda lokalne privrede.

Posebno interesantne za domaću privredu jesu i one strane trgovinske kompanije koje kao primaran motiv investicionog nastupa imaju obezbeđivanje izvora snabdevanja, odnosno one kompanije koje na tim tržištima vide mogućnost realizacije (proizvodnje) sopstvene, trgovačke marke proizvoda za nastup na drugim tržištima. Treba napomenuti da su nabavne kancelarije zapadnih

trgovačkih kompanija bile i ranije kod nas prisutne i veoma aktivne.

Značaj buduće „pozicije“ domaće proizvodnje naročito treba imati u vidu, jer se u narednom periodu može očekivati propast velikog broja prenamoženih sitnih, nezavisnih detaljista i drugih domaćih trgovaca koji su nesporni za predstojeću konkurentsku utakmicu, a svoje izvore snabdevanja primarno su nalazili u domaćoj industriji.

„Selektivan“ pristup države stranim investicijama u trgovini, ne samo po pitanju relativne zaštite domaće proizvodnje, već i po drugim različitim socio-ekonomskim pitanjima,

bio bi, naravno, prihvatljiv samo kratkoročno u prvom periodu otvaranja tržišta. Na dužu stazu, u selekciji investicija u trgovini primarna uloga mora se dati tržištu. Samo na taj način može se, dugoročno, adekvatno razvijati domaća trgovina.

Božo Stojanović

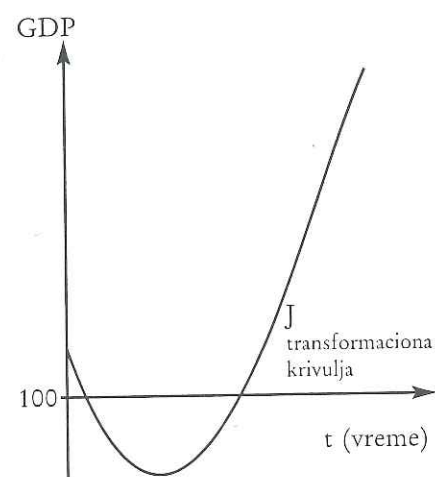
TOK I DINAMIKA TRANZICIJE

Proces tranzicije (neki autori preferiraju termin „transformacija“), koji je zahvatio većinu socijalističkih društava, traje jednu deceniju. To je već dovoljno dug vremenski period da bi se mogle utvrditi neke njegove bitne karakteristike – kako dobri, tako i nepovoljni rezultati. Cilj tranzicije je etabliranje tržišne privrede i institucija demokratskog društva. Radi se, dakle, o procesu istovremene promene ekonomskog i političkog sistema. Problem je posebno usložen i otežan činjenicom da su ove reforme međuzavisne. Tranzicione mere bi se mogle grubo sumirati kao: mikroekonomska liberalizacija; makroekonomska stabilizacija; promena institucija sistema (tu je, pored ostalog, uključena i privatizacija). Ono što se razlikovalo od zemlje do zemlje bio je vremenski raspored konkretnih mera i intenzitet kojim su primenjivane.

Dinamika transformacionog procesa može da se ilustruje takozvanom „transformacionom krivuljom“ (videti sliku). Radi se o krajnje jednostavnoj ilustraciji gde je na apscisi predstavljen vremenski period (t), a na ordinati kretanje (indeks) realnog bruto domaćeg proizvoda (GDP). Nivo s kojim se upoređuje (100) je predstavljen stanjem ekonomske aktivnosti koje je bilo na početku transformacionog procesa. Oblik transformacione krivulje (veliko slovo J) nije proizvoljan, već

opisuje očekivani tok ovog procesa. Na početku je u svim privredama dolazilo do naglog smanjenja ekonomske aktivnosti. To je, pre svega, bilo posledica strukturnih promena i uvođenja ekonomskih kriterijuma u zatečenu privrednu strukturu. Vremenom dolazi do stabilizovanja privredne situacije (stvaraju se nove tržišne institucije i nova privredna infrastruktura), tako da privredna aktivnost počinje da raste. Ona se dinamizira i prevazilazi nivo koji

je postojao na početku reformskog procesa. Može da se postavi pitanje da li je ovakva transformaciona krivulja (ovakav njen oblik) primenjiva na sve privrede u reformi, odnosno da li ona predstavlja „zakonitost“? Ne treba uložiti mnogo napora da bi se primetilo da ovakav oblik transformacione krivulje ne predstavlja nikakvu nužnost. Nije neočekivano da je njen konkretan izgled različit za pojedine privrede. To je posledica nekoliko faktora. Pre svega treba da se ima u vidu da su polazna stanja bila različita (opterećenost makroekonomskim neravnotežama – inflacijom, spoljnim dugom, neadekvatnom privrednom strukturuom). Zemlje su se, takođe, razlikovale po raspoloživim potencijalima, kako materijalnim tako i nematerijalnim (kvalitet radnog resursa, kulturni nivo, različite tradicije i nasleđa, itd.). Razlikovale su se i u izboru reform-

skih mera i dinamici njihove primene. Stoga nije nikakvo iznenađenje da je u nekim zemljama nivo privredne aktivnosti posle blagog porasta ponovo ulazio u zonu nestabilnosti i stagnacije, ili je pak krivulja imala oblik slova L (posle pada privredne aktivnosti do određenog nivoa dolazi do njenog „stabilizovanja“ na tom nivou).

tralne i Istočne Evrope 95, a za ZND svega 53. Kada se upoređuju stope privrednog rasta primećuje se sledeće. Poljska ostvaruje pozitivne stope rasta već od 1992. godine, Slovenija i Češka Republika od 1993 (Češka je imala negativnu stopu rasta 1998. godine), Mađarska, Slovačka Republika i Hrvatska od 1994 (Hrvatska je imala ne-

prema našem mišljenju, ključna. Primećen je visok stepen direktne korelacije između stepena liberalizacije i stope rasta realnog GDP. One zemlje koje su se ranije odlučile za radikalne reforme i liberalizaciju tržišta ostvarile su i stabilniji privredni rast. Sve zemlje su u ovom istraživanju bile podeljene u tri grupe. Prva grupa (rane reformatorske zemlje) uključuje Češku Republiku, Estoniju, Mađarsku, Poljsku, Slovačku Republiku i Sloveniju. Bitno je imati u vidu činjenicu da su upravo to i zemlje koje prednjače, među tranzicionim privredama, u stepenu ekonomskih sloboda. One su kompletirale reformske mere do kraja 1993. godine. Drugu grupu (kasni reformatori) sačinjavaju Albanija, Jerme-

nija, Bugarska, Hrvatska, Makedonija, Gruzija, Kazahstan, Kirgistan, Latvija, Litvanija, Moldavija, Rumunija i Rusija. U treću grupu (nereformatorske zemlje) spadaju Azerbejdžan, Belorusija, Tadžikistan, Turkmenistan, Ukrajina i Uzbekistan. Upravo te zemlje nalaze se na listi zemalja rangiranih prema indeksu ekonomske slobode pri samom dnu. Ovo su, uz nekoliko izuzetka, i tri grupe zemalja klasifikovane prema stepenu uspešnosti u tranzicionom procesu.

Šta nam kažu statistički podaci? U zemljama Istočne i Centralne Evrope, početak tranzicije bio je praćen „privrednim šokom“, a u periodu od 1992. do 1993. godine došlo je do stabilizovanja stanja i preokretanja trenda. Rezultati ipak ne daju razloga za euforiju. Do sada su samo Poljska i Slovenija uspele da ostvare nivo privredne aktivnosti koji je vidljivo iznad nivoa na početku reforme (iznad 100). Slovačka Republika je na samoj granici, približavaju se Mađarska i Češka Republika, a nešto je udaljenija od tog stanja Estonija. Zemlje Zajednice nezavisnih država (ZND) trenutno su daleko od tog nivoa privredne aktivnosti. Kada se upoređuje prosek, tada za Baltičke zemlje on iznosi 68, za zemlje Cen-

tralne i Istočne Evrope 95, a za ZND svega 53. Kada se upoređuju stope privrednog rasta primećuje se sledeće. Poljska ostvaruje pozitivne stope rasta tek posle 1996. godine. Prema podacima Svetske banke o kretanju bruto nacionalnog proizvoda (GNP) *per capita* u 2000. godini, stanje je sledeće. U zemlje visokog dohotka od zemalja u tranziciji jedino je uspela da se uključi Slovenija (9890 USD). U zemlje srednjeg dohotka spadaju Češka Republika (5060 USD), Mađarska (4580 USD), Poljska (3960 USD), Slovačka Republika (3590 USD) i Estonija (3480 USD). Sve ostale zemlje spadaju u zemlje nižeg srednjeg i niskog dohotka.

Vredno je skrenuti pažnju na još jednu statistički identifikovanu činjenicu, koja je,

Dejan Erić

ŠTA MOGU OČEKIVATI DOMAĆA PREDUZEĆA U NOVIM IZMENJENIM USLOVIMA

Jugoslavija spada u red onih zemalja u kojima procesi tranzicije privrede iz jednog (u našim uslovima socijalističkog i samoupravnog) u drugi (tržišni) privredni sistem nikada nisu do kraja završeni. Oni su otpočeli još krajem osamdesetih godina u ondašnjoj SFRJ, ali su u SRJ tokom devedesetih više puta prekidani, ponovo započinjani, ponovo prekidani, itd... Slobodno možemo reći da se i sada,

u prvoj godini XXI veka, naša zemlja nalazi na početku. Tranzicija je još uvek otvoreno pitanje, sa „puno iskustva“ pokušaja, grešaka i nedorečenosti.

Teško je dati precizan odgovor na pitanje zašto tranzicione promene nikada nisu do kraja sprovedene. Možda jedan od najvažnijih razloga leži u odsustvu političke volje. Za ljude ekonomske struke takvo objašnjenje je sasvim nelogično, kada se zna da svako odlaganje donosi mnogo više štete nego koristi. Ipak, ono je verovatno najbliže realnosti u našim uslovima. Sada, kada su neophodne političke promene izvršene i kada je najavljena demokratizacija društva, „započeti“ posao na ekonomskoj tranziciji privrede konačno treba privesti kraju.

U okviru aktivnosti na transformaciji naše privrede i društva u celini, jedno od posebno osetljivih pitanja tiče se uloge privrednih subjekata. Ili, preciznije, o čemu naša preduzeća posebno treba da vode računa u novim i izmenjenim uslovima? Od velikog broja stvari, pažnju čitalaca koncentrisaćemo samo na nekoliko bitnih momenta, koji, kao što ćemo videti, imaju jedan zajednički imenitelj – kvalitetan menadž-

ment. Drugim rečima, u okviru ovoga članka ističemo tri bitna pitanja o kojima naša preduzeća i menadžeri u njima treba posebno da vode računa:

- rešavanje pitanja svojinskih odnosa,
- liberalizacija i povećanje nivoa konkurencije,
- organizacione promene.

Rešavanje svojinskih odnosa

Pitanje vlasništva, naročito preduzeća u društvenoj svojini, jedno je od najosetljivijih pitanja jugoslovenske privrede. Ono je ujedno i posebno bolno, pošto se pokazalo da je društvena svojina provereno neefikasna i pošto je u praksi dolazilo do mogućnosti pojave velikih manipulacija. Naime, takav oblik svojine, inače popularno nazvane „svačija i ničija“, u poslednjih desetak godina dovodio je do spoja veoma moćnih menadžerskih struktura (direktorima je ogromna moć data Zakonom o preduzećima) i vrha odgovarajućih političkih struktura. Velika zabluda i greška nove vlasti bilo bi i dalje održavanje u životu društvene svojine i nastavljanje prakse postavljanja „svojih ljudi“ po toj osnovi. Direktore ne treba da postavljaju ili razrešavaju političke partije, krizni štabovi, sindikati ili raznorazni moćnici. Menadžerske strukture moraju

da postavljaju jedino i isključivo predstavnici vlasnika. Ukoliko je reč o državnim preduzećima, onda se u procese moraju uključiti odgovarajući organi vlasti. Ukoliko je pak reč o privatnim preduzećima, tu političke partije nemaju šta da traže, naravno izuzev članova tih partija, ali samo i isključivo ukoliko se nalaze u ulozi akcionara tih preduzeća.

Pitanje svojinske transformacije, privatizacije, vlasničkih promena... (kod nas su se sretali različiti termini za istu suštinu) bilo je kamen spoticanja svih dosadašnjih pokušaja reformi. Socijalisti to pitanje nisu uspeali da reše na adekvatan način tokom više od deset godina. Sada, neki njihovi predstavnici kukaju kako se dešavaju svakojake stvari u vezi sa smenama direktora, inače njihovih ljudi, često partijski veoma eksponiranih u javnosti u prošloj deceniji. Donošeni su zakoni, menjane vlade i ministri za svojinsku transformaciju, ali efekti transformacionih procesa bili su, i ostali, izuzetno skromni. Relativno mali broj preduzeća je celokupan proces privatizacije isterao do kraja. Uz to, određene institucije, kao što su Centralni depo, Akcijski fond i slično, nikada nisu zaživeli. Pored toga, ljudi iz Fonda penzionog i invalidskog osiguranja (PIO) nisu znali (što je najgore, ni sada ne znaju) šta će sa 10% prebačenih akcija po osnovu trenutno važećeg Zakona o svojinskoj transformaciji. Institucionalni investitori, tipa investicionih kompanija, penzionih fondova i osiguravajućih društava, nisu uključeni, finansijska berza još uvek ne funkcioniše kao tržište kapitala. Postoje brojna ograničenja prometa akcija i dva veoma izražena straha

– da će se neko obogatiti preko noći i da će drugi naprasno osiromašiti. To je, nažalost, tužna slika procesa svojinske transformacije preduzeća u Srbiji na kraju XX veka.

država, menadžeri, zaposleni, institucionalni investitori, itd dolazimo do jednog zajedničkog imenitelja koji izjednačava sve njihove interese – to je vrednost, odnosno blagostanje vlasnika.

Ukoliko nove vlasti ne žele da neki novi reformisani socijalisti, u slučaju da za par godina dobiju na izborima, sprovedu neku novu „čistku“ i pokrenu nove „krizne štabove“ za smene direktora – najozbiljnije moraju da se pozabave rešavanjem pitanja jasnog definisanja vlasničkih odnosa i zaštite svih oblika svojine nad privrednim subjektima.

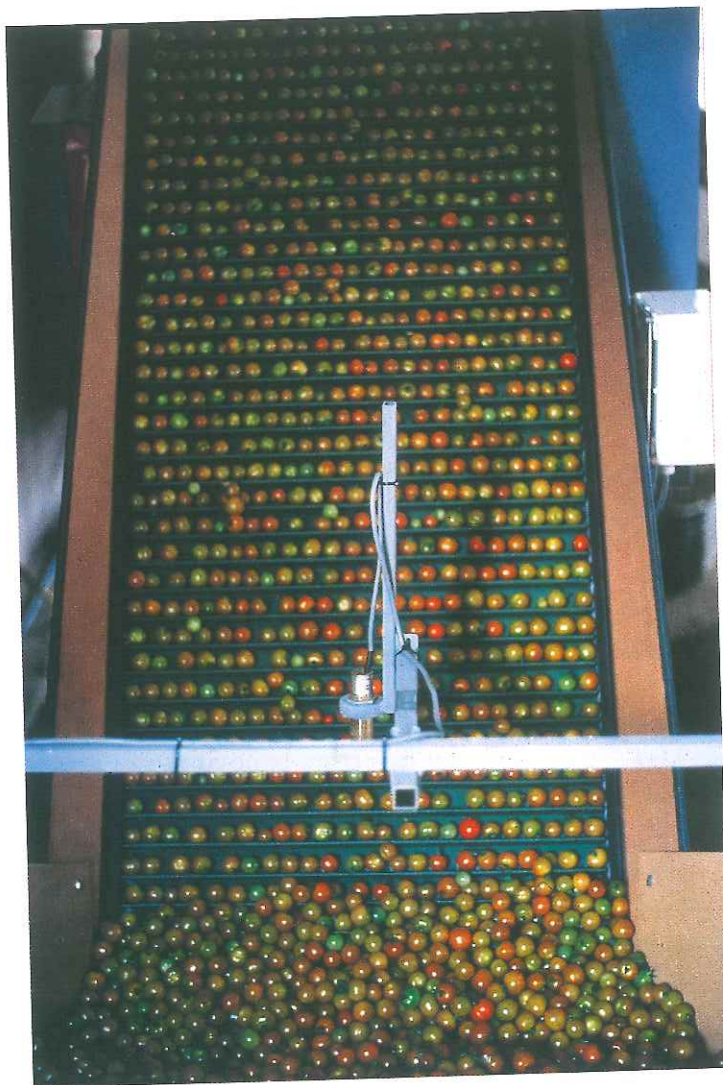
Zašto je bitno jasno definisanje vlasničkih odnosa? Postoji više potencijalnih odgovora na ovo pitanje. Već klasično objašnjenje, koje poznaje skoro svaki student ekonomije, nalazi se u težnji ka povećanju efikasnosti poslovanja. U savremenim uslovima, kao vrhovna ciljna funkcija javlja se – kreiranje vrednosti ili blagostanja za vlasnike. Ona predstavlja noviju verziju klasične ciljne funkcije koja je dominirala u ekonomskoj teoriji skoro dva veka – maksimiranje profita. Kako vlasnici mogu biti privatna lica,

Jasno definisanje vlasničkih odnosa stvara osnovu za povećanje odgovornosti svih zaposlenih i menadžera u ostvarivanju tog vrhovnog cilja. Njega je moguće ostvariti samo preko dobrih poslovnih rezultata. Na taj način, uspešno poslovanje postaje imperativ menadžera, od čega zavisi i njihova egzistencija na menadžerskim mestima. Oni će na njima ostati, bez obzira na političku orijentaciju, stranačku pripadnost ili navike, samo i samo ako su uspešni, to jest ukoliko su rezultatima preduzeća koja vode zadovoljni njihovi vlasnici. Sa druge strane, loše poslovne rezultate, neuspeh, gubitke vlasnici neće tolerisati, pošto se time ne stvara vrednost za njih.

Na kraju, pokušaćemo vrlo jednostavno da zaključimo – rešavanje vlasničkih odnosa mora dovesti do efikasnijeg poslovanja. Jasni vlasnički odnosi stvaraće velike interne pritiske na menadžere da uspešnije

posluju. Oni menadžeri koji ne shvate da će novo vreme stvoriti takve vrste pritiska – biće u velikim problemima.

Liberalizacija i povećanje nivoa konkurencije

Druga promena, sa kojom će se vrlo brzo suočiti domaća preduzeća, jeste povećanje nivoa konkurencije. Zatvorena privreda zasniva se na poštovanju jedne grupe pravila. Mnogi domaći menadžeri, bar oni koji su sebe smatrali uspešnim u protekloj deceniji, veoma dobro su ih upoznali. Jake veze sa nadležnim partijskim strukturama, „podmazivanje“ državne administracije radi dobijanja kontingenata ili kvote, veze na carini, niz pratećih usluga, kao i dobri odnosi sa moćnim finansijskim

krugovima. I to bi bilo to! Živi i pusti druge da žive. Šta je sa strategijom, vizijom, misijom, ciljevima, tokovima globalizacije i internacionalizacije, hiperkonkurencijom? To ostaje za studente ekonomije i biznisa i ubogu sirotinju raju. Važan je bio samo još ovaj šleper, samo ovaj vagon, još samo jedna cisterna i isporuka. Šleper po šleper – marka na marku – i eto simbola uspešnosti – roleks, kuća, džip, zlatni lanac...

Reforma privrede mora podrazumevati značajne tokove liberalizacije. Promene spoljnotrgovinskog poslovanja i otvaranje zemlje prema svetu izazvaće niz promena u poslovanju mnogih domaćih preduzeća. Otvorena privreda sa svoje strane podrazumeva sasvim druga pravila poslovanja i ponašanja svih privrednih subjekata. O ovome domaći menadžeri moraju posebno da vode računa, pošto su mnogi od njih poslovali daleko od „normalnih“ uslova.

Liberalizacija i otvaranje zemlje dovešće, neminovno, do povećanja nivoa konkurencije na domaćem tržištu. To će stvoriti potrebu za drugačijim pristu-

pom, većom ozbiljnošću u radu i višim nivoom odgovornosti. Konkurencija će, sa svoje strane, stvarati pritisak eksterne prirode na domaće menadžere da preispituju svoje dosadašnje ciljeve, poslovne politike i strategije rasta i razvoja. Oni koji budu u stanju da usklade svoje poslovanje sa promenama u okruženju imaju šanse na opstanak. Ostali će polako stagnirati i nestajati iz privrednog života.

U novim, promenjenim uslovima od menadžera će se zahtevati konstantno osmatranje okruženja, brzo reagovanje i odlučivanje. Jedan od ključnih faktora predstavljaće i sposobnost razvijanja i održavanja konkurentskih prednosti, koje trenutno malo koje preduzeće u Jugoslaviji poseduje. U skladu sa tim, domaći menadžeri će sve više morati da vode računa o najvažnijim trendovima u savremenom menadžmentu. Takođe, biće prinuđeni i da inoviraju svoja i znanja svojih saradnika, što je mnogima tako teško padalo proteklih godina. Bez inoviranja znanja, ne mogu se pratiti novi trendovi ni u jednoj oblasti ljudske aktivnosti, pa ni u menadžmentu.

Neophodnost preduzimanja širih organizacionih promena

U savremenom biznisu i menadžmentu, promene su reč koja se može skoro svakodnevno čuti. One postaju sastavni deo života privrednih organizacija u svim delovima sveta. Promene mogu imati različite uzroke, pojavne oblike, forme, dubinu i širinu. Teorijski posmatrano, da bi došlo do promena u jednoj organizaciji, neophodno je da postoje najmanje četiri ključna događaja:

- pritisak ka promenama,
- potreba za promenama,
- iniciranje promena, i
- njihova primena.

Pritisak ka promenama može dolaziti iz dve grupe razloga – eksternih pritisaka iz okruženja i internih snaga u okviru organizacije. O ovom momentu menadžeri domaćih preduzeća treba posebno da vode računa, pošto je došlo do stvaranja novih i potpuno izmenjenih uslova. Kao što smo mogli videti, rešavanje vlasničkih odnosa stvorice nove strukture i odnose snaga u kojima će biti snažno izražen pritisak vlasnika da se kreira blagostanje kroz što uspešnije poslovanje. Sa druge strane, otvaranje zemlje prema svetu i najavljeni tokovi liberalizacije dovešće do povećanja eksternih pritisaka usled mnogo većeg nivoa konkurencije. Uz sve to, treba dodati i druge faktore koji će stvarati potrebe za promenama. Pojedini od njih će takođe dolaziti iz eksternog, a pojedini iz internog okruženja. Pomenimo samo neke – pritisci zaposlenih, sindikata, očekivanja menadžera, zahtevi poverilaca i kreditora, očeki-

vanja javnosti, poslovnih partnera, potrošača i mnogih drugih steikholdera.

Pritisci ka promenama, pred menadžere domaćih preduzeća, stavljaće potrebe za preduzimanjem različitih vrsta organizacionih promena. Takva situacija već postoji u mnogim preduzećima. Na primer, koliko preduzeća već oseća potrebu za tehnološkim promenama ili inovacijama, modernizacijom, restrukturiranjem, reinžinjerinom poslovnih procesa, organizacionom transformacijom, poslovnim zaokretom, promenama u poslovnoj ili strategijskoj orijentaciji i saradnjom sa stranim partnerom?

Kritičan događaj u ostvarenju organizacionih promena predstavlja iniciranje promena. On podrazumeva iniciranje ideja kako realizovati promene i njihovu implementaciju u smislu „ko šta treba da radi“. Na ovom mestu treba ponoviti, još jednom, da malo ko ide u promene „tek tako“. Organizacione promene najčešće su iznuđene, u zavisnosti od stepena pritisaka faktora iz internog i eksternog okruženja preduzeća. Otuda,

iniciranje promena i njihova kasnija realizacija su činioци koji presudno utiču na brzo i pravovremeno prilagođavanje preduzeća svim vrstama pritisaka.

Na kraju, mora se konstatovati da niko ne sme da ima iluziju da političke promene koje su se desile u društvu neće tangirati poslovanje domaćih preduzeća. Vreme letargije, opravdavanja sankcijama, blokadom, izolacijom i teškom političkom situacijom, nerada i neodgovornosti mora zauvek ostati iza nas. Neophodno je što pre se okrenuti novom vremenu, shvatiti savremene trendove u međunarodnom okruženju i prihvatiti se napornog rada, orijentisati se ka modernizaciji, inovacijama, podizanju kvaliteta i obrazovnog nivoa kako bi što pre uhvatili korak sa svetom. To

nam je potrebno u što kraćem roku, kako bi što pre počeli da smanjujemo ogroman zaostatak koji imamo za tim istim svetom. U svim tim aktivnostima ključnu ulogu imaće menadžeri domaćih preduzeća. Oni moraju postati pravi lideri, novi tip uspešnih srpskih menadžera – pravih domaćina.

Mark Abeles

HODOČAŠĆE NA SOLITRE

(...) Značenjska slojevitost političkog rituala svakako je posledica mnoštva upotrebljenih registara s jedne strane, a sa druge i činjenice da je posvećeni čin uključen u komunikaciono polje namenjeno društvu u celini. Veština predsednika Miterana ogleda se u njegovom brižljivom saobražavanju tradicionalnim republikanskim uzorima, kao i u znalačkom korišćenju određenih simbola, postupaka i vremena da bi se izrazilo nešto sasvim različito od onoga što se kaže u zvaničnom govoru ili na konferenciji za štampu. Stoga je po učeno uporediti, na ovoj ravni, F. Miterana i generala De Gola: kao stručnjak u oblasti komunikacije, De Gol nikada nije pokazivao previše zanimanja za klasične predsedničke aktivnosti (svečane inauguracije, komemoracije i slično). On naravno nije

zanemarivao posete unutrašnjosti, kako nas podseća Pjer Vjanson-Ponte u svojoj knjizi posvećenoj degolističkim ritualima: „Obilazak svih krajeva u državi smatrao je toliko važnim da je sistematično, premda je to zahtevalo puno vremena i bilo veoma zamorno, posetio sve departmane – jedan za drugim, do poslednjeg“ (Viansson-Ponté, 1963, 35).

Međutim, ova putovanja iz osećanja dužnosti nisu bila pogodna za ispoljavanje njegove vatrene komunikativnosti: zato De Gol u televiziji otkriva idealno sredstvo za opredmećenje svoje privrženosti zemlji. Još jednom ćemo navesti Vjanson-Pontea (1963, 46) i upečatljiv opis veličanstvenih generalovih obraćanja javnosti: „Njegova konferencija za štampu je prava svetkovina duha, ključna cere-

monija u ritualu kojeg prate sav onaj sjaj i raskoš praznovanja“. Za razliku od De Gola, Fransoa Miteran nije nastojao da razvije ovu vrstu medijske aktivnosti. Neveštiji od svoga prethodnika u neposrednom obraćanju Francuzima, Miteran je zauzvrat postao majstor u umeću okolišnog stavljanja do znanja svojih misli i ovlašnog skiciranja svojih namera, u prilikama kada se ono što je kazano (kratke izjave, razmišljanja, poveravanja) samo nadovezuje na niz ritualnih postupaka dovoljno rečitih po sebi, to jest punih onih značenja koja se ne mogu verbalno izraziti. O ovom njegovom majstorstvu svedoči jedan sasvim osoben ritual, prava tvorevina *ex nihilo*: a to je hodočašće na Solitre. Tu protokolarne krutosti ustupaju mesto radosnom slavlju koje se prvobitno odvijalo u uskom porodičnom krugu, da bi nakon 1981. dobilo sasvim nova obeležja i učinke.

Naime, posle 10. maja 1981. postao je običaj da se novinari jednom godišnje, ponedeljkom na Duhove, odazovu pozivu predsednika Miterana i obrazuju mu pratnju pri njegovom pohodu na Solitre. Reč je o jednom od glavnih obreda u političkom životu Francuske, ali različitom od svih ostalih utoliko

što ga je, da tako kažemo, izumeo njegov protagonista. Stena u Solitreu je praistorijsko nalazište u srcu Burgonje, a uzdiže se iznad vinograda Pujia i doline Sone. Šetač koji se zaputi veoma strmom stazom da bi se uspeo do vrha, naći će se na visini od 495 metara sa koje se pruža umirujući pogled na plodno zemljište, na tle koje je čuvar predačke baštine. (Ispod ove stene otkrivena je 1864. gomila konjskih kostiju i kamenih alatki iz doba paleolita. Po legendi, ovi praistorijski konji survali su se, iz nepoznatog razloga, sa ove stenovite vrleti.)

Još od 1946. Miteran svake godine posećuje ovo mesto, u spomen na ratno razdoblje kada je po bekstvu iz Nemačke našao utočište nedaleko odatle, kod porodice Guz koja je udomila i mnoge druge članove Pokreta otpora: recimo Anri Frenea i Berti Albreht. Poznato je da se potom budući predsednik oženio jednom od kćeri ovih svojih domaćina. Sve do 1981, uspon na stenu u Solitreu spadao je u one lične rituale kakve svi mi negujemo, u želji da zadržimo sećanje na neke presudne događaje u našem životu. U pratnji svojih najbližih, F. Miteran bi odatle razgledao poznatu okolinu: „Volim da dugo posmatram predele koji se odavde mogu obuhvatiti pogledom. Sa ovog vidikovca bolje zapažam šta odlazi, šta dolazi, a ponajviše ono što je nepomerljivo“ (Mitterrand, 1976, 177-178). Kao mesto podesno za sanjarenje, Solitre je bio odstupnica, odmorište od potresa i nemira kakve sobom nosi javni život.

I kada je postao predsednik Republike, F. Miteran je ostao veran ovom svom obredu. Nije ga naizgled nimalo izmenio, osim što je od tada pozivao

novinare da ga prate na njegovom hodočašću. Ritualni raspored dnevnih aktivnosti sastoji se od tri odvojena dela.

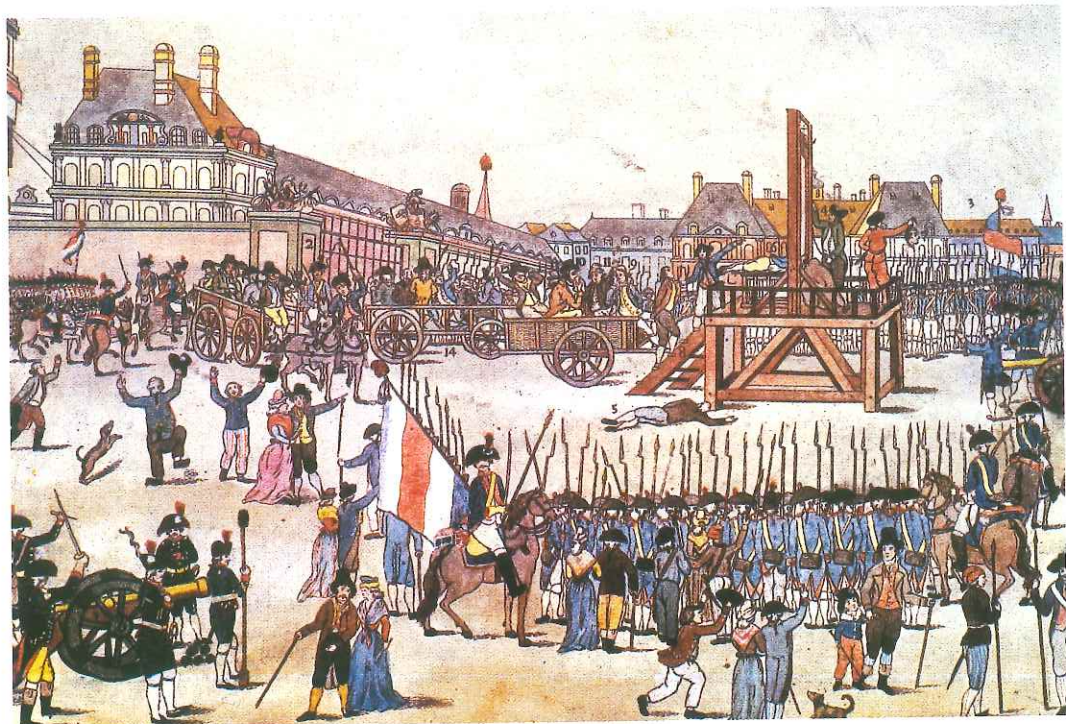
Prvi je sam uspon na stenu Solitre u pratnji „vernika“: to je prilika fotografima da naprave bezbroj snimaka slavnog šetača. Nastale reportaže nude sliku o predsednikovoj fizičkoj izdržljivosti: kao da jednom godišnje, tokom ovoga uspinjanja, on na delu dokazuje svoju izvanrednu telesnu kondiciju. I sama odeća F. Miterana predmet je mnogobrojnih opisa i komentara. Pantalone od rebrastog somota ili platna, kako koje godine, sportska jakna, kačket ili platneni šeširić, štap: sve su to oznake državnika koji je odbacio protokolarne stege i provodi poslednje jutarnje sate u neobaveznoj šetnji. „Čovek koji koraca na čelu povorke, sa štapom u ruci i platnenim ribarskim šeširićem na glavi, čini se vedrim i na trenutak lišenim svih briga. Vreme je lepo“ (*Le Monde*, 24. 5. 86).

Predsednik ribar? Bilo kako bilo, u ovom slučaju odelo ipak čini čoveka: somot i platno, žučkaste ili smeđe boje, označavaju bliskost za zemljom i seosku jednostavnost, podsećajući na predsednikovu privrženost vrednostima zavičaja. U tom pogledu, dovoljno nam kazuje sledeća sitna pojedinost: pošto su prethodnih godina novinari primetili da je predsednik na nogama imao kaljače, F. Miteran im na hodočašću 1985. saopštava da je ovoga puta u cipelama drugog modela „izrađenog u Šato-Šinonu, u fabrici koja se, ako se ne varam, zove Morvan-Obuča“ (*Le Monde*, 28. 5. 85). Izbor lokalnog proizvoda napravljenog u obližnjem mestu, u Miteranovom bivšem izbornom okrugu, rečito upućuje na

teritorijalnu značenjsku dimenziju rituala.

Kao sećanje na gostoprimstvo u teškim časovima i na čvrstu vezu uspostavljenu ne samo sa porodicom Guz nego i sa čitavim ovim predelom Burgonje, taj prvi deo ritualnog uspinjanja na stenu Solitre nosi u sebi dvostruki smisao. Najpre, predodređen nam je čovek koji se zavetovao da neće zaboraviti prošlost, mračnu ali ujedno i slavnu, i koji na ovo mesto dolazi kako bi se predao uspomenu; osim toga, F. Miteran može na vrhu spokojno da razmišlja o sudbini zemlje. Pa ipak, prizor koji nam se nudi nipošto nije slika osame. Naprotiv, sve nas podseća na bračne i porodične vrednosti, na vernost i odanost. Zbog prisustva predsednikove porodice i prijatelja, supružničkih parova sa decom u veselom prolećnom izletničkom raspoloženju, ovaj je obred slika i prilika blagotvornog zajedništva. Upravo ga tako i opisuje jedan od novinara iz pratnje:

„Žilber Miteran i deca, gđa Erni i ostali prijatelji iz ulice Bijevr, prepuštaju se na vrhu sunčevim zracima. Oko pola jedan dolazi prethodnica. Rože Anen, savršeno preplanuo. Gđa Lang i njena kći, Žorž Filju, Žan Ribu. Iz bezbednosnih razloga podeljeni su u dve grupe, kako bi omogućili Fransoa Miteranu da stigne neopaženo. Ribu, sa velikim naočarama za sunce, hvata Filjua pod ruku: „Žorž, kako naši poslići?“ Koji minut kasnije, najavljuje se dolazak predsednika. Na čelu druge povorke je Fransoa Miteran, a zatim Erni, Atali, Franseski... Predsednik se obraća deci: „Pažite, opasno je, morate biti veoma oprezni“. A novinarima koji su ga okružili zamera:

„Zaklonili ste mi vidik“ (*Libération*, 11. 6. 84).

Drugi deo obreda okuplja učesnike na ručku, u obližnjem restoranu „Drveni ambar“: ponovo vlada umerena razdraganoost, kao i na Solitreu. Uostalom, na jelovniku stoji zapis: „Ručak porodice Miteran na prijatnom odmoru u živopisnim vinogradarskim krajevima“. Po završetku obeda upriličenog sa onima koje novinari nazivaju predsednikovim „najbližima“, vreme je za treći deo, glavni medijski događaj dana koji nije ni konferencija za štampu, ni bezazlen dijalog. Naime, razgovor F. Miterana sa predstavnicima raznih novinskih kuća, koji neobavezno sede oko njega, daje predsedniku mogućnost da o svim gorućim pitanjima kaže ono što misli – spokojnim i vedrim, ponekad čak ispovednim tonom.

Primitimo da je Solitre ujedno prilika za slanje izvesnih poruka, na osnovu kojih se unapred može predvideti dalji razvoj političke situacije. Na primer, 1986. šef države iznosi svoje viđenje kohabitacije sa desnicom, provukavši da će se

javiti problemi oko potpisivanja uredbi o denacionalizacijama i novim izbornim jedinicama. Nekoliko meseci kasnije, Francuzi su se osvedočili u predsednikovu doslednost izrečenim stavovima. I ostale izjave F. Miterana iz prethodnih godina pokazale su svoju predskazivačku vrednost. Kada je 1984. upitan o šefu vlade, predsednik odgovara: „Premijer ima mnogo vrlina, mnogo zasluga, mnogo hrabrosti i osećajnosti. Mnogo radi. Nije lako naći drugu osobu koja bi imala toliko kvaliteta. Ali se nadam da takva ipak postoji“ (*Le Monde*, 12. 6. 84). Mesec dana potom, Loran Fabijis smenjuje Pjera Moroa... koji je zaceo akumulirao odveć mnogo ovih „mnogo“. Naslovi izveštaja sa hodočašća na Solitre dovoljno jasno pokazuju na kakav prijem i tumačenje nailaze ove anticipirajuće poruke. Navešćemo neke iz

1985: „Miteran: znam kako će izgledati razdoblje posle 1986“ (*Libération*, 2. 5. 85); „Miteran na svojoj steni: neće odustati ni od jednog od svojih prava“ (*Le Quotidien de Paris*, 27. 5. 86). Te godine je prilika da se osvoje poeni na račun političkih pro-

ktivnika, na primer gosp. Žiskara d'Estena koji priželjkuje da se predsednik buduće koabitacije povuče u Rambuje. Miteran: „Mislim da mu se dopao Rambuje (*aluzija na prethodnikove omiljene odlaske u lov*). U njegovom slučaju se to nije dogodilo (*Žiskar je dobio skupštinske izbore 1978*); zašto bi se desilo u mom slučaju“ (*Le Monde*, 27. 5. 85). Mogli bismo navesti i druge predsednikove reči, neke od onih „kratkih izjava“ o kojima su komentatori i stručnjaci za unutrašnju politiku kasnije na široko raspredali. Zahvaljujući jedinstvenom, neponovljivom tonu ovih razgovora na Solitreu, tom kolopletu meditacija o usamljeničkom položaju na vlasti i sasvim konkretnih stavova o tekućim problemima Francuske, hodočašće je postalo „klasična udarna vest“ svih medija.

Čudne li sudbine ovog rituala, najpre sasvim ličnog, koji će tridesetak godina docnije biti unapređen u strategiju za opštenje s javnošću... Nije li on, time što je u potpunosti politizovan, zapravo „izopačen“: jer, postao je izgovor za jedan od onih komunikacionih manevara koji su najslabiji zalogaj savremenim stručnjacima za društvena pitanja. Ali, možda nije nužno da se usredsredimo samo na poslednji deo predsednikovog dana u Solitreu: da li se zaista ono što je rečeno ovim obredom može svesti na Miteranove reči upućene novinarima? Ako sledimo predsednika od početka do kraja na njegovom hodočašću, moramo kao antropolozi osporiti takav pristup, koji bi znatno osiromašio značenje ove svetkovine. Šta smo, naime, mogli primetiti? Najpre, za miteranovsku simboliku veoma su važne teme

uspona i vertikalnosti. U trenutku svog proglašenja na položaj predsednika države, maja 1981, F. Miteran se u pratnji mnogih Parižana peške popeo na brdo Sent-Ženevjev, da bi se poklonio slavnim precima u Panteonu. Vertikalna priroda ove šetnje pre svega ukazuje na predsednikovo mesto u političkoj hijerarhiji. Jer, mogli smo zapaziti da spuštanje sa Solitre nije bilo predmet nikakvih komentara: ono je samo neizbežan element predsednikove ritualne putanje. Osim toga, kao što smo već pomenuli, uspinjanje je dokaz o njegovom izvrsnom zdravstvenom stanju i kondiciji. Najzad, ovaj obred nam otkriva i karakter ličnosti koja obavlja najvišu moguću funkciju: pokazuje nam čoveka koji voli da pešači, okruženog porodicom i prijateljima. S druge pak strane, jasno je da penjanje na stenu ne predstavlja samo prikaz ljudskih osobina: ono je uvod u dublja razmišljanja. Kao i u Panteonu, mada na sasvim različit način, Miteran na vrhu ima susret sa Istorijom: veoma drevnom, onom koju istražuju arheolozi na ovom području, ali i skorijom, koja se odnosi na doba Pokreta otpora. U oba je slučaja reč o Francuskoj, o njenoj slavi, veličini i značaju.

Ovde ćemo izdvojiti religijsku dimenziju političkog rituala, koji uključuje element sakralnog. Miteran, kao čovek podložan prolaznosti, uspostavlja dijalog sa transcendentnim: sa neprolaznim vrednostima istorijske Francuske. Ali obred uspinjanja na Solitre, osim što doprinosi izgradnji predsedničkog legitimiteta, ima tu osobenost da uvodi novu tradiciju čije je sve simbole izumeo sam F. Miteran: i ritualno mesto oličeno u vrletnoj steni, i neo-

bavezni stil prijatne šetnje, i čin meditacije na vrhu... Time što povezuje razne registre, srdačnu bliskost sa sakralnim i duhovnim, ovaj obred upečatljivo i sažeto pokazuje različita lica F. Miterana, ujedno ga uzdižući u mitološkog junaka kroz zadivljujuće suočenje sa Nacijom i Istorijom. Tu nema nikakve pompe, raskoši ni sjaja: nudi nam se samo slika besprekorne odanosti zavičaju, i ljudima sa kojima se predsednik borio za čast Francuske.

Zahvaljujući činjenici da se na Solitreu javna ličnost stapa sa privatnom a dimenzija svetosti sa svakodnevicom, predsednik Miteran postaje verodostojnija, nepatvorena ličnost. Zato možemo reći da ovaj ritual gradi bogatiju i složeniju predstavu o svom protagonisti od one koja je stvorena na osnovu običnih nastupa u medijima, gde su strasti i žar ostajali prikriveni. Tamo gde je general De Gol, u veličanstvenim televizijskim svetkovinama duha, uspešno pokazao svoju duboku privrženost zemlji, F. Miteran je bio nedovoljno upečatljiv, neko koga gledaoci prvenstveno doživljavaju kao velikog političara. U hodočašću na Solitre, naprotiv, politička „poruka“ samo je puki nastavak razmišljanja o stvarima višeg reda. Naravno da se razgovor sa novinarima, kao poslednji deo rituala, može učiniti donekle veštački pridodatim elementom. Zar on ne narušava, u neku ruku, sklad ovog dana provedenog u „krugu porodice“? Zar posle duhovne usredsređenosti i meditacije ne nameće ponovo pitanja prolaznosti i svakodnevice? Ukratko, zbog čega su baš Duhovi poddesni za javno saopštavanje misli koje zaokupljaju šefa države?

Da bismo na ovo odgovorili, moramo se podsetiti značenja tog verskog praznika u hrišćanskoj tradiciji. Zna se da Duhovi, to jest Pentekosta, pedeset dana nakon Uskrsa obeležavaju sećanje na izlivanje Svetog Duha na Hristove apostole i učenike. Prema *Delima apostolskim* (2. 1-41), grupa Isusovih sledbenika osipa se i razilazi po njegovom hapšenju, da bi se zatim ponovo okupila i vratila u Jerusalim gde provodi vreme u molitvi. Pedesetog dana po vavršnju Hristovom njih sto dvadeset učestvuje u zajedničkoj molitvi: iznenada ih ispunjava Sveti Duh, pa progovaraju na stranim jezicima koje nikada nisu učili. U Jerusalimu se u tom času nalaze Jevreji pridošli radi slavlja s raznih strana sveta, koji su sada kadri da apostole i učenike razumeju na svojim maternjim jezicima. Ne shvatajući najpre ovu čudesnu pojavu, objašnjavaju je pijanstvom i izruguju se Isusovim sledbenicima zbog odavanja piću. Tada reč uzima Petar, koji u odgovoru na ove optužbe održi takav govor da tri hiljade ljudi odmah prihvata njegovu veru. Stoga čudo koje se dogodilo pedesetog dana po Vaskrsu, dakle na Duhove, označava početak novoga doba: jezici su se razvezali, pa se proročanstvo među preobraćenicima širi vatretnom brzinom.

Mada nam nipošto nije cilj da u ovom odlomku *Dela apostolskih* tražimo ključ za tumačenje rituala u Solitreu, jer bi to značilo odveć pojednostaviti stvari, ipak se moramo načas zadržati na sledećoj pojedinosti: spuštanje Svetog Duha očituje se u iznenadnoj sposobnosti međusobnog razumevanja i sporazumevanja. Bilo da je slučajna ili namerna, Miteranova odluka

da sa predstavnicima informativnih kuća razgovara otvorenog srca baš na Duhove, dobija u kontekstu ovog verskog praznika posebno značenje. Iako na prvi pogled susret sa novinarima izgleda kao profanisanje obreda čija je sadržina čovekov odnos prema transcendentnom, simbolika jezičkog čuda kakvo se prema apostolskom predanju dogodilo na ovaj dan uspostavlja kontinuitet i sklad među različitim delovima predsednikovog rituala. Uz to, ona nudi upravo onu podlogu koja je podesna za način opštenja kakav je šef države odabrao, obraćajući se novinarima poverljivim i na trenutke ako ne baš propovedničkim a ono donekle proročkim tonom, rečima koje delimično predskazuju budućnost.

Vidljiva je, naprotiv, pojava sakralizacije Republike, kao i svih predstava koje ona podrazumeva. Miteranova poseta Solitreu pruža priliku za podsećanje na transcendentne vrednosti kao što su Nacija, Republika, Zemlja, Porodica, Istorija. Prema tome, nema suštinskih razlika između političkih rituala u tradicionalnim društvima i onih čiji smo svedoci i savremenici. Poput ostalih istaknutih političara, i predsednik Republike prilagođava se prethodno postojećoj logici predstavničkog sistema koja uređuje odnose između centralne uprave i raznih teritorijalnih segmenata, te nudi sliku onih obeležja koja treba da ima republički poslanik. U tim okvirima, primenom i korišćenjem rituala stvara se politički legitimitet.

Premda u današnjim političkim obredima nalazimo iste one postupke koje su etnolozi opisali u prostorno a ponekad i vremenski veoma udaljenim društvima, razlikuju ih ipak dve osobenosti: najpre, videli smo da saobražavanje postojećim vrednostima i oblicima ne isključuje izumevanje novih rituala. U tom pogledu dovoljno je reći primer Solitreu gde se javna svetkovina, koja doprinosi afirmaciji predsednikove ličnosti i izgradnji njegovih mitoloških svojstava, izrodila iz jednog svojevremeno strogo ličnog, privatnog čina. Zatim, videli smo da obrazovanje znakovnog sistema u ritualu može poprimiti oblik poruke ili stvoriti uslove za odašiljanje poruke posebne vrste: tako se razgovor sa novinarima u Solitreu čini kao prirodni nastavak, i tonom i sadržinom, prethodnog uspona na vrh stene.

Ove dve osobenosti, izumevanje novog i slanje poruke, izgledaju nam svojstvene samo

savremenom političkom ritualu – iako rado priznajemo da su obredi i u drugim društvenim zajednicama lako podložni promenama. Kada je reč o uskoj vezi između poruke i obreda, ne treba je shvatiti isključivo instrumentalistički: jer, to bi politički ritual svelo na jedan među ostalim elementima globalne strategije opštenja s javnošću. Već smo primetili da rituali stvaraju mnoga različita značenja, a ne samo ona koja od njih očekuju njihovi protagonisti. Činjenica da ih koriste u svrhu izgradnje političke reprezentativnosti ne znači da su puklo i donekle arhaično oruđe u službi politike i političkog spektakla. Naprotiv, to znači da se obredima utemeljuje jedan vid istorijskog legitimiteta, kao i predstava o demokratski izabranom predstavniku društva koju ogledala masovne komunikacije samo dalje prenose u iskrivljenom obliku. Bilo da se javlja u svom ogoljenom vidu protokolarnih poseta ili pak u sasvim novom ruhu tek smišljene simbolike, politički ritual nipošto ne predstavlja slučajno preživeli zaostatak prošlosti: on je izvanredna zamka za današnji, savremeni um.

Prevod s francuskog
Ana A. Jovanović

(Odlomak je preuzet iz knjige Marka Abelesa *Antropologija države*, koja će se pojaviti u izdanju biblioteke XX vek. Naslov izvornika: Marc Abéles, *Anthropologie de l'Etat*, izd. Armand Colin, Pariz, 1990)

Ana A. Jovanović

ABELESOVA ANTROPOLOGIJA DRŽAVE I ANALIZA ZNAČENJA DANAŠNJIH POLITIČKIH RITUALA

Da li je umesno, i uopšte moguće, antropološko proučavanje mehanizama vlasti u savremenim zapadnim demokratijama? Da li su metode i pojmovni instrumentarij političke antropologije – izgrađeni na istraživanju egzotičnih društava bez države – primenjivi na današnje političke zajednice sa dugom državnom tradicijom? Da li se i kod prvih i kod drugih sreću slični politički rituali i da li su im učinci manje-više isti?

Abelesov odgovor na ova pitanja, u njegovoj knjizi *Antropologija države* (Marc Abéles, *Anthropologie de l'Etat*, izd. Armand Colin, Pariz, 1990), nesumnjivo je potvrđan. Pošto u prvom delu studije pokaže da je država uvek bila jedna od osnovnih preokupacija antropologije, čak njena opsesivna tema, Abeles u drugom poglavlju osporava uvreženu podelu na društva sa državnim ustrojstvom i ona bez njega, smatrajući da se u oba slučaja politički mehanizmi prepliću sa ostalim vidovima društvenog života. Iako je na prvi pogled u savremenim demokratijama politika institucionalizovana i izdvojena kao poseban sistem, Abeles će dokazati, na osnovu izučavanja mehanizma „prohodnosti“ na izborima za lokalnu vlast u jednom francuskom departmanu, da je politika duboko ukorenjena u društveno telo. Naime, ona

je tu uslovljena nizom socijalnih činilaca kao što su rođačke veze, kulturno nasleđe, prihvaćeni obrasci ponašanja, i tako dalje.

odnosa, smatra Abeles. Naprotiv, njihov model mehanizma sticanja i održanja vlasti treba razmatrati kao odraz univerzalne

Ilustraciju ove teze nalazimo i u Abelesovoj analizi političkog klijentelizma na Korzici, gde glasanje nije izraz ideološkog opredeljenja nego, pre svega, klanske pripadnosti. U nevelikoj društvenoj zajednici, gde svako svakoga poznaje, izbori su zapravo režiranje odnosa između osoba koje već svojim rođenjem stiču ugled i moć, a samim tim mogućnost pristupa političkim funkcijama i – s druge strane – onih koji se određuju kao njihovi štićenici. Dva navedena primera nisu ni izuzetak ni anahroni zaostatak specifičnih društveno-političkih

povezanosti društva, politike i kulture u složenu celinu, te je to još jedna potvrda da ne može biti strogog razgraničenja između polja istraživanja političke antropologije i ostalih disciplina: etnologije, sociologije, političkih nauka i političke filozofije.

Predmet trećeg poglavlja Abelesove knjige su politički rituali, preko kojih se istražuje dimenzija trajanja – to jest prenosa i perpetuiranja vlasti. I ovde je dragoceno poređenje političkog materijala kakav nudi savremeno francusko društvo, sa građom koju je politička an-

tropologija sakupila u prostorno i vremenski udaljenim društvenim zajednicama. Jer, u oba slučaja se sa jednakom oštrinom postavlja pitanje održanja na vrhu vlasti, mada se u prvi mah čini da su razlike mnogobrojne. U „primitivnim“ društvima, naime, naglašeni su elementi sakralnog, tradicionalnog, kolektivnog, teritorijalnog. Savremene demokratije, pak, kao da su otišle u sasvim drugom smeru: laicizacija je obavljena odavno, individualne vrednosti zamenile su kolektivizam i populizam, mas-mediji su tako moćni da je proces globalizacije gotovo doveden do kraja. Ipak, analiza jezika i simbola Miteranovih političkih rituala, u razdoblju dok je bio na funkciji predsednika države, pokazaće da su prisutni – čak itekako delatni – i elementi sakralizacije, i teritorijalizacije.

Duboke sličnosti sa zajednicama zasnovanim na srodničkim odnosima, koje olako određujemo kao „egzotične“ i različite od naših, izlaze na videlo i nakon Abelesovog proučavanja naizgled bezazlenih metafora kakve koriste sve političke partije u Francuskoj. Tako svoj dalekosežniji smisao dobijaju metafore „porodice“ ili „duhovnog srodstva“, koje su zapravo odraz relacionih mreža vidljivih na svim nivoima vlasti, od lokalnih do Nacionalne skupštine, i operativnih ne samo za sticanje legitimiteta, nego i za perpetuiranje odnosa moći. A ti odnosi moći, smatra Abeles, danas se nipošto ne svode na sukob jedinki sa svemoćnim državnim institucijama, nego su dakle oličeni u simboličkom ustrojstvu dostupnom svima: njime naime manipulišu, i prema potrebama ga prestrukturiraju, kako oni koji upravljaju, tako i oni kojima se upravlja.

Zadatak je antropologa, po Abelesovom mišljenju, da neprekidno produbljuje istraživanje takvih simboličkih sadržaja, kojima se politička delatnost pretvara u jedinstvenu dramaturšku tvorevinu. Primer ovakve suverene režije jednog političkog događaja *par excellence*, sa izvanrednom orkestracijom niza komponenti da bi se preko me-

dija izvršio uticaj na javnu sferu, nudi ritualno Miteranovo „hodočašće na Solitre“. Abelesova analiza njegovih značenjskih dimenzija, koju smo ovde preneli u celini, postaje mogući obrazac za tumačenje sličnih političkih obreda ili spektakla. Recimo, obilje materijala za nekog domaćeg antropologa nudi svakako proslava šestogodišnjice kosovske bitke, kada se tadašnji „gospodar“ Srbije helikopterom, poput pozorišnog *deus ex machina*, spustio na Kosovo polje, na Vidovdan. Ovakva spektakularna inscenacija spuštanja s nebeskih visina u masu, uz sve što je potom sledilo, upravo je potvrda Abelesove teze da savremeni rituali imaju dve specifičnosti u odnosu na političke obrede svojstvene drevnim društvenim zajednicama: a to su izumevanje novog i slanje poruke. Nesumnjivo je tačno da, iz tog ugla posmatran, politički ritual predstavlja sjajnu klopku za današnji um, kako kaže Abeles. Na nama je odgovornost da takve zamke na vreme uočimo, i da ne dozvolimo da u njih masovno upadnemo.

Iskra Maksimović

EVROPSKO OBRAZOVANJE I PRINCIP DOŽIVOTNOG UČENJA

Pravci razvoja evropskog obrazovanja u poslednje dve decenije XX veka

Stalna priprema mladih ljudi za svakodnevne kontakte sa multikulturalnom i multilingvalnom realnošću Evrope i njihovo prihvatanje odgovornosti za budući razvoj Evrope – temelji su na kojima se zasniva i uspostavlja evropsko obrazovanje.

Sredinom osamdesetih godina započeli su prvi razgovori među članicama Evropske unije o zajedničkim evropskim standardima u daljem razvoju i usavršavanju sistema obrazovanja. Već 1989. godine doneta je Preporuka generalnog sekretara Saveta Evrope kojom se jasno preciziraju osnovni okviri u kojima treba da se kreće dalji razvoj evropskog obrazovanja.

Buduće evropsko obrazovanje trebalo je da obezbedi i omogućiti:

- takvu pripremu mladih ljudi koja će im omogućiti sticanje, u ličnom životu, pozitivne i realističke slike o samom sebi, a koju će realizovati u ličnim, društvenim i zajedničkim prilikama;
- pripremu za život u demokratskom društvu, što uključuje prava, osnovne slobode, dužnosti i odgovornosti građana i pružanje pomoći mladim ljudima pri uključivanju u javni život;
- pripremu za rad koja treba da omogući širok pogled na rad i uključi teorijski uvod u priro-

du i oblike rada i radnog iskustva;

- pripremu za kulturni život – kako bi mladi ljudi znali da nađu izvore za bogaćenje ličnosti i uključe se u duhovno, kulturno i istorijsko-naučno nasleđe – kao i pripremu za život u multikulturalnom društvu.

U skladu sa ovako postavljenim okvirima razvoja postavljeni su i globalni ciljevi kojima treba da teži evropsko obrazovanje. To su:

Multikulturalna Evropa. Razvoj evropske dimenzije u nastavi, promocija nastave stranih jezika uz uvažavanje kulturnih različitosti u obrazovanju i sistemima osposobljavanja.

Mobilnost u Evropi. Razvoj sistema priznavanja diploma i ekvivalencija kvalifikacija; podrška razmenama mladih i razmeni nastavnika, učenika,

studenata i administratora; uvođenje propisa koji omogućavaju nastavnicima da privremeno predaju u drugim zemljama.

Sistem osposobljavanja koji će važiti za sve u Evropi. Mere protiv opadanja kvaliteta škola, za smanjenje regionalnih dispariteta, adekvatno osposobljavanje hendikepirane dece, jednakost upisa na visoko obrazovanje.

Veštine za Evropu. Ostvarivanje kvalitetnog bazičnog obrazovanja, adaptacija obuke

za mlade koja je u skladu sa ekonomskim, tehnološkim, društvenim i kulturnim razvojem. Razvoj svih sektora obrazovanja, posebno tehničkog stručnog i visokog obrazovanja. Inoviranje sadržaja i metoda koji bi bili usklađeni sa tehnološkim promenama. Ostvarivanje početnog nastavnčkog obrazovanja i stručno usavršavanje nastavnika.

Otvorenost Evrope prema svetu. Jačanje veza sa drugim državama; saradnja sa međunarodnim organizacijama. Nove forme uzajamne podrške zemljama u razvoju.

Nakon mnogo razgovora i proučavanja, početkom devedesetih godina, uobličen je široki okvir budućeg obrazovanja, koji je obuhvatio:

- definisanje ciljeva obrazovanja; ciljevi budućeg evropskog obrazovanja su: obrazovanje za život, za učešće u demokratskom društvu, za saradnju u Evropi, promocija svih talenata, kreativnosti, lični razvoj, kritičko mišljenje, samostalan rad, poštovanje vrednosti kao što su demokratija i ljudska prava, hrišćanske i humanističke vrednosti;
- uspostavljanje kriterijuma za selekciju sadržaja, koji treba da budu zasnovani na životnim iskustvima učenika; u izboru kriterijuma treba uvažavati potrebu „doživotnog obrazovanja“;
- čvrsto povezivanje plana i programa sa nastavnom praksom u razredu; za to je značajna motivacija nastavnika i kvalitet njihovog rada;
- uvođenje zajedničkog nacionalnog jezgra u programe (uz uvažavanje nacionalnih pristupa koji znače jačanje lokalne i nastavničke autonomije u realizaciji programa);
- ocenjivanje i evaluacija znanja i postignuća učenika je jedno od ključnih pitanja kvaliteta obrazovanja;

– zalaganje za uvođenje širokog opšteg obrazovanja koje obuhvata predmete: maternji jezik, strani jezici, elementi matematike i prirodnih nauka, istorija, geografija, filozofija i znanja o religijama i civilizacijama;

– ugradnja „evropske dimenzije“ u sve predmete koji treba da ilustruju kulturno i intelektualno nasleđe Evrope.

U ciljevima obrazovnih politika to je značilo da obrazovanje može da garantuje svakom pojedincu šansu u okviru koje će moći da iskaže sve svoje potencijale, da se formira kao odgovorni građanin koji će, kako u svom ličnom tako i u profesionalnom životu, moći da pomogne jačanje društvene kohezije i demokratske sigurnosti.

Ovako postavljeni ciljevi bili su osnova za pripremu čitavog niza strateških i programskih dokumenata koji su, direktno ili indirektno, uslovlili različite promene, reformske procese, usavršavanja, modernizaciju kako pojedinih nivoa i segmenata obrazovanja tako i ukupnih obrazovnih sistema.

Ovi procesi su bili različitog tempa, obima i kvaliteta, a u zavisnosti od strukture sistema obrazovanja, ekonomskih, političkih, kulturnih prilika i drugih faktora koji na taj proces utiču u svakoj zemlji. Sve ove promene, bez obzira na obrazovni nivo ili tempo ili obim, imale su nekoliko zajedničkih ključnih tačaka:

- traženje balansa među obrazovnim sistemima, posebno u domenu srednjeg obrazovanja;
- poboljšanje kvaliteta kroz i pomoću usavršavanja obrazovnih sistema; to je često obuhvatalo veći stepen demokratske, mnogo bolje partnerske odnose i uključivanje različitih činilaca (vidljivo posebno u ciljevima i zadacima obrazovnih nivoa,

veća nezavisnost i autonomija škola ali i odgovornost, reforme kurikuluma);

- identifikaciju i rešavanje bazičnih problema (sve vrste i stepeni reformskih procesa);
- redefinisavanje odgovornosti svih činilaca obrazovanja i svih onih koji direktno ili indirektno utiču ili su odgo-

vorni za obrazovanje – ukupnog društva, porodice, nastavnika, građana, političkih snaga, finansijskog sveta, medija.

Ostvarene promene su bile, delom, strukturalno koncipirane i obuhvatile su čitave obrazovne sisteme, a delom – korektivne i značile su promene samo pojedinih aspekata obrazovnih sistema. U ovim procesima bilo je mnogo sličnosti i zajedničkih karakteristika, ali i brojnih razlika. Generalno, promene se mogu svesti na 4 tipa: strukturalne, korektivne, modernizacijske i globalne. Njihova realizacija je veoma različita. Međutim, u većini zemalja, bez obzira na tip reformi insistiralo se na procesima decentralizacije (u nekim evropskim zemljama bili su aktuelni procesi centralizacije), povećanju značaja bazičnog obrazovanja, osposobljavanju mladih da kritički misle i rešavaju konflikte; uključivanju evropske dimenzije u nastavne planove i programe, uvođenju informacionih tehnologija i isticanju njihovog značaja za obrazovanje; internacionalizaciji i povezivanju evropskih zemalja u oblasti obrazovanja; sticanju širokog opšteg obrazovanja kao osnove razvoja društva; razvoju demokratije. Prema nivoima obrazovanja, promene su obuhvatile:

- u predškolskom obrazovanju (obuhvat dece predškolskim obrazovanjem, reforme programa i metoda rada);
- u obaveznom obrazovanju (promene ciljeva, kurikuluma, strukture ovog nivoa obrazovanja, ocenjivanje i evaluacija, savetodavne službe i profesionalna orijentacija);
- u opštem srednjem obrazovanju (ciljevi, kurikulumi,

ocenjivanje i evaluacija, struktura obrazovanja, diplome i sertifikati);

- u srednjem stručnom obrazovanju (struktura i modeli programa i kurseva, ciljevi, kurikulumi, diplome i sertifikati, ocenjivanje, profesionalna praksa, odnos opšteg i srednjeg obrazovanja, prohodnost na više obrazovanja);
- u visokom obrazovanju (uslovi upisa na studije, diverzifikacija programa, ocenjivanje i evaluacija, mobilnost, diplome);
- u okviru povezivanja obrazovanja, osposobljavanja i rada (fleksibilno povezivanje tržišta rada sa stručnim obrazovanjem i osposobljavanjem, uspostavljanje standarda u stručnom obrazovanju i osposobljavanju; približavanje opšteg i stručnog obrazovanja; obrazovni profili i profesije).

Princip doživotnog obrazovanja

Krajem devedesetih godina razvoj evropskog obrazovanja dobija novi zamah i pravac koji se posebno koncentriše na oblast stručnog obrazovanja i sistem osposobljavanja u Evropi. Kamen temeljac ovim promenama postavio je dokument BELI PAPIR O OBRAZOVANJU (1996. godine), čiji je glavni cilj bio usaglašavanje obrazovanja, sistema osposobljavanja, zapošljavanja, potreba i njihovog daljeg razvoja u okvirima ukupnog budućeg razvoja Evrope.

BELI PAPIR je postavio ključni princip moderne Evrope – kompatibilnost socijalne integracije, zapošljavanja i lične ispunjenosti svakog građanina. Obrazovanje treba da učestvuje u obezbeđivanju takve kompati-

bilnosti i da vodi ka izgradnji učenog društva Evrope. Ključnu ulogu na tom putu ima uvažavanje principa doživotnog obrazovanja. Kako evropske sisteme obrazovanja i osposobljavanja odlikuje niz specifičnosti i razlika koje se u nekim slučajevima pojavljuju i kao nefleksibilnost i parcelizacija bez povezivanja ili mogućnosti za to, BELI PAPIR je trebalo da što brže uspostavi te neke „zajedničke blokove“ izgradnje učenog društva Evrope.

BELI PAPIR je, praktično, značio početak promena u sistemima stručnog obrazovanja i osposobljavanja u zemljama Evropske unije. Ali, konkretni pravci budućih zajedničkih akcija Evropske unije u obrazovanju (inovacije, istraživanje, obrazovanje i osposobljavanje) u periodu 2000–2006. godine utvrđeni su u dokumentu koji je ubrzo usledio – *Towards a Europe of knowledge* (PREMA UČENOJ EVROPI).

Čitav taj proces promena dobio je generalni cilj – razvoj doživotnog obrazovanja, odnosno promocija širokog pristupa obrazovanju i njegovom permanentnom usavršavanju i osavremenjavanju.

U stvaranju takvog otvorenog i dinamičnog evropskog obrazovanja posebno su izdvojene tri dimenzije:

- **Znanje.** Da bi bili sposobni da se aktivno uključe u sadašnje procese promena, evropski građani će razvijati svoje fondove znanja, šireći i obnavljajući ih kontinuirano i postepeno.
- **Jačanje prava građanstva.** Zajedničkim vrednostima i razvojem osećanja pripadnosti zajedničkoj društvenoj i kulturnoj sferi jačaće se gra-

đanska pripadnost. To znači praktično shvatanje prava građanstva, čije su osnove u aktivnoj solidarnosti i uzajamnom razumevanju kulturnih razlika.

- **Kompetencije – sposobnosti.** Razvoj zapošljavanja sticanjem potrebnih kompetencija – sposobnosti kroz promene u sistemu rada i njegovoj organizaciji. To znači da treba promovisati, na bazi doživotnog obrazovanja – kreativnost, fleksibilnost, adaptivnost, sposobnost učenja i rešavanja problema.

Ovo su praktično bili i ključni principi daljeg razvoja evropskog obrazovanja u trećem milenijumu. I BELI PAPIR i dokumenat PREMA UČENOJ EVROPI svojim principima postavljali su temelje kako budućih promena u oblasti stručnog obrazovanja i osposobljavanja, tako i neka polazišta u razvoju ekonomije i čitavog društva u evropskim zemljama.

Princip doživotnog obrazovanja je kamen temeljac u oba ova dokumenta – polazište i

krajnji rezultat. Međutim, na Lisabonskoj konferenciji Saveta Evrope (mart 2000) doživotno obrazovanje je dobilo još veći značaj, jer je zaključeno da je to glavni okvir i princip daljeg razvoja, ne samo evropskog obrazovanja, već i čitavog evropskog društva.

Memorandum o doživotnom obrazovanju

Članovi Saveta Evrope su se saglasili, na Lisabonskoj konferenciji, da je budući razvoj zemalja članica okrenut „ka doživotnom obrazovanju koje

će biti praćeno uspešnom tranzicijom ka učenom društvu i ekonomiji zasnovanoj na znanju“. Evropsko obrazovanje i sistemi osposobljavanja predstavljaju „srce“ predstojećih promena.

Definicija i cilj doživotnog obrazovanja

Realizujući zaključke Lisabonske konferencije, Evropska Komisija je, krajem 2000. godine, pripremila celovit bazični dokumenat MEMORANDUM O DOŽIVOTNOM OBRA-

ZOVANJU, čiji je osnovni cilj da pokrene široku evropsku debatu o strategijama ostvarivanja doživotnog obrazovanja. Predviđeno je da ova rasprava obuhvati sve segmente društva – od pojedinačnih obrazovnih institucija, preko nacionalnih organizacija do svih činilaca javnog i privatnog života u svim zemljama članicama Evropske unije.

Polazeći od Evropske strategije zapošljavanja (1997) i Lisabonske konferencije, autori MEMORANDUMA nude radnu definiciju principa doživotnog obrazovanja kao „promišljenu aktivnost učenja koja se ostvaruje a ima za cilj poboljšanje znanja, veština i kompetencija“. Ovako shvaćeno doživotno obrazovanje nije samo jedan od aspekata obrazovanja već jedan od vodećih principa koji omogućava sticanje i učešće u ukupnom procesu učenja. Kako prva decenija XXI veka treba da ostvari ovakvu viziju, MEMORANDUM će otvoriti put širokim razgovorima u kojima će se iskristalisati ta završna vizija doživotnog obrazovanja.

Postoje dva jednako važna razloga za uvođenje principa doživotnog obrazovanja kao jednog od najvećih prioriteta u obrazovanju u zemljama Evropske unije. To su:

- Evropa se razvija i kreće ka društvu i ekonomiji koji se baziraju na znanju i učenju; pristup savremenim informacionim tehnikama i znanjima, motivacija i veštine koriš-

ćenja ovih izvora postaju, više nego ikada ranije, ključ za jačanje evropske konkurencije i poboljšanje zapošljavanja i adaptivnost radne snage;

- Evropljani danas žive u složenom društvenom i političkom svetu; pojedinci, više nego ikada ranije, žele da planiraju svoje živote, da aktivno doprinose društvu, da uče, da žive zajedno sa kulturnim, etničkim i jezičkim razlikama. Obrazovanje je, upravo, ključ za učenje i razumevanje kako da se odgovori na ove izazove.

Ova dva aspekta direktno izdvajaju i dva jednako važna zadatka doživotnog obrazovanja: *promociju aktivnog građanstva i promociju zapošljavanja.*

Aktivno građanstvo podrazumeva – da li i kako ljudi mogu da učestvuju u svim sferama društvenog i ekonomskog života, šanse i rizike sa kojima se oni susreću, njihov osećaj pripadnosti društvu čiji su članovi i u kome žive.

Zapošljavanje, shvaćeno kao sposobnost da se sačuva i zadrži zaposlenje, nije samo zajednička dimenzija aktivnog građanstva već označava i: princip jednakosti koji podrazumeva stvaranje uslova za obezbeđivanje punog zapošljavanja, kao i jačanje evropske konkurencije i puta u „novu ekonomiju“.

I zapošljavanje i aktivno građanstvo zavise od adekvatnog i savremenog znanja i veština koje poseduju pojedinci. Zbog toga je, prema stavovima MEMORANDUMA, doživotno obrazovanje *suštinska politika razvoja građanstva, jačanja društvene kohezije i povećanja zapošljavanja.*

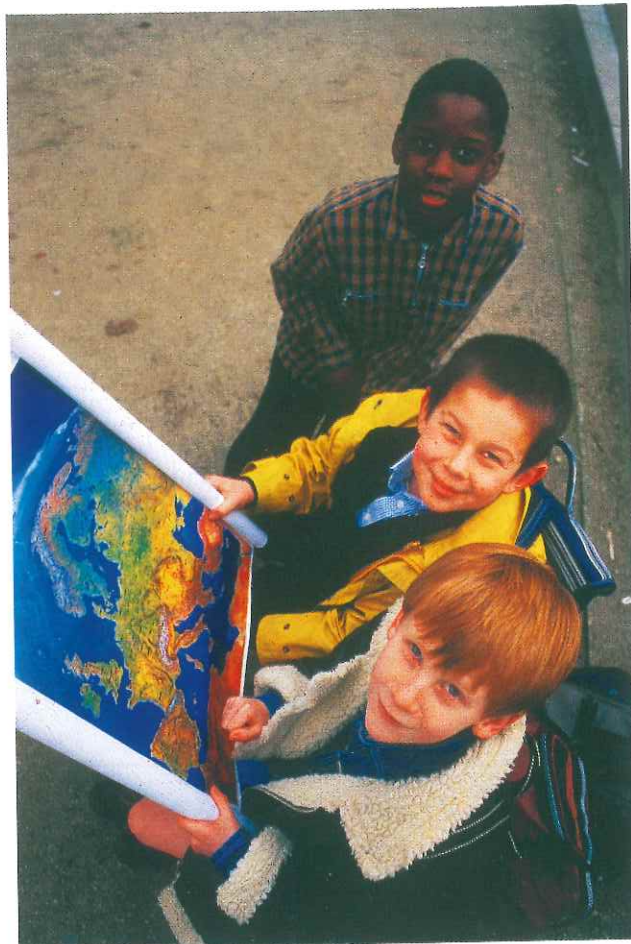
Učenje tokom celokupnog života

Vodeći akteri učenog društva su ljudi. Oni čine humane resurse jer kreiraju i koriste znanje i kontinuirano menjaju društvo oko sebe. Da bi se taj kapacitet što bolje razvio, autori MEMORANDUMA smatraju da ljudi treba da žele i da budu sposobni da rukovode svojim životima, ukratko: da budu aktivni građani. Obrazovanje i sistem osposobljavanja pružaju u tome najbolje načine. Zbog toga se i princip doživotnog obrazovanja bazira na shvatanju celine učenja „od kolenke do groba“, odnosno učenje u zreloom dobu činiće kontinuitet sa procesom sticanja znanja, veština i razumevanja u ranom periodu života i tokom mladosti. Visokokvalitetno obrazovanje koje se stiče u ranom detinjstvu predstavlja suštinsku osnovu na koju se nadograđuje bazično obrazovanje, pa zatim početno stručno obrazovanje i osposobljavanje. Ovi segmenti obrazovanja treba da pruže svim mladim ljudima nove bazične veštine koje zahteva ekonomija zasnovana na znanju. Mladi ljudi treba, takođe, da nauče da uče i da imaju pozitivan pristup učenju. Jer individualna motivacija za učenje i spektar mogućnosti za učenje su „apsolutni ključ za uspešnu implementaciju doživotnog obrazovanja“. Zbog toga se autori MEMORANDUMA zadržavaju na zahtevu da svaki pojedinac treba da bude sposoban da radije sledi otvorene puteve učenja koje sam bira, nego da bude obavezan da ide utvrđenim dominantnim putevima. Što znači, *da obrazovanje i sistemi osposobljavanja treba da se radije prilagođavaju individualnim potrebama i zahtevima, nego obrnuto.*

MEMORANDUM razlikuje tri bazične kategorije smislenih aktivnosti učenja:

- **formalno učenje** koje se ostvaruje u obrazovnim institucijama i institucijama za osposobljavanje i koje se završava dobijanjem priznatih diploma i kvalifikacija;
- **neformalno učenje**, koje se realizuje izvan glavnih sistema obrazovanja i ne obezbeđuje na kraju formalne sertifikate; neformalno učenje može se ostvarivati i na radnom mestu i u okviru aktivnosti organizacija civilnog društva i grupa (na primer: omladinske organizacije, sindikati i političke partije); ovaj oblik učenja može se ostvarivati i u okviru institucija ili službi koje su komplementarne formalnom sistemu (kao što su umetnički, sportski, muzički razredi ili privatna nastava koja se ostvaruje radi pripreme za ispite itd.);
- **svakodnevno učenje** je prirodna „pratnja“ svakodnevnog života; za razliku od formalnog i neformalnog učenja, svakodnevno učenje ne traži smišljeno učenje i ne moraju čak ni pojedinci da ga priznaju kao doprinos sopstvenom povećanju znanja i veština.

Za razliku od dosadašnje dominantne uloge formalnog učenja, princip doživotnog obrazovanja ravnopravno uključuje i ostale dve kategorije učenja (neformalno i svakodnevno). Neformalno učenje se, do sada, realizovalo i ostajalo izvan škola, fakulteta, centara za osposobljavanje i univerziteta. Najčešće, ono nije bilo vidljivo kao što se videlo „stvarno učenje“ i njegovi rezultati se nisu mogli meriti na ekonomskom tržištu. Tako je neformal-

su posebno predložili i pravce njegovog uvođenja u praksu i realizaciju. Kako je MEMORANDUM predlog za raspravu, o čijoj sadržini treba da se vode razgovori širom Evrope, to su i akcije za njegovu realizaciju date kao ključna pitanja čije odgovore treba da pokaže javna rasprava.

Postavljeno je šest ključnih poruka, s tim što svaka poruka nosi konkretna pitanja na koja učesnici rasprave treba da daju odgovore.

no učenje ostajalo nedovoljno vrednovano ili čak potcenjeno. U ukupnoj dosadašnjoj tradicionalnoj slici učenja nedostajalo je i svakodnevno učenje, iako je ono kao oblik uvek postojalo i ostvarivalo se, ali bez vrednovanja. Razvoj informacionih tehnologija, posebno kompjutera pokazao je da ovaj oblik učenja ima svoj značaj. Svakodnevno učenje danas postaje ogroman rezervoar učenja i može biti značajan izvor inovacija i metoda učenja. Uvažavajući sve to, MEMORANDUM nastoji da poveže ukupan proces učenja tokom čitavog života pojedinca u komplementaran proces koji čine formalno, neformalno i svakodnevno učenje, bez obzira da li se ostvaruju kontinuirano ili povremeno.

Pored definisanja ciljeva i politike doživotnog obrazovanja, autori MEMORANDUMA

1. *Nove bazične veštine za sve.* MEMORANDUM definiše nove bazične veštine koje su potrebne pojedincima kako bi se uključili i učestvovali u budućem društvu zasnovanom na znanju.
2. *Više investiranja u ljudske resurse.* Lisabonska konferencija je donela zaključak o potrebi razmišljanja o povećanju dosadašnjih stopa doprinosa za obrazovanje u zemljama članicama. MEMORANDUM pokreće i potrebu ponovnog razmišljanja o principima i osnovama investiranja u obrazovanje.
3. *Inovacije u nastavi i učenju.* MEMORANDUM postavlja pitanja o razvoju efikasnih nastavnih metoda i metoda učenja u kontekstu doživotnog obrazovanja.
4. *Vrednovanje učenja.* Kako se mogu značajno poboljšati

načini vrednovanja, a time i ostvarivanja neformalnog i svakodnevnog učenja?

5. *Reafirmisanje savetovanja.* MEMORANDUM postavlja pitanja o načinima koji bi svima obezbedili lakši pristup kvalitetnim informacijama i savetovanje o mogućnostima učenja širom Evrope i u svim periodima života pojedinaca.
6. *Čvršće povezivanje učenja i kuće.* Kako obezbediti bolje mogućnosti za učenje kod kuće uz podršku odgovarajućih informaciono-tehnoloških sredstava.

O svim ovim pitanjima razgovaraće se do sredine 2001. godine u zemljama članicama Evropske unije. Za to vreme, Evropska komisija će nastaviti rad na izradi indikatora doživotnog obrazovanja.

U jesen ove godine, na osnovu rezultata javne rasprave, biće pripremljen završni dokument koji će doneti ciljeve, zadatke, konkretne pravce akcija i kriterijume za realizaciju doživotnog obrazovanja.

EUROTRANZICIJA

Broj 3 • maj–jun 2001. • Beograd • <http://www.eurotranzicija.org>

